

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2014 7/8

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Rūta KATILIŪTĖ. Išskirti. 1992. Drobė, aliejus; 81 x 100

Vidmanto Ilčiuko nuotrauka

Rūta Katiliūtė

Meno istorikas Jurgis Baltrušaitis neklydo teigdamas, kad menas – tai „nepaprastas sapnas apie paprastą daiktą“, nesvarbu, kokios skirtingos būtų epochos, ideologijos, stiliai... Rūtos Katiliūtės „sapnai“ kartais lengvi, perregimi tarsi ryto miglos, kartais tiršti, „apsiniaukę“, su žaibų išlydžiais, bet visada autentiški – kopijuoti svetimą sapną prilygtų savęs išdavystei.

Tapytojas Linas Katinas kartą apgailestaudamas pasakė, kad lietuviškai tapybos mokyklai „trūksta briaunų kaip brangakmeniui“. Rūta Katiliūtė, jau Dailės institute sukilusi prieš pagrindinę srovę, t. y. pastozinę tapybą „šmotais“, savo pasirinktą briauną nušlifavo be priekaištų – originaliai, preciziškai, įkvėptai ir azartiškai, – **rašoma albumo „Rūta Katiliūtė“, ką tik išleisto Kultūros barų leidyklos, įžangoje. Skubėkite įsigyti!**

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIUTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 8 655 90921
Asta DEKSNYTĖ
(dizainerė) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterinė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Problemos ir idėjos

Alfonsas VAIŠVILA. Konstitucinis Teismas: tarp legalios ir kontrabandinės teisėkūros / 2
Urbanistinė kontrolė neoimperinės geopolitikos fone. *Su geografų ir miestų sociologu
Stevenu Flusty kalbasi Almantas Samalavičius* / 9

Praeities dabartis

Ramūnas TRIMAKAS. Akivaizdžiomis aplinkybėmis. *Finis Ucrainae, exitus Europae* / 16

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Lietuviškojo šou verslo džiunglėse: tikra ar tariama kūryba? *Su kultūros ministru Šarūnu
Biručiu kalbasi Kazimieras Šiaulys* / 21

Nuomonės apie nuomones

Alfridas PAJUODIS. Pilietinė kultūra ir Tautos namai. *Neoficialios nevyriausybinų
organizacijų programos apmatai* / 24

Kūryba ir kūrėjai

Jonas JUŠKAITIS. Eilėraščiai / 26
Lietuvių literatūros rinkinyje velniui vietos neatsirado. *Su leidyklos Dedalus vadovu Ericu
Lane'u kalbasi Viktorija Ivanova* / 28
Kęstutis ŠAPOKA. Penkiolika tonų šlovės. *Mindaugo Navako retrospektyva „Šlovė buvo
ranka pasiekama“ NDG* / 31
Zecharia PLAVIN. Erdvė tarp garsų. *Apie mokinius – stiprius, silpnus ir kitokius* / 34
Jonas JURKŪNAS. Akusmatiškumo magija / 40
Stasys EIDRIGEVIČIUS. Turkiška rakštis šimtagalvio pėdoje. *Antalija – Kompjenė –
Vilanovas* / 47
Vaidas JAUNIŠKIS. Apie šventą netobulumą. *Rodrigo García ir Romeo Castellucci:
netiesioginis diptichas* / 52
Donatien GRAU. Kodėl pirmieji kankiniai nelaikytini performanso menininkais / 60
Kristina STANČIENĖ. Atidus žvilgsnis į Lietuvos istoriją / 64
Julijus LOZORAITIS. Personazai tebeieško autoriaus. *Režisieriaus Anatolijaus Vasiljevo
lietuviškasis pėdsakas* / 66
Otokar BŘEZINA. Svajonė apie antžmogį / 72

Istorijos puslapiai

Kęstutis SKRUPSKELIS. Kaip Vilnių vadavom / 76
Vladas SIRUTAVIČIUS. Lenkų autonomijos problema. *1990 m. pavasaris–vasara* / 81

Laikai ir žmonės

Pogrindžio kultūros žmogus. *Juozui Prapiesčiui atminti* / 87
Markas PETUCHAUSKAS. Tragiškas talentingos moters likimas. *Litvakų sugrįžimai. 3* / 89

Liudijimai

Algimantas KATILIUS. Tremtinio užrašai / 92

Iš rankraščių ir archyvų

Petras SKARGA. Seimo pamokslai / 95

Apie knygas

Rasa VASINAUSKAITĖ. Grįžimas atsigręžiant / 105

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Drakono dantys / 109
Summaries / 111

Viršelio 1 p.: Mindaugas NAVAKAS. Ekspozicijos „Šlovė buvo ranka pasiekama“ fragmentas

4 p.: Mindaugas NAVAKAS. Raudona. 2011. Medis, porcelianas, keramika, glazūros;
200 x 120 x 130 Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

KONSTITUCINIS TEISMAS: TARP LEGALIOS IR KONTRABANDINĖS TEISĖKŪROS

*P*iliečių teisė į teisingą teismą įgyvendinama ne tik pagal tekstinę rašytinių teisės normų prasmę, bet ir pagal tą prasmę, kurią, aiškindami teisės normas, joms suteikia teismai. Kadangi teismų, ypač konstitucinių, išaiškinimai yra visuotinai privalomi net ir parlamentams, vertybinė teisėjų orientacija, kuri materializuojasi teisės normų aiškinimu, šiandien darosi svarbesnė už parlamentarų, filosofų, sociologų ar net pačios tautos orientaciją: pagal kokias vertybes privalo gyventi šiuolaikinė Vakarų (taip pat ir Lietuvos) visuomenė, imasi spręsti teismai. Kadangi nėra suformuluotos bent principinės taisyklės, kaip reiktų aiškinti konstitucinius ir kitus teisės aktus, konstituciniai teismai įgyja teisę gana laisvai juos interpretuoti, nelegaliai plėsdami savo kompetenciją. Konstitucijos aiškinimą paversdami faktiniu jos kūrimu (papildymu), pažeisdami valdžių padalijimo principą, jie tampa niekieno nekontroliuojamomis institucijomis. Tai kelia susirūpinimą, kad gali veikti tokia konstitucija, kurios neaprobavo nei piliečiai, nei jų demokratiškai išrinkti atstovai. Šios grėsmės suvokimas aktualizuoja poreikį reglamentuoti patį teisės normų aiškinimo procesą, kad konstitucijos aiškinimas nevirstų kontrabandinio jos kūrimu, nebūtų sudaromos prielaidos vienai, piliečių nerinktai ir niekieno nekontroliuojamai institucijai iškelti save virš konstitucijos ir suverenių tautos galių.

Šiame straipsnyje, pasitelkiant Lietuvos Konstitucinio Teismo praktikos analizę, siekiama pagrįsti ir suformuluoti bent kai kuriuos teisės normų aiškinimo taisyklių principus.

Teisė į teisingą teismą savikritiškumo stokos ir aktyvaus konstitucionalizmo sąlygomis

Teisė į teisingą ir nešališką teismą yra ypač svarbi dėl keleto priežasčių. *Pirma*, teisinėje valstybėje paskutinį,

lemiamą ir visuotinai privalomą žodį visuose piliečių ginčiuose tiek tarpusavyje, tiek su valstybės institucijomis ir pačia valstybe taria teismai. *Antra*, ši piliečių teisė yra glaudžiai susijusi ne tik su konkrečiu asmens siekiu civilizuotomis priemonėmis apginti pažeistą savo teisę, bet ir su pačios teisės viršenybės praktiniu įgyvendinimu valstybėje, nes ką kiekvienu konkrečiu atveju reiškia teisė, irgi nusprendžia teismai. Taigi teisėjų, ypač Konstitucinio Teismo narių, vertybinė orientacija išskirtinai svarbi, nes jiems suteikta monopolinė teisė aiškinti Konstituciją, Europos Sąjungos teisę, jos santykį su nacionalinių valstybių konstitucijomis ir su kitais teisės aktais. KT išaiškinimai privalomi parlamentams, bendrosios kompetencijos teismams, o per tai – ir ištisoms valstybėms, tautoms. Vadinas, kokiomis vertybėmis privalo remtis šiuolaikinė Vakarų visuomenė, žino ir sprendžia būtent teismai. Neatsitiktinai anglų teisininkas Alecas Stone'as Sweetas knygoje „Teismų valdoma visuomenė“¹ teigia, kad Europos politiką lemia jau ne parlamentai, nes naujasis konstitucionalizmas įstatymų leidybą griežtai siekia palenkti konstitucijų reikalavimams pagal tai, kaip tuos reikalavimus supranta konstituciniai teismai.

Tačiau yra ir kita medalio pusė: „*spręsdamas bylą teisėjas turi žinoti, kad ir jis pats gali būti teisiamas*“ (Philo citata), tą daro visuomenė, kurią valdyti per Konstitucijos ir kitų teisės aktų aiškinimą jis mano turintis teisę. Vadinas, kaip teismams sekasi vykdyti šią ypatingą misiją, negali spręsti niekas kitas, išskyrus piliečius, nes būtent jų atžvilgiu vykdomas teisingumas, būtent jie realiai patiria visas teisingumo vykdymo, Konstitucijos ir kitų teisės aktų aiškinimo dorybes ir ydas. Piliečių nuomonė, kaip kriterijus teismų veiklai vertinti, suprantama, nėra laisva nuo subjektyvumo, kuris dar labiau padidėja in-

dividualistinės ideologijos ir žmogaus teisių (asmeninės naudos) absoliutinimo sąlygomis, kai itin pabrėžiamos asmens teisės, jas menkai siejant arba išvis jų nesiejant su pareigomis ir atsakomybe. Tokia visuomenė vis labiau praranda savikritiškumą, vengia pripažinti savo kaltę ir klaidas, atitinkamai didėja socialinis agresyvumas ir susipriešinimas. Dauguma kalinčiųjų Lukiškėse laiko save nekaltais arba neteisingai nuteistais. Vadinasi, dėl tų „nekaltų“ asmenų įkalinimo „kalti“ teisėjai. Taip mąsto ne vien kaliniai. Štai vienas Seimo narys internete prieš rinkimus išplatino savo autobiografiją, kurioje rašė: „*Konkurentams sufabrikavus bylą, 1997 m. buvau nuteistas laisvės atėmimu.*“ Teismas čia laikomas bylos „sufabrikavimo“ bendrininku, įvykdžiusiu baudžiamąjį nusižengimą teisingumui (BK 34 skyrius). Vyriausioji rinkimų komisija tokią autobiografiją priėmė kaip oficialų dokumentą, o jos autorių įregistravo kandidatu į Seimo narius. Kitu atveju už korupcinį nusikaltimą nuteistas asmuo pasigamina ir įsisega ženklelį „Teistas už gerus darbus“, t. y. irgi viešai skelbia, kad teismas padarė baudžiamąjį nusižengimą teisingumui. Vilniaus miesto 1-asis apylinkės teismas, tarsi pripažindamas savo „kaltę“, šio asmens teistumą panaikino prieš laiką. Iš šio konteksto nelinkęs iškristi ir Konstitucinis Teismas. Antai Europos Žmogaus Teisių Teismas 2011 m. sausio 6 d. konstatavo, kad Lietuvos Konstitucinis Teismas, 2004 m. gegužės 25 d. nutarimu iš asmens, apkaltos būdu nušalinto nuo pareigų, visam laikui atimdamas teisę balotiruotis į pareigybes, reikalaujančias prisiekti valstybei, pažeidė Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos I protokolo 3 straipsnį. KT atsisakė pripažinti šioje byloje suklydęs ir vietoj to, kad atsiradusių naujų aplinkybių pagrindu peržiūrėtų minėtą savo nutarimą, 2011 m. sausio 10 d. pareiškė: „*vienintelis būdas pašalinti šį nesuderinamumą – priimti atitinkamas Konstitucijos pataisas*“.² Kitaip sakant, savo klaidą jis perkėlė Konstitucijos kūrėjams, tarsi tai jų klaidai ištaisyti reikia priimti Konstitucijos pataisas, nors pačioje Konstitucijoje apie apkaltos būdu nušalintų asmenų teisių suvaržymus nėra nė užuominos.

Tai rodo, kad tam tikra visuomenės ir valstybės pareigūnų dalis serga sunkia savikritikos stokos ir neklys-

tamumo liga, trukdančia siekti profesinės ir dorinės pažangos, teisėtumo ir socialinės santarvės.

Būtent šiame sociologiniame teisės įgyvendinimo lygmenyje ir susiduriama su piliečių nuomonėmis apie galimai neįgyvendintą jų teisę į teisingą ir nešališką teisimą, apie teismų priimtų sprendimų argumentus, kaip ne visada atitinkančius teisinio argumentavimo principus, kartu atsiranda pagrindas įtarinėjimams dėl galimos neteisinės įtakos teisėjų sprendimams. Teismai visuomenės kritiką jų atžvilgiu laiko nepagrįsta, esą ji pernelyg subjektyvi, rodanti teisės ir teismų veiklos neišmanymą. Kyla klausimas, ar toks dažnas piliečių ir teisėjų nesusikalbėjimas tikrai atsiranda dėl paprasčiausio žmonių subjektyvumo, savanaudiškumo, teisinių dalykų neišmanymo, ar visa tai turi ir objektyvų pagrindą?

Šiame straipsnyje norėčiau atkreipti dėmesį ne tiek į bendrosios kompetencijos teismų, kiek į Konstitucinio Teismo kai kuriuos nutarimus, pasiaiškinti, kiek jo naudojami argumentai gali skatinti arba išsklaidyti minėtą visuomenės įtarumą. Šiuo požiūriu kalbėti apie Konstitucinio Teismo praktiką yra svarbiau negu apie bendrosios kompetencijos teismus – KT nutarimai, jų argumentacija yra strategiškai reikšmingi visam teisiniam politiniam Lietuvos gyvenimui, pačiai teisės sampratai, nes tampa privalomi tiek įstatymų leidybai, tiek visai teismų praktikai. Tuo būdu įtvirtinamos visuomenės vertybės arba atvirkščiai – šimtmečius puoselėtos vertybės netenka iki tol turėtos konstitucinės apsaugos (kaip atsitiko su santuokine šeima). Be to, KT nutarimų priėmimo maniera, daugiau ar mažiau laisvas požiūris į rašytinį Konstitucijos tekstą duoda pavyzdį taip elgtis visai teismų sistemai. Nors sakoma, kad KT yra „specialusis teismas“ (aš linkęs jo išvis nelaikyti teismu, apie tai ne kartą esu rašęs³), bet Konstitucija jį įvardija kaip teismą, KT įstatymas – kaip „teisminę instituciją“, o ir jis pats savo 2006 m. birželio 6 d. nutarimu nedviprasmiškai pasivadino „*teismu, vykdančiu konstitucinį teisingumą*“, taigi turime teisę ir jam kelti tokius pačius reikalavimus kaip teismams apskritai, vertinti jo veiklą, remdamiesi ta pačia piliečių teise į teisingą, nešališką teisimą, ir klausiti, ar KT, aiškindamas Konstituciją, visada remiasi teisiniais argumentais, ar nevirsija jam suteiktų įgaliojimų, ar jo nutarimams niekada nedaro įtakos neteisiniai argumentai?

Konstitucinio Teismo veikla visuomenės požiūriu

Šį klausimą aktualizuoja pastaruoju metu ypač suaktyvėjusi KT kritika vis tuo pačiu klausimu: ar aiškindamas Konstituciją, jis neviršija savo kompetencijos? Štai Seimo narys teisininkas Mantas Adomėnas, vertindamas KT 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimą, legalizavusį „kitas šeimos formas“, klausia: „kas įvyksta, jei grupelė žmonių niekam už savo sprendimus neatskaitinga [...] imasi ne aiškinti, o papildyti Konstituciją, t. y. faktiškai keisti jos turinį“? ⁴ Kitas Seimo narys prof. Povilas Gylys KT 2014 m. vasario 26 d. nutarimą sveikatos apsaugos klausimu pavadino „konstituciniu perversmu sveikatos srityje“, „eiliniu niekieno nerinktų žmonių grupės bandymu vogčiomis keisti Konstituciją“, o patį KT apkaltino, kad jis veikia „nevalstybiškai“. ⁵ Prof. Vytautas Daujotis internete šiemet pavasarį paskelbė du straipsnius, kuriuose minėtus KT nutarimus vertina kaip „laipsniškai įvykdytą valstybės perversmą“, aukščiausios valstybinės valdžios uzurpavimą, o KT veiklą atskirais atvejais vadina antikonstitucine. Tautininkų sąjunga viešai pareiškė: KT 2014 m. vasario 27 d. sprendimas, kad klausimą dėl asmenvardžių rašymo pasuose nelietuviškais rašmenimis turi išspręsti kalbininkai, sudaro „teisinės prielaidas politikams daryti spaudimą Valstybinei kalbos komisijai, kad ši teiktų konstitucinį lietuvių kalbos statusą paneigiančius siūlymus“, patį KT pavadino „politinių grupių užsakymo vykdytoju“ (www.alkas.lt)... Tarp kritikų galima išskirti teisės daktarę, Nepriklausomybės Akto signatarę, advokatę Zitą Šličytę, kuri, kritikuodama KT pretenziją „papildyti Konstituciją“, 2014-01-29 teigė: „toks Konstitucinis Teismas, koks jis dabar yra, išvis nereikalingas Lietuvai“. ⁶ Seimo narė Aurelija Stancikienė ėmėsi iniciatyvos įgyvendinti šią idėją, pareiškusi, kad „paskutiniaisiais KT nutarimais pažeidžiama Lietuvos Respublikos demokratinė santvarka ir pamatinė mūsų Konstitucijos nuostata, kad valstybės suverenitetas priklauso Tautai, o ne valdžiai ir juo labiau – ne Konstituciniam Teismui“. ⁷ Panaikinti KT žadėjo net kai kurie kandidatai į Prezidento postą, įrašę tai savo rinkiminėse programose. „KT seniai virto politine institucija, kuri, prisidengusi Konstitucija, priima sprendimus, būtinus

politikų grupuotėms“, – teigia Tomas Viluckas straipsnyje „Konstitucinio teismo diktatūra“ (2014-01-29).

Nesvarbu, kaip vertinsime šią iš visuomenės kylančią KT kritiką, aišku viena: pagrindinė nūdienos KT problema – tai Konstitucijos aiškinimo ribos. Kaip toli galima nukrypti nuo tekstinės Konstitucijos normų prasmės ir nepažeisti konstitucinio teisėtumo? Tai ypač svarbu teisės į teisingą teismą atžvilgiu, nes piliečiai savo teisių apsaugą pirmiausia sieja su rašytinių Konstitucijos normų prasme. Konstitucijos viršenybė jiems pirmiausia reiškia rašytinės Konstitucijos viršenybę, nes už tokią Konstituciją jie balsavo referendume, rašytinės Konstitucijos prioritetą jiems padeda suprasti ir įvertinti KT veiklą, o kartu ir savo teisių apsaugos realumą.

Kaip Konstitucijos aiškinimas virsta kontrabandiniu Konstitucijos kūrimu

KT pirmininkas per Seimo Konstitucijos komisijos posėdį 2014-01-22 viešai pareiškė: „Konstitucijos išaiškinimas jau tampa kaip konstitucinės normos arba kelių normų arba principų papildymas“. ⁸ Girdint tokius pirmininko žodžius, kuriuos *de facto* patvirtina KT praktika, natūraliai kyla teisėtumo klausimas: koks teisės aktas suteikia Konstituciniam Teismui teisę „papildyti Konstituciją“, jei „papildymas“ reiškia ne ką nors kitą, o teisę kurti naujas konstitucines normas, suspenduoti jau galiojančias arba jau esamoms tekstinėms Konstitucijos prasmėms suteikti naujas, net diametraliai priešingas prasmes (taip atsitiko, pavyzdžiui, su mirties bausme – beveik šešerius metus neprieštaravusi Konstitucijai, po KT interpretacinės intervencijos ji buvo paversta prieštaraujančia). Konstitucijos 147 straipsnio 1 dalis nurodo: „Siūlyti keisti ar papildyti Lietuvos Respublikos Konstituciją suteikta teisė tik dviem subjektams: ne mažiau kaip ¼ visų Seimo narių grupei ir ne mažiau kaip 300 tūkstančių rinkėjų.“ Tai baigtinis subjektų sąrašas. Tačiau KT mano turintis teisę šį uždarą sąrašą traktuoti kaip atvirą ir įrašyti į jį save. Tada kyla abejonių, ar dar galioja minėtas Konstitucijos 147 straipsnis, ar neatšaukta 5 straipsnio 2 dalis, teigianti, kad „valdžios galias riboja Konstitucija“, ar paisoma visuotinai pripažinto teisinės valstybės principo: „valdžios institucijoms ir

pareigūnams leidžiama daryti tik tai, kas įstatymu tiesiogiai leidžiama“? Nė viena iš tų normų nesuteikia KT teisės „papildyti Konstituciją“. Konstitucijoje nėra parašyta, kad jos aiškinimas – tai būdas savarankiškai ją kurti, papildyti. Legalizuojamas tik minimalus KT aktyvumas, kad būtų atskleista taikomų Konstitucijos normų prasmė, tiesiogiai išplaukianti iš tekstinės jos prasmės ir normų sistemos.

KT toli siekiantis aktyvumas lėmė, kad du minėti Konstitucijos straipsniai neišstengia suvaržyti „papildymų“ geismo, nes ką šios konstitucinės normos reiškia, kaip ir koku mastu jos gali apriboti KT galias, sprendžia pats Konstitucinis Teismas. Tokiu būdu atgaivinama jau XIX a. pabaigoje susikompromitavusi, savo metodologines galimybes išsėmusi savęs apribojimo koncepcija, siūlanti valdžios savivalę asmens teisių atžvilgiu apriboti įstatymais, kuriuos leidžia pati valdžia. Pagal šią koncepciją valdžiai, siekiančiai savivaliauti, nereikia pažeidinėti įstatymų, nes savo priimtus savivalę varžančius teisės aktus ji gali pakeisti kitais, kurie tą savivalę legalizuoja. Įstatymo pavidalą įgijusi savivalė automatiškai tampa teisėta veikla. Šios koncepcijos pagrindu hitlerinė Vokietija ir Sovietų Sąjunga masiškai savivaliaavo savo piliečių atžvilgiu, bet vis tiek laikė save teisinėmis, t. y. teisėtai besielgiančiomis, valstybėmis.

Teisę „papildyti Konstituciją“ KT pradėjo savintis nuo 1998 m., kai, Lietuvai rengiantis stoti į Europos Sąjungą, kilo politinis reikalas Lietuvos teisės aktus suderinti su ES teise, pirmiausia panaikinti mirties bausmę, apie kurios priešingumą Lietuvos Konstitucijai iki tol niekas nekalbėjo, bendrosios kompetencijos teismai neabejodami ją taikė. Seimas, spaudžiamas panaikinti mirties bausmę, nes tai būtina stojimo į ES sąlyga, tačiau žinodamas, kad didžioji visuomenės dalis pasisako už tokią bausmės rūšį, nedrįso pats spręsti šio grynai politinio klausimo, perdavė jį Konstituciniam Teismui, kuris jam neteisingą ir neteisinę problemą sprendamas taip, kaip to reikalavo politinis užsakymas, buvo priverstas iškreiptai aiškinti pačią teisę ir plėsti savo kompetenciją.

Viena iš pagrindinių nuostatų, kuriomis 1998 m. gruodžio 9 d. nutarime KT grindė BK 105 straipsnyje įtvirtintos mirties bausmės priešingumą Konstitucijai, buvo ši: „Prigimtines teises [...] [suprask ir teisę į gyvy-

bę] turi kiekvienas žmogus, tai reiškia, kad jas turi ir geriausieji, ir blogiausieji žmonės.“⁹ Asmens teisę gyventi čia bandyta interpretuoti taip, kad šią teisę asmuo turi tiek vykdydamas pareigą gerbti kito asmens teisę gyventi, tiek ir šios pareigos nevykdydamas. Kitaip sakant, teisė gyventi tapo nepriklausoma nuo pareigos pripažinti kito asmens teisę gyventi. Tačiau teisė, atsietą nuo pareigos, kaip žinome, nustoja buvusi teise ir virsta savo priešybe – agresyvia privilegija. O Konstitucijos 29 straipsnio 2 dalis draudžia privilegijas, nes jos pamina piliečių lygiateisiškumą, šiuo atveju – reikala-vimą, kad vieno asmens teisė gyventi nebūtų laikoma svarbesne už kito asmens tokią pat teisę.

Taip samprotauti KT buvo priverstas tik todėl, kad ėmėsi spręsti jo kompetencijai nepriklausantį klausimą. Mirties bausmės panaikinimas, kol galioja konstituciniai visų piliečių lygiateisiškumo, privilegijų draudžiamumo ir veikos – bausmės proporcingumo principai, yra susijęs ne su teisingumu, o su gailėstingumu, todėl ir šios problemos sprendimas priklauso ne teismų, o tautos ir parlamento kompetencijai, nes šiems subjektams Konstitucijos 4 straipsnis ir 67 straipsnio 19 punktas suteikia teisę priimti ir tokius sprendimus, kuriems pagrįsti nereikia teisinių argumentų. Seimo teisę parodyti gailėstingumą užtikrina Konstitucijos 67 straipsnio 19 punktas, nurodantis, kad parlamentas gali „leisti amnestijos aktus“. Amnestijos teisė ir yra gailėstingumo teisė, t. y. teisė veikti, nesivadovaujant teisiniais argumentais. Neatsitiktinai nė vienoje Europos valstybėje, išskyrus Lietuvą ir Vengriją, šio klausimo nesprendė teismai ar konstituciniai teismai. Mirties bausmės draudimas buvo įrašomas į valstybių konstitucijas arba tą bausmės rūšį panaikino parlamentai.

Bandymas neteisinę problemą išaiškinti taip, kad ji pavirstų teisine, surandant neva teisinius argumentus, kaip tik ir vertė KT iškreiptai aiškinti teisę į gyvybę, atsiejant ją nuo pareigos gerbti kito gyvybę, ištrinant ribą tarp teisės ir privilegijos, pažeidžiant konstitucinius piliečių lygiateisiškumo ir privilegijų draudžiamumo principus. Tai lėmė, kad šis nutarimas yra nesuprantamas nei visuomenei, nei teisininkams. Dėl šios KT sukeltos teisinės sumaišties tapo nebeaišku, kas yra teisė,

kuo ji skiriasi nuo privilegijos, koks apskritai ryšys tarp teisių ir pareigų – ar jis būtinas, ar yra atsitiktinis, ar kiekvienoje teisinėje byloje galioja piliečių lygiateisiškumo principas, ar mirties bausmės panaikinimas yra teisinė, ar gailestingumo problema ir kokios institucijos kompetencijai priklauso šią problemą spręsti.

Iškreipta argumentacija pažeidė ir piliečių teisę į teisingą ir nešališką teismą. Juk teismas, kurio sprendimai pažeidžia konstitucinį piliečių lygiateisiškumo principą, negali būti laikomas teisingu, nes vienu asmenų teisę gyventi jis vertina ir gina labiau negu kitų asmenų tokią pat teisę. Ir norėta pateikti tai kaip bendrą teisės principą. Kaip tokiu atveju neįtarti, kad Konstitucinis Teismas vietoj konstitucinio teisingumo vykdė politinį užsakymą, slapta skatinamą ir palaikomą Seimo? Kaip išsklaidyti abejones, ar tikrai KT nėra ir politinė institucija, nepaisant to, kad pats jis išakmiai pabrėžia esąs atsiribojęs nuo politikos. Bet jeigu KT gali aiškinti, kad vieno žmogaus teisę gyventi yra svarbesnė už kito asmens tokią pat teisę, tai jis atlieka ne teisminę funkciją.

Papildomų argumentų pateikia KT 2014 m. vasario 27 d. sprendimas, kuriame nurodoma, kad gali būti „nustatyta ir kitokia tvarka“, kaip rašyti nelietuviškus vardus ir pavardes Lietuvos Respublikos pasuose, negu ta, kurią 1991 m. sausio 31 d. nustatė Aukščiausioji Taryba, o KT 1999 m. spalio 21 d. pripažino, kad nustatytoji tvarka atitinka Konstitucijos 14 straipsnį, apibrėžiantį lietuvių kalbos valstybinį statusą. Dabar tą tvarką esą jau bus galima pakeisti, jeigu tam pritars profesionalūs kalbininkai, tarsi žinybinė kalbininkų institucija turėtų teisę kaitalioti jau nusistovėjusį lietuvių kalbos raidyną, atšaukti ar susiaurinti Konstitucijoje įtvirtintą valstybinį lietuvių kalbos statusą, kurį yra pripažinęs ir KT savo 1999 m. spalio 21 d. nutarimu: „*Asmens tautybė negali būti pagrindas reikalauti, kad jam nebūtų taikomos taisyklės, kylančios iš valstybinio lietuvių kalbos statuso, nes kitaip būtų pažeistas konstitucinis visų piliečių lygybės principas. Jeigu teisės normomis būtų nustatyta, jog piliečių vardai ir pavardės Lietuvos Respublikos piliečio pase rašomi kitokiais, nelietuviškais, rašmenimis, būtų ne tik paneigtas konstitucinis valstybinės kalbos principas, bet ir sutrikdoma valstybės ir savivaldybių įstaigų, kitų įmonių,*

įstaigų bei organizacijų veikla.“¹⁰ Ta pati mintis pakartota ir 2009 m. lapkričio 6 d. KT sprendime: „*asmens vardas ir pavardė piliečio pase turi būti rašomi valstybine kalba, nes kitaip bus pažeistas konstitucinis valstybinės kalbos statusas.*“¹¹ Dabar pagal KT 2014 m. vasario 27 d. sprendimą paaiškėja, kad visa tai netiesa, nes tą tvarką galima pakeisti, nepažeidžiant „*konstitucinio valstybinės kalbos statuso*“. Radikalų atsitraukimą nuo teisinio požiūrio, taip pat nutylėjimą, kad būtina persvarstyti Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimą ir 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimą, priimtus tuo pačiu klausimu, galėtume paaiškinti nebent politinės konjunktyūros pasikeitimu. Be to, kaip derėtų vertinti Konstitucinio Teismo bandymą administracinei institucijai – Valstybinei kalbos komisijai – suteikti konstitucinius įgaliojimus, kurių neturi pats KT? Negalima kitam perduoti to, ko pats neturi. Valstybinei kalbos komisijai suteikti konstitucinius įgaliojimus, kad ji pakeistų lietuvių kalbos valstybinį statusą ir tai leistų pavardes pasuose rašyti nelietuviškais rašmenimis, gali tik du subjektai: Tauta referendumo būdu ir Seimas ne mažiau kaip 2/3 balsų (Konstitucijos 148 str.).

Jeigu KT iš tikrųjų yra teisminė institucija, jo kompetenciją, aiškinant Konstituciją, turėtų riboti tik teisė ir Konstitucija, o argumentacija turėtų nepaisyti jokių įtakų, sklindančių iš politinės sferos. Tada jam nereikės teisinių argumentų interpretuoti taip, kad juose būtų iškreipta teisės, kaip leidimų ir paliepimų pusiausvyros, samprata. Antraip teisės atsiejamos nuo pareigų, pažeidžiami konstituciniai piliečių lygiateisiškumo, privilegijų draudžiamumo principai, o Konstitucijos normos pagal besikeičiančią politinės valdžios orientaciją aiškinamos diametraliai priešingai. Konstituciniam Teismui, kaip teisminei institucijai, turėtų besąlygiškai galioti Konstitucijos 147 ir 5 straipsniai, kad Konstitucijos aiškinimas nevirstų „*Konstitucijos papildymu*“, t. y. naujų normų kūrimu.

Bet KT pirmininkas sako, kad jo vadovaujama institucija turi teisę „*papildyti Konstituciją*“, vadinasi, konstitucinės teisėkūros srityje KT pastato save šalia ar net aukščiau politinių subjektų – Tautos ir Seimo, taigi veikia ir kaip politinė institucija, t. y. neteisėtai, antikonsitutiškai. Tą liudija ir KT 2014 m. sausio 16 d. sprendimas,¹² kuriame teigiama: „*Įstatymų leidėjas pagal*

Konstituciją neturi teisės nustatyti bet kokių generalinio prokuroro atleidimo iš pareigų nepasibaigus įgaliojimų terminui pagrindų.“ Išeitų, negali nustatyti ir atleidimo iš pareigų už netinkamą jų vykdymą. Bet jei prokuroro, kuris netinkamai vykdo savo pareigas, negalima atleisti, nesibaigus jo kadencijai, vadinasi, teisė būti generaliniu prokuroru virsta savo priešybe – privilegija, nepriklausančia nuo to, ar pareigos vykdomos tinkamai, ar netinkamai. Tuo paneigiamas pagrindinis demokratinėje valstybėje galiojantis teisinis teisių praradimo pagrindas – pareigų nevykdymas arba netinkamas vykdymas. Teisinėje valstybėje tai galioja tiek piliečiams, tiek pareigūnams. Atsiejus teisę būti generaliniu prokuroru nuo pareigos tinkamai vykdyti pavestas pareigas, toji teisė paverčiama privilegija, o iš Seimo atimama teisė vykdyti tų valstybės institucijų, kurias jis įsteigė, tų pareigūnų, kurie paskirti Seimo pritarimu, parlamentinę kontrolę. Būtent tokį draudimą ir įteisina KT 2014 m. sausio 16 d. sprendimas: „*Negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį prokurorai būtų įpareigoti teikti įstatymų leidžiamajai ar vykdomajai valdžiai ataskaitas apie savo konstitucinių funkcijų vykdymą*“, esą tai kišimasis į prokurorų veiklą, pažeidžiantis prokurorų nepriklausomumo principą. Seimas, kaip parlamentinės valstybės aukščiausia atstovaujamoji valdžia, yra atsakingas už visų lygių valstybės institucijų ir pareigūnų (išskyrus Prezidentą, gaunantį tiesioginius Tautos įgaliojimus) veiklą, nes visos tos institucijos ir pareigūnai valdinius įgaliojimus gauna tiesiogiai iš parlamento arba su parlamento pritarimu ir tuo siekiama vieno tikslo – užtikrinti, kad bus rūpinamasi valstybės (žmonių) interesais. Seimui pavesta ši procesą prižiūrėti ir kontroliuoti visuotinės parlamentinės priežiūros teise.

Tai, kad teisė eiti generalinio prokuroro pareigas suponuoja būtinybę tinkamai jas vykdyti, išplaukia iš Konstitucijos 5 straipsnio 3 dalies: „*Valdžios įstaigos tarnauja žmonėms.*“ Tarnauti žmonėms galima tik vienu būdu – tinkamai vykdant pavestas pareigas. Jei generalinis prokuroras skiriamas su Seimo pritarimu, vadinasi, tą pritarimą praradusį generalinį prokurorą Prezidentas privalėtų atleisti, kadangi Seimas atšaukė tam asmeniui suteiktus įgaliojimus, todėl jis neturi teisės toliau eiti

šių pareigų. Seimas šiuo atveju yra svarbesnė institucija negu Prezidentas, kuriam suteikta teisė tik parinkti konkretų asmenį generalinio prokuroro pareigoms, o Seimas savo pritarimu suteikia tam asmeniui generalinio prokuroro įgaliojimus, kuriuos Prezidentas tik įformina dekretu dėl konkretaus asmens skyrimo į šias pareigas. Be to, Seimas yra ir pačios Prokuratūros, kuriai vadovauti skiriamas generalinis prokuroras, steigėjas, vadinasi, visų jos įgaliojimų turėtojas. Prezidentui nėra suteikta teisė kandidato parinkimo diskreciją paversti įgaliojimų suteikimo teise.

Apsisaugoti nuo politinio kišimosi į Prokuratūros operatyvinį darbą, apsidrausti, kad Seimas be reikalo nekaitaliotų generalinio prokuroro, galima ir kitais būdais, pavyzdžiui, įstatymu nustatyti, kad Seimas įpareigoja Prezidentą atleisti generalinį prokurorą dėl netinkamo pareigų vykdymo jo kadencijai nesibaigus, jei už tai balsavo dauguma Seimo narių.

Įdomu, kad sprendžiant kitas panašaus pobūdžio bylas, ryšys tarp pareigūnų teisių ir pareigų yra pripažįstamas. Konstitucinis Teismas 2014 m. kovo 10 d. išaiškinime dėl teisėjų drausminės atsakomybės suformulavo teisės požiūriu visiškai korektišką nuostatą, kad teisėjui, netinkamai atliekančiam savo pareigas, galima taikyti drausminę atsakomybę iki atleidimo iš pareigų, kitaip sakant, teisė būti teisėju griežtai siejama su tinkamu tų pareigų vykdymu. Taigi turime du skirtingus tos pačios priklausomybės tarp pareigūno teisių ir pareigų išaiškinimus: teisė būti generaliniu prokuroru galima be tinkamo pareigų vykdymo, o teisė būti teisėju be tinkamo pareigų vykdymo negalima. Kaip tokiu atveju prognozuoti, koks teismo sprendimas bus priimtas kitose panašaus pobūdžio bylose, ir kaip įrodyti, kad toks teisinis prieštaravimas, teisės tapatumo praradimas nėra nulemtas veiksmų, esančių už teisės ir Konstitucijos ribų? Kėsinimasis į teisės tapatumą tampa rimta kliūtimi formuotis tiek teismų, tiek piliečių teisei sąmonei, kartu jis kelia grėsmę piliečių teisei į teisingą teismą, nes teismas, kuris nepaiso teisių ir pareigų tarpusavio priklausomybės, tampa iš principo nepajėgus vykdyti teisingumą, juk be teisių ir pareigų pusiausvyros teisingumo tiesiog nėra.

Panašų klausimą galima kelti ir tais atvejais, kai aki-vaizdžiai ignoruojamas vienareikšmiškai suformuluotas konstitucinių normų tekstas. Štai 2007 m. vasario 9 d. Konstitucinis Teismas priėmė demokratijos plėtros po-žiūriu iš tikrųjų pažangų nutarimą, pripažinęs, kad Savi-valdybių tarybų rinkimų įstatymo (2006-12-21 redakcija) 34 straipsnio nuostata, neleidžianti į savivaldybių tarybas balotiruotis asmenims, neįrašytiems į politinių partijų są-rašus, prieštarauja Konstitucijos 35 straipsnio 2 daliai. Ta-čiau rezoliucinėje dalyje KT nurodė, kad ši Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo norma, prieštaraujanti Konsti-tucijai, lieka galioti ir 2007 m. vasario 25 d. vykstantiems savivaldybių tarybų rinkimams, taigi antikonstitucinis įstatymas, pažeidžiantis piliečių teises, nebuvo atšauk-tas.¹³ Kitaip tariant, KT pratęsė Pagrindiniam Įstatymui prieštaraujančios teisės normos galiojimą, nors Konstitu-cijos 107 straipsnio 1 dalis įsakmiai nurodo: „Įstatymas (ar jo dalis) [...] negali būti taikoma nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai.“ Taigi KT išaiškinimas sukū-rė akivaizdžiai naują konstitucinę normą *ad hoc*, ne tik prieštaraujančią Konstitucijos 107 straipsnio 2 dalies nor-mai, bet ir laikinai suspenduojančią jos galiojimą. Esant tokiai situacijai, kaip įrodyti, kad Konstitucinis Teismas nėra politinė institucija, – juk jis mano turintis teisę teikti pirmumą ne Konstitucijai, o socialiniam tikslingumui?

Tęsinys kitame numeryje

¹ Alec Stone Sweet, *Governing With Judges: Constitutional Politics in Euro-pe*. Oxford University Press, 2000.

² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pareiškimas „Dėl Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. sausio 6 d. sprendimo įgyvendinimo“, 2011 m. sausio 10 d. [interaktyvus]. Žiūrėta 2014-05-30. <http://www.lrkt.lt/Pranesimas/bxt_20111010c.htm>

³ Alfonsas Vaišvila, *Demokratija ir teisė tapatumo požiūriu*, In: *Teisė ir demo-kratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990–2007)*. Vilnius, 2009, p. 117–120; Alfonsas Vaišvila, *Teisinis personalizmas; teorija ir metodas*. V., 2010, p. 96–99. Ši mintis pagaliau keliama ir Seime. Parlamentarė Aurelija Stancikienė nuostatą, kad KT nėra teismas, grindžia šiuo faktu:

Konvencijos 35 str. nurodo, kad EŽTT gali imtis nagrinėti bylą tik tada, kai pagal visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus išnaudotos visos valstybinės vidaus teisės gynbos priemonės. Lietuvos Konstitucinis Teismas šioje vidaus teisės gynbos sistemoje kaip teismas nedalyvauja. Vadinas, teisminių institucijų tarptautinio pripažinimo požiūriu KT nepri-skiriamas Lietuvos teismų sistemai, t. y. nėra teismas. Aurelija Stancikienė, *Konstitucinė krizė*, 2014-04-15. [interaktyvus]. Žiūrėta 2014-05-29. <<http://www.bernardinai.lt/.../2014-04-05...stancikiene-konstitucine-krize/1163>>

⁴ Mantas Adomėnas, *Konstituciniai Trojos arkliai*, 2011-10-03. [interaktyvus]. Žiūrėta 2014-05-30. <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-09-30-mantas-adomenas/konstituciniai-trojos-arkliai>>

⁵ Povilas Gylys, *Konstitucinis perversmas: sveikatos apsauga* (2014 m. vasario 27 d.). [interaktyvus]. Žiūrėta 2014-05-21. <<http://www.delfi.lt/news/ringas/politics/p-gylis-konstitucinis-perversmas-tesiamas-sveikatos-apsauga.d?id>>

⁶ Zita Šličytė, *Niekas negali nurodyti Tautai*, 2014-01-29. [interaktyvus]. Žiūrėta 2014-05-30. <<http://www.bernardinai.lt/.../2014-01-29...niekas-ne-gali-nurodyti-tautai/11336>>

⁷ Aurelija Stancikienė, *Konstitucinė krizė*.

⁸ Konstitucinio Teismo pirmininkas R. Urbaitis: „Mes papildom Konstitu-ciją...“ [interaktyvus]. Žiūrėta 2014-05-21. <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-01-29>>

⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nuta-rimas „Dėl Baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, *Valstybės žinios*, 1998 m. gruodžio 11 d., nr. 109–3004.

¹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respu-blikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 31 d. nutarimo „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“ atitikimo Lietuvos Res-publikos Konstitucijai, 1999 m. spalio 21 d., *Valstybės žinios*, 1999, nr. 90–2662.

¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimo motyvuo-jamosios dalies 4 ir 7 punktų nuostatų išaiškinimo, 2009 m. lapkričio 6 d., *Valstybės žinios*, 2009, nr. 134–5859.

¹² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. kovo 30 d., 2003 m. sausio 24 d., 2004 m. gegužės 13 d., 2006 m. sausio 16 d. nutarimų kai kurių nuosta-tų išaiškinimo, 2014 m. sausio 16 d. [interaktyvus]. Žiūrėta 2014-05-30. <<http://www.lrkt.lt/dokumentai/2014/s140116.htm>>

¹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 34 straipsnio (2006 m. gruodžio 21 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitu-cijai“. 2007 m. vasario 9 d., byla Nr. 06/07, *Valstybės žinios*, 2007, nr. 19–722.

URBANISTINĖ KONTROLĖ NEOIMPERINĖS GEOPOLITIKOS FONE

*Su geografu ir miestų sociologu Stevenu FLUSTY
kalbasi Almantas SAMALAVIČIUS*

Steven Flusty
Niniane Kelley nuotr.

Dr. Stevenas Flusty baigė pramoninio dizaino studijas Kalifornijos universitete, architektūros magistrantūrą Kalifornijos architektūros institute, geografijos doktoratą apgynė Pietų Kalifornijos universitete. Sociologiniu aspektu tyrinėja, koks globalizacijos poveikis pasaulio miestams ir kasdienybei, gilinasi į urbanistinės kontrolės ir erdvinio teisingumo problemas, analizuoja nekrogeografiją ir kosmologinius kraštovaizdžius, aptaria neoimperinę geopolitiką. Plačiai nuskambėjusių studijų „Paranojos statymas“ (1994), „Postmodernybės erdvės“ (2001), „De-koka-kolizacija“ (2004) autorius.

Kurį laiką dirbęs analitiku Amerikos architektūros institute ir Vizualinio švietimo draugijoje, dalyvavęs rengiant Los Andželo (JAV) ir Frankfurto (Vokietija) urbanistinius projektus, nuo 2003 iki 2014 m. dėstė Kanados Jorko universitete. Šiemet atsisakė sėkmingos akademinės karjeros ir yra nepriklausomas tyrėjas.

Su iškiliu Šiaurės Amerikos geografu ir miestų sociologu Stevenu Flusty kalbėjomės apie tai, kaip pasireiškia, kokius pavidalus įgauna ir kuo gresia globalizacija, aptarėme miestų vienodėjimo tendencijas, kurių ištakos siekia XIX a.

Almantas Samalavičius. *Kartu su moderniaja era prasidėjusi nežabota daugumos šiuolaikinių miestų plėtra tebesitęsia. Milžiniškos apimties urbanistinėms rekonstrukcijoms startą davė Le Corbusier idėjos. Prisiimkime garsiąją modernaus miestų planavimo „bibliją“ Le ville radieuse (Spindulinis miestas). Kone mechaniškas urbanistinis planavimas ir juo pagrįstos miestų plėtros vizijos užvaldė daugybę praėjusio amžiaus protų. Gal šis – dvidešimt pirmasis – šimtmetis miestų plėtros atžvilgiu bus mažiau „vizionieriškas“, neturės totalitarinių užmojų ir taikys gerokai kuklesnius mastelius? Kokias šiuolaikines miestokūros tendencijas laikote perspektyviausiomis, kurios iš jų padėtų sėkmingiau įveikti moderniojo urbanistinio paveldo slėgį?*

Steven Flusty. Atsakau klausimu į klausimą: ar dabartinis planavimas yra pajėgus susidoroti su pragaištingiausiais netolimos praeities padariniais? Ar jam apskritai tas rūpi? Ar jis pasirengęs atremti rimčiausius rytdienos iššūkius? Kai kurios iš pastaruoju metu sklindančių idėjų turi tokį potencialą, jomis remiamasi, imantis, tiesa, kol kas kuklaus masto eksperimentų – pavyzdžiui, bandoma sušvelninti ar panaikinti materialinius ir estetinius dirbtinės aplinkos randus. Arba stengiamasi viešąsias investicijas nukreipti į tą urbanistinės infrastruktūros pusę, kur telkiasi patys neturtingiausi žmonės, o didžiąją miesto gyventojų dalį ir darbo jėgos pagrindą sudaro būtent jie. Tačiau būkime sąžiningi, nors tai atrodys skaudus antausis toms viltims, kurias nuoširdžiai puose-

lėja planavimo teoretikai, – į realią praktiką tokios gyvybiškai būtinos iniciatyvos nėra diegiamos. Tiesa, vienas ar kitas Kolumbijos arba buvusios urbanistinės Kinijos miestas eksperimentuoja, įgyvendina iniciatyvas, susijusias su dviračių takais, retsykais ima kurti mažų kaštų gyvenamuosius rajonus, kurie plėtojami, atsižvelgiant į gyventojų apibrėžtus parametrus, arba orientuojasi į „ekomiestus“, kur gyvenamieji kvartalai tankinami, mažinant energijos poreikį ir priklausomybę nuo vis efektyvesnių energijos šaltinių. Žinoma, tokie dalykai geriau negu išvis nieko. Galėčiau priminti tam tikrus dizaino eksperimentus, susijusius su panaudotų konteinerių pritaikymu gyvenamosioms ir komercinėms patalpoms, arba būstus dykynėse, konstruojamus iš susidėvėjusių padangų, tuščių plastikinių butelių ar suplūktos žemės... Visa tai – puikūs, reikalingi darbai. Argi kam nors nepatinka pertvarkytas Manhatano siluetas su gyvomis žaliosiomis sienomis, su sodų ūkiais ant stogų arba šio miesto *High Line* parkas, sukurtas pertvarkius nebenaudojamą geležinkelį? Argi nėra smagu važinėti naujuoju elektriniu Los Andželo traukinuku nuo Pasadenos iki kinų kvartalo? Šie dalykai teikia vilties.

Tačiau kai kalbame apie planavimą, o ypač apie „globalias pastangas“, visos minėtos „sumanaus miesto“ iniciatyvos geriausiu atveju yra trumpalaikė pagalba, jeigu ne blogesnis dalykas: padaroma šis tas, kas šiek tiek palengvina esamąją būklę, tačiau kartu tampa priedanga viską tęsti taip, kaip iki šiol. O tai reiškia, kad, užuot mažinę, iš naujo panaudoję, perdirbę, esame skatinami ir toliau be saiko vartoti, vartoti, na... gal pamąstydami, kad bent jau menką pakuotės dalį vis dėlto derėtų perdirbti... Didžioji viso pertekliaus dalis skiriama tiems, kurie iki šiol leidžia sau neribotai vartoti, nors daugelis kitų pasaulio miestų dabar turi tenkintis vis mažėjančiu gyvenamuoju plotu, yra spiriami pakartotinai veržtis diržus. Globalios planavimo pastangos, užvaldytos investuotojų ir plėtros strategų, kelia vis daugiau abejonių ir tolydžio bliūkšta, juo labiau kad netrukus miestus apskritai gali užtvindyti vanduo, kurio lygis okeanuose nepaliaujamai kyla, arba jie ištuštės dėl siaubingai užteršto oro, dėl nepakeliamos asmeninės skolos. Tačiau ten, kur rengiamasi pasaulio sporto žaidynėms arba vyksta politinio ir ekonominio

elito viršūnių susitikimai, statybų kranai iškart šauna į viršų ir prasideda svaiginantis būsimų pajamų skaičiavimas su didžiausiu pasitikėjimu savimi ir savo veiklos efektyvumu. Maži kurortiniai miestai be gailėsčio paverčiami globaliais taikiniais, apgalvotai perkeltais į pasaulinę sceną. Kol viskas vyks taip, kaip dabar, galėsime kiek tik norime apeliuoti į „realybę, kurios nevalia ignoruoti“, bet vis tiek nieko iš tikrųjų prasmingai nepakeisime.

Turint visa tai galvoje, būtų klaidinga manyti, esą milžiniško masto urbanistinės rekonstrukcijos jau yra praeitis. Tiesa, Wrighto „plačiųjų akro miestas“ ir Le Corbusier *Ville radieuse* jau yra mirę ir tuo galima tik džiaugtis. Ar įmanoma gyventi Spinduliniame mieste? Nepaisant didžiulio tankio, žmonės ten jaučiasi visiškai izoliuoti, o urbanistinė aplinka yra tokia nedraugiška, kad net paryžiečiai nepanoro patys šio projekto įgyvendinti, išsiuntė Le Corbusier į Alžyrą, kad savo „spinduliu“ poveikį pirmiausia išbandytų, eksperimentuodamas su kolonizuotais alžyriečiais, tarsi šie būtų laboratorinės pelės, o po to permetė pažangos apsėstam Mussolini'ui.

Kiek galiu spręsti iš savo patyrimo, brazilų, kuriems patiktų šalies sostinė Brazilija, yra labai nedaug.

Jei masyvų Kanjono prekybos centrą su jo aplinka Sisli, Stambule, palyginsime su Ropongi ir Omotesando prekybos alėjomis Tokijuje, su naujausiu tokių užmojų išikūnijimu – Pekino Vangfudžiangio rajonu (tai tik keletas iš daugybės panašių), teigti, esą globaliu mastu diegiami masyvūs planavimo ir statybų projektai – jau praeities dalykas, bus neįmanoma. Vadinamoji gentrifikacija, kai „neprestiziniai“ kvartalai paverčiami išrinktųjų gūžtomis, atsirado neatsitiktinai, ji buvo tiesiog priversta atsirasti. Tą nulėmė pernelyg didelis pasitikėjimas globėjyšku planavimu. Tokie projektai neįtikėtinu greičiu plinta po viso pasaulio miestus.

Tad „hausmanizacija“ [turimas omenyje *Georges Eugène Haussmannas, Paryžiaus prefektas, urbanistas, sostinės centro rekonstrukcijos (1853–1871) iniciatorius ir vykdytojas*, – A. S.] tęsiasi toliau, skirtumas tik toks, kad neohausmanizacijos idealai radikaliai skiriasi nuo tų, kuriais rėmėsi pirmtakai. Ankstyvieji projektai, XX a. viduryje išsiskynę tokiuose objektuose kaip nausėdijos, buvo racionaliai primesti funkcionalistų, o juos įgyvendino

arba tiesiog pasiūlė įgaliojėti visažiniai, neva siekiantys palengvinti daugumos piliečių dalį, pradėdami nuo mažiausiai privilegijuotų. Tačiau viskas įvyko atvirkščiai – vėlesnius urbanistinius neprestižinių kvartalų pertvarkymus primetė perpardavinėtojai, kad dar labiau prikimštų savo pinigines, o privilegijuotieji turėtų dar prašmatnesnius gyvenamuosius plotus. Nepasiturinti dauguma buvo išmesta už borto tiesiogine šio žodžio prasme.

Kraštutiniais tokios elgsenos pavyzdžiais laikytini pertvarkymai ir perkėlimai, kurių imasi miestai, rengdamiesi olimpinėms žaidynėms, – „sektiną“ pavyzdį parodė Seulas 1988-aisiais. Taigi akivaizdu, kad užmojai netapo nė kiek kuklesni, tiesiog miestų planavimo kontrolę iš technokratų perėmė plutokratai, toliau tęsdami tradiciją nekreipti dėmesio, kokią žlugdančią įtaką jų veiksmai daro miestui, pasauliui, kokią grėsmę tie pertvarkymai kelia ekologijai.

Suprantu, kad, užuot kalbėjęs apie tai, kas teikia vilčių, ėmiau vardyti tai, kas jas žlugdo, tačiau šiuo metu jau yra pasiektas kritinis taškas – netgi ryžtingai pakeitus miestų plėtros kryptį, ko gero, per vėlu užkirsti kelią padariniams, kurie daugeliui, ypač pajūrio, zonų bus katastrofiški. Tai vieša paslaptis. Todėl mano žmona, būdama mokslininkė, tyrinėjanti klimato kaitą, nusprendė nedelsdama aplankyti visus didžiųjų kanalų miestus – Amsterdamą, Veneciją, Bankoką ir kitus, nes yra įsitikinusi, kad netrukus juos galėsime pamatyti tik vilkėdami naro kostiumą. Kad ir ką manytume, negalime sau leisti prabangos vien lengvabūdiškai postringauti apie pėstiesiems skirtus miestų rajonus, apie anglies dioksido kiekį, leistiną išmesti į atmosferą, ir LEED tvermės sertifikatus, įrodančius, esą pastatas atitinka aplinkosaugos reikalavimus. Pats laikas ieškoti būdų, kaip realiai mažinti žalos mastą.

Savo supratimą apie miestą, jo formas, plėtros procesus, gyvenimo būdą dažnai išreiškiame tam tikromis metaforomis. Apmąstydami modernųjų miestą, jo kolinizijas ir šalutinius audringos plėtros padarinius, sociologai nukalė keletą plačiai paplitusių vaizdinių ir sąvokų: miestas kaip mechanizmas, miestas kaip džunglės, miestas kaip turgus, miestas kaip organizmas ir pan. Pavyzdžiui, moderniojo planavimo ideologai miestą įsivaizdavo, kaip tobulai veikiančią mašiną, o praeities

miestai jiems asocijavosi su netvarka ir chaosu. Kokios literatūrinės ir sociologinės metaforos, Jūsų nuomone, tikėtų, analizuojant dabartinius urbanistikos procesus?

Iš visų būtybių, kurios klaidžioja po ūksmingus poezijos miškus, man labiausiai patinka metaforos. Mėgstu sinekdochas dėl jų elegancijos, primenančios miniatiūrinę deimantų dėžutę, palyginimus dėl apgaulingo jų sąžiningumo, tačiau niekas neprilygsta metaforai, gracingai derinančiai aliuzijos galią ir conceptualų lankstumą. Sakyti, kad „šis daiktas tik iš pažiūros yra nesusijęs su anuo daiktu“, – tai drąsus būdas atverti anksčiau neišsivaizduotas conceptualias galimybes. Tačiau kaip visų laukinių gyvūnų, taip ir metaforų lanksčioji galia yra pavojinga. Metaforos gali įsisiautėti, padarydamos nemažai žalos, jos gali išsitiesti ir išsilenkti taip plačiai, kad taptų panašios į daiktus, kuriuos apibūdina, bet kurių gerai neišreiškia, taigi kyla pavojus, pabrėžiant išorinius panašumus, nusišlėpti esminius skirtumus. Metaforos pasitelkia apgaulingai paprastą teiginį, apibūdinantį tapatumą: „tas yra anas, ir taškas“, atimdamos galimybę prieštarauti.

Pavyzdžiui, imkime metaforą *miestas kaip mašina*. Miestai sudaryti iš dalių, vienos susijungia su kitomis ir funkcionuoja taip, kad didėtų turimi bendri pajėgumai. Tačiau, išskyrus šį panašumą, kokio pobūdžio *mašina* yra miestas? Kokia šios mašinos funkcija? Antai aš turiu šimto dvidešimties metų senumo persišką karietos laikrodį, kuris neveikė jau keletą dešimtmečių, kai jį įsigijau. Mechanizmai surūdiję, viduje viskas persikreipę. Tačiau, nepaisant to, kad laikrodis neatitiko nei naujų laikų, nei naujos erdvės, nesunkiai pavyko jį sutaisyti, dabar jis kuo puikiausiai rodo laiką. Tokia yra sukonstruotų mašinų dirbtinė prigimtis. Jos kuriamos tam, kad atliktų vieną ar kitą darbą, toms pačioms funkcijoms pritaikytos ir atskiros jų dalys, o sandara kruopščiai iki smulkmenų apgalvota, prieš jas pagaminant. Jos yra nuspėjamos, pakartojamos ir pataisomos. Tik patys utopiškiausi planuotojai norėtų, kad tikras miestas atitiktų šį apibūdinimą ir būtų taip lengvai pataisomas kaip mano laikrodis. Gerai, kad taip nėra ir negali būti, bent jau dėl utopinių svajonių polinkio virsti totalitariniais košmarais. Jei miestas yra mašina, tai tik tokia, kokia galėtų prisisaipuoti nebent karščiuojančiam pankui. Keista triukšminga maši-

na, sudurstyta iš visokiausių pusiau neveikiančių detalių, o jos funkcionavimą palaiko nuolatos besikeičiančios prižiūrėtojų komandos, kurios visos prastai dirba, nors jų kompetencijos lygis smarkiai skiriasi.

Arba štai *miesto kaip džunglių* metafora. Žinoma, miestas, kaip ir džunglės, yra sudėtinga ekologinė sistema su pertekline gausybe nišų, kurias užpildo nuolat besikeičiantys kolektyviniai ir individualūs veikėjai. Tačiau džunglėms nebūdinga teleologija, jos nėra kuriamos, kam nors sąmoningai sutarus, o miestas iš esmės yra tikslingų veiksmų, kuriuos nulemia tarpusavyje susiję tikslai, „produktas“, statybinių medžiagų sluoksniai čia istoriškai užkloja vienas kitą. Atsižvelgiant į tai, tinkamesnė būtų stropiai prižiūrimo sodo ar laukinių žvėrių rezervato metafora. Kalbant tomis pačiomis kategorijomis, galima klausti, kokio pobūdžio *organizmas* yra miestas, kokioje aplinkoje jis egzistuoja ir kaip prie jos prisitaiko? Gal veikiau neprisitaiko nei prie aplinkos, nei prie savo paties kūno? Be to, joks kūniškas organizmas nėra ilgaamžis, o daugumos miestų norma lyg ir laikomas ilgaamžiškumas. Vėl susiduriame su planavimo strategijomis, tačiau būtent jos lemia, kad miestas radikaliai skiriasi nuo organizmo.

Yra ir keletas naujų urbanistinių metaforų: *miestas kaip be perstojo veikiantis prietaisas* (tai primena Deleuzėo ir Guattari'o svarstymus apie „šizofrenišką objektą“ ar kai ką dar niūresnio – Tinquely'o ir Klūverio autodestruktyvų skulptūrinį asambliažą „Homage Niujorkui“); *miestas kaip medžioklės rezervatas kraštovaizdyje*. Grįžtant prie klausimo esmės, didžiausia metaforų problema ta, kad jos linkusios pasisavinti egzistencinius visiškai skirtingų dalykų bruožus. Kad metafora būtų veiksminga, ji turi apimti du iš pažiūros nepanašius dalykus, kurių tapatumą galima apibrėžti, lyginant juos tarpusavyje. Tai tampa labai sudėtinga, kai metaforas mėginama pritaikyti miestams, nes jos apima ir miesto įvaidį apskritai, ir konkretų miestą, todėl miestus imama laikyti pavieniais objektais. Bet, išskyrus miestų „prekės ženklo“ kampanijas, miestai nėra savarankiški objektai. Jie susimaišę tarpusavyje, ypač pastaruoju metu, o dar tvirčiau įsišakniję į juos supančią neurbanistinę aplinką, be kurios neišsiverstų, nes neturėtų nei iš ko semtis gyvybinių resursų, nei kur atsikratyti atliekų. Tad jei miestai yra organizmai,

turėtume klausti, kokio tipo ar tipų organizmai jie yra, koks jų santykis su savo aplinka ir su kitais organizmais.

Prie viso to pridurčiau dar pora metaforiškų alternatyvų: *miestas kaip persirijęs parazitas*, *miestas kaip greitai besiplečiantis auglys*. Tačiau turėkime galvoje, kad miestai yra teleologiniai dariniai, todėl įstengia pertvarkyti savo tikslus, vadinasi, niekas negali iš anksto žinoti, ar parazitas liks toks, koks buvęs, ar auglio ląstelės tikrai pasirodys esančios piktybinės.

Aišku, metaforizavimo galimybės toli gražu nėra išsemtos. Įsivaizduokime miestus kaip tam tikros rūšies indus, kuriuose susimaišo įvairios kultūros. Arba kaip saugias, tačiau atviras arkas, leidžiančias puoselėti ir išsaugoti įvairovę, kokia vargu ar išliktų kaimiškoje terpėje (žinoma, dabar, kai vyksta tokio masto klimato pokyčiai, nežinia, ar urbanistinės arkos įstengs apsaugoti nuo gresiančio tvano). Taigi prieš akis – gausybė pasirinkimų, ne visi jie nauji, bet vis tiek verta išsamiau juos patyrinėti, kad išvengtume pinklių, kurios slypi už ankstesnių miesto būties metaforų. Esminis klausimas yra toks: ar sugebėsime pasirinkti geriausią konceptualų sprendimą, kas darytina toliau?

Socialinis teoretikas Zygmuntas Baumanas, aptardamas dabartinę miestų būklę, rėmėsi ir Jūsų tyrimo išvadomis, pateiktomis knygoje „Paranojos statymas“. Joje plačiai rašėte apie bandymus užtikrinti urbanistinių erdvių kontrolę, net suklasifikavote „uždraustų“ erdvių tipus, daugiausia remdamasis Jungtinių Amerikos Valstijų pavyzdžiais. Kontroluoti erdves siekiama vis griežčiau. Per pastaruosius dešimtmečius „aptvertų bendruomenių“ skaičius smarkiai išaugo. Kas kursto šių urbanistinės baimės formą? Ar tikėtės, kad miestų erdvė kada nors taps demokratiškesnė ir svetingesnė tiems, kurie dabar daugelyje kvartalų yra laikomi svetimais, nepageidaujamais, pavojingais ir t. t. ? O gal atvirkščiai – izoliacija toliau didės, savisaugos tikslais bus statomos vis aukštesnės sienos, renčiamos užkardos?

Tai, ką iš pradžių pavadinau „uždrausta erdvė“, geografiškai yra paplitę taip plačiai ir tokiuose radikaliai skirtinguose urbanistiniuose kontekstuose, kad sunku išskirti kokį nors vieną veiksnį, esą būtent jis kelia urbanistinę baimę arba atvirkščiai – skatina su ja susidoroti, griebian-

tis erdvinės atskirties. Tačiau tas vienai vienas veiksnys, dėl kurio visa tai vyksta, vis dėlto yra. Tai pripažinęs, pri- valau paaiškinti šį prieštaravimą ir pasistengsiu tai pada- ryti, remdamasis apsitvėrusių bendruomenių pavyzdžiu.

Antai Los Andžele apsitvėrusios bendruomenės arba prabangūs lageriai, kaip jas vadinu, atsirado dėl eli- tą (tiksliau tariant, kvazielitą) apėmusios baimės, kad jis gali tapti kriminalinių išpuolių auka. Nors statistika rodo, kad Los Andželas yra bene mažiausiai kriminali- zuotas JAV miestas ir kad nusikalstamumų skaičius tolydžio mažėja, apsitvėrimas vis tiek įgavo epidemijos mastą, o didžiausi tokios autoizoliacijos entuziastai buvo gyven- tojai tų kvartalų, kuriuose nusikalstamumas iki tol, kol juos nuo išorės atskyrė vartai, buvo bene žemiausias. Dėl „atskirties“ pasikeitė visas miestas, o ypač tos jo vietos, kurios atrodė visiškai saugios, kur etnokultūrinė sandara buvo stabili ir kur gyveno pasiturintys žmonės.

Naujas formas įgavusi emigracija sparčiai keičia Los Andželo veidą – jis tapo apgirtusiu daugiakalbiu kos- mopolium, poliarizuotu dariniu, kuriame vis labiau didėja atotrūkis tarp liūto dalį nugriebusios mažumos ir dau- gumos, atsidūrusios ties skurdo riba, nes ilgalaikiai so- cialiniai kontraktai ir vyriausybinių perdalijimo mecha- nizmai buvo panaikinti. O, pavyzdžiui, Beirute atsitiko atvirkščiai – ten prabangūs lageriai (daugelį projektavo ir statė libaniečių emigrantai iš Los Andželo) atsirado kaip atsakas į užsitęsusį pilietinį karą ir jo padarinius. Elitas susikūrė aiškiai apibrėžtas „šventas“ erdves ir tai leido privačiai apsirūpinti patikimais tiek elektros, tiek geriamojo vandens šaltiniais. Tiesa, didžioji dauguma užmiestinių prabangių Beiruto lagerių atsirado, jau pasi- baigus pilietiniam karui, kai prasidėjo atstatymas, o tur- tas vėl ėmė tekėti į sostinę ir asimetriškai koncentravosi pagal konkrečios etnoreliginės sektos galią. Žinome ir keistą atvejį Čekoslovakijoje – dalis Ūščio prie Labės vir- to prabangiu lageriu, nes atsitvėrė nuo romų gyvenamų teritorijų, kurios laikytos svetimkūnių pilietinėje miesto sąrangoje. Nenuostabu, kad tai įvyko būtent tada, kai po- sovietinės neoliberaliosios reformos pasiekė viršūnę.

Taigi turime tris skirtingus urbanistinių uždraustų er- dvių pavyzdžius, atsiradusius labai skirtingomis aplinky- bėmis trijose skirtingose vietose. Bet jeigu tas aplinkybes

patyrinėsime atidžiau, pradės aiškėti, kad jos nėra labai jau skirtingos. Visos susijusios su didžiuliu nepasitenki- nimu, kurį sukėlė pažeista etninių socialinių grupių pu- siausvyra, savo ruožtu „atsitvėrimą“ smarkiai paspartino ir drastiška turto koncentracija. Išvada aiški: šiuolaiki- nė urbanistinė baimė apėmusi tuos, kurie instinktyviai šiuorsta nuo minties, kad „kiti“, t. y. nepasiturintieji, gvie- šis į jų erdves. Tiksliau pasakius, gviešis jas susigrąžinti, nes šis turtas buvo sukoncentruotas, apvagiant tuos, ku- rie liko anapus sienos. Baimės jausmą skatina bendras įsi- vaizdavimas, kad esantieji išorėje turėtų būti labai pikti ir veikliausiai linkę smurtauti. Ši logika nuolatos atsinaujina, todėl urbanistinės erdvės darosi vis labiau „uždraustos“. Prabangių lagerių sienos ir vartai net technologiniu at- žvilgiu primena JAV ir Meksikos, ES ir Mahrebo pasienį, kurio gyventojams kelia baimę svetimtaučiai emigrantai.

Galima pagrįstai teigti, kad uždraustų urbanistinių er- dvių darysis vis daugiau. Tai nereiškia, kad neatsiras naujų šio reiškinių formų. Pavyzdžiui, mane suintrigavo teiginiai, esą apsidėimas, vertęs statyti prabangius lagerius, per pas- taruosius dešimt metų gerokai nuslopo, o tai geras ženklas, kad pamažu išsisklaidys ir urbanistinė paranoja. Gaila, ta- čiau tai visiškai nesąmonė. Priešingai – vis dažniau susidu- riame su tuo, ką, visų nelaimei, aš nekukliai išpranašavau prieš kelis dešimtmečius, – stebėjimo ir kontrolės įtaisai visose erdvėse ir srityse plinta taip masiškai, kad tapo natū- raliu kasdienišku reiškiniu. Grėsmingų anksčiau trikdžiu- sių stebėjimo kamerų jau net nebepastebime, juo labiau nesusimąstome, kad kažkas nuolatos stebi mus įtaiso gale, be to, dabar visi žinome, kad mūsų telefoninių pokalbių pasiklauso galybė valstybės tarnybų ir privačių organi- zacijų, samdomų pagal kontraktus. Prie viso to pridūrus visuotinio pritarimo sulaukusią diskriminacinio stiliaus „gyvenimo kokybės“ priežiūrą, neabejotina, kad aptvertos ir stebimos bendruomenės pasipils kaip iš gausybės rago. Atrodo, visiems norisi, kad kiekviena vieta mieste būtų ste- bima ir patuliuojama. Kai pirmąkart išvardijau penkis už- draustų erdvių „prieskonius“ – irzli, dygi, nervinga, atsar- gi, slidi, tokiais dalykais kaip biometriniai duomenys ir jų tarpusavio ryšiai negalėjau remtis, nes buvo dar tik pačios jų užuomazgos. Dabar, kai viskas po ranka, pridurčiau ir šeštąjį bruožą – tai *stebima* vieta, kurioje esantis asmuo yra

matomas visais rakursais ir prireikus galima prieš jį tuoj pat imtis veiksmų. Neapsimeskime, kad visa tai pateisina Rugsėjo 11-osios įvykiai, nes šia kryptimi reikalai klostėsi jau gerokai anksčiau. Rugsėjo 11-oji suteikė pateisinimą atbuline data, o kartu ir dingstį pagreitinti procesą.

Uždraustų erdvių gausėja, tačiau dabar tai labiau primena ne tiek aptvertų bendruomenių eksportą, kiek masinį „plieno žiedo“, kuris supa Londono centrą, pasklidimą po pasaulį. Prie to pridurkime sukybes, susijusias su žemės kaina tų gynamų žiedų viduje, ir perspėjimą, kurį išsakiau prieš porą dešimtmečių: miestams gresia pavojus tapti „feodalinės privilegijas turinčiomis salomis, įsivirtinusiomis nuskurdusios ir brutališkos policinės valstybės matricioje“, kur „klasė tampa kasta“. Dabar tai jau ne perspėjimas, o tiesiog fakto konstatavimas. Padariniai akivaizdūs – kitoniškumas, ypač kalbant apie imigrantus ir nepasiturinčiųjų sluoksnius, apskritai išstumiamas iš miestų bent jau į priemiesčius, nes sutankėję centrai be paliovos brangsta, jų apsauga nuolatos didinama, tad labiausiai prieinamos gyvenamosios vietos darosi vargani miesto pakraščiai. Nesakau, kad šie kvartalai būtinai beviltiškai pasmerkti ir taps postapokaliptinėmis niekieno teritorijomis. Gali atsitikti netgi taip, kad pakraščiai dėl palyginti erdvių žemdirbystei tinkamų žemės plotų taps klestinčiomis gyvenvietėmis, kurios beveik viskuo ne tik apsirūpina pačios, bet ir intensyviai prekiauja su tirštai apgyventais centrais. Tačiau prabangių, visko pertekusių, gerą infrastruktūrą turinčių priemiesčių dienos, esu giliai įsitikinęs, yra suskaičiuotos, vietoj jų neišvengiamai atsiras sodybos, kuriose įsikurs išstumtieji iš miestų centro. Neabejoju ir tuo, kad šiems priemiesčiams, priešingai negu miestų centrums, regentifikacija negresia.

Taip pat įtariu, kad naujai besikuriantis elitas vien tuo nepasitenkins, o mano įtarimai pasitvirtina kiekvieną kartą, kai koks nors vizionierius pasiūlo lengvatų pagrindu kurti gyvenamuosius kvartalus, skirtus tik tam tikro sluoksnio gyventojams, – feodalinį tikrąja to žodžio prasme privilegijų salas. Ir vėl tenka konstatuoti: gandai, esą faraoniško planavimo užmačių jau atsisakyta, yra gerokai perdėti. Likimo ironija, bet galbūt tai ir yra geriausias priešnuodis agresyviai norui pasisavinti ir apsitverti gyvenamąsias erdves? Tiems, kurie neabejingi miestų

ateičiai, negalėtų būti geresnės žinios už faktą, kad ksenofobiškai paranojiški oligarchai neša kudašių iš centrų ir savo noru įsikuria ant plūduriuojančių ledo lyčių...

Daugybė pasaulio didmiesčių primena klonus, ypač tie, kuriuose koncentruojamas kapitalas ir vyksta plataus masto statybos. Miestovaizdžiuose vis sunkiau išvelgti nors menkiausius savitumo ir individualumo bruožus, istoriniai sluoksniai sąmoningai aukojami ant nekilnojamojo turto rinkos ir plėtros „altoriaus“, šlovinant pažangą ir technologinį optimizmą. Net mažesni miestai, turintys seną urbanistinį paveldą ir įdomią istoriją, pavyzdžiui, mano gimtasis Vilnius, finansų ir galios struktūrų pastangomis darosi panašūs į JAV didmiesčių „mažuosius brolius“. Lietuvos sostinė turi naują dauntauną (liežuvis neapsiverčia vadinti jį miesto centru) – kai kam atrodo, kad tai vizualinis puikaus naujojo pasaulio pranašas, nors kiekvienam miestiečiui, turinčiam bent menkiausią istorinę ir estetinę nuovoką, bado akis tiek stilistikos, tiek statytojų vaizduotės skurdas. Vis dėlto kai kurie Europos miestai atsispyrė unifikacijos ir niveliacijos epidemijai...

Tokio masto urbanistinis suvienodėjimas, koks vyksta dabar, yra baisus dalykas, tačiau dėl priežasčių, kurios susijusios ne tik su *genius loci* ar kultūrinės įvairovės praradimu. Pamėginsiu paaiškinti, pasitelkdamas savo mėgstamą pavyzdį. Vienas garsus architektas, sudaręs kontraktą su pirmarūšiu miestu, naujausias statybos technologijas pasitelkė tam, kad gigantišką viešųjų pramogų kompleksą sukurtų iš blizgiausių medžiagų ir svaiginančios geometrijos. Šis statinys visame pasaulyje nuskambėjo taip garsiai, kad netrukus visi miestai, galintys sau leisti tokio masto išlaidas, ėmė statyti labai panašius pastatus. Šią istoriją žino visi šiuolaikiniai urbanistai, tačiau iš tikrųjų čia kalbu ne apie Franko Gehry'o suprojektuotą Disney'aus koncertų salę Los Andžele ar jo Guggenheimo muziejų Bilbao, bet apie Krištolo rūmus, kuriuos XIX a. Londone pastatė Josephas Paxtonas, – tą monumentalų ženklą kelis dešimtmečius stengėsi pakartoti visos imperinės sostinės nuo Amsterdamo iki Briuselio ir Tokijo. Savi krištolo rūmai netrukus tapo urbanistinio pranašumo *sine qua non* šalia kitų metropolinių ženklų: operos, banko ir vyriausybės rūmų. Vyriausybės rūmai, remdamiesi savo galia,

garantavo tarptautines įplaukas, kad klestėtų bankas, kuris savo ruožtu negailėjo lėšų operos rūmams, o šie savo spindesiu apšvietė abu pirmuosius.

Kultūros institucija, finansų būstinė, vyriausybės rūmai – argi tai neskamba panašiai kaip šiais laikais? Šiuolaikinis „globalus“ ar netgi „pasaulinio lygio“ (man priimtinesnė antroji sąvoka dėl tiesmuko jos pagyruošio) miestas yra visiškai priklausomas nuo statybų – tai korporacijų būstinės, muziejai, koncertų salės, o už viso to slypi viską prižiūrinti valstybės galia. Be abejonės, įvaizdžiai pasikeitė – XIX a. statybos technologija neleido iškelti banko iki padangių su šešiasdešimčia, aštuoniasdešimčia, šimtu ar šimtu dvidešimčia aukštų. Tačiau, nepaisant šio formalaus skirtumo, tarp šiuolaikinių aukštybinių miesto centrų ir ano amžiaus urbanistinių Europos pertvarkymų yra nepaprastai daug funkcinių ir istorinių panašumų. Viskas paremta daugiau ar mažiau išnaudojama darbo jėga, tiek užsienine, tiek vietine, tam, kad metropolijų elitui netrūktų nieko, nebent gulbės pieno. Tai bjaurus skeletas „pasaulinio lygio“ miestų spintoje, rodantis, kad jie yra imperinio metropolio paveldėtojai, tiesioginiai įpėdiniai, o šis tęstinumas liudija – iki šiol gyvename imperializmo amžiuje. Nepasikeitė ir žaidėjai: nors iki „pasaulinio lygio“ miestų iškilo ir tokie pagrindiniai kolonijiniai sandėliai kaip Šanchajus ar San Franciskas, svarbiausi miestai tebėra tie patys praėjusio šimtmečio imperiniai metropoliai. Nepaisant urbanistinės vadybos ir įsipareigojimų kokiai nors „kūrybinei klasei“ ar kitiems naujoviškiems dalykams, pasaulinio lygio miestai nei gimsta, nei tiesiog atsiranda. Jie kuriami, labai sąmoningai, netgi ciniškai pasitelkiant tarptautinę prievartą.

Apie imperiją galima pasakyti vieną dalyką – tai ne tik asimetriški politiniai, kariniai ir ekonominiai ryšiai. Tai ir psichokultūrinis santykis, kurį geriausiai nusako sąvoka „sąmonės kolonizacija“, kaip jau įrodė mąstytojai, pradedant Albertu Memmiu, baigiant Vandana Shiva. Ką turi šeimininkai, to siekia ir jų tarnai. Prieš gerą šimtmetį visi norėjo turėti municipalinius krištolo rūmus, o šiandien visi trokšta aukštybinės horizonto linijos. Panašiai senovės Romos provincialai geidė tokių šventyklų ir amfiteatrų, kokie buvo sostinėje. Imperija yra urbanistinis darinys ir ji siekia vieno dalyko – suvienodinti metropolijų

erdves ir priversti jų elitus, kad visi būtų tuo patenkinti.

Tad ir anuomet, ir dabar imperializmas ne tik homogenizuoja. Kadangi imperijos valdžia aprėpia tiek metropolijų elitą viename spektro gale, tiek kolonizuotą užsieninę ir vietinę darbo jėgą kitame, ji kuria ir skirtumus, kuriuos valdingai primeta. Aukštybinių pastatų prabangą užtikrina šalimais esantys getai, lūšnynai ir gecekondai [*turkai taip vadina ir įteisina būstus, jeigu jie pastatyti per vieną naktį, nors ir be leidimo*, – A. S.], o pasaulinio lygio miestą lygiai taip pat aprūpina tolimi „trečiojo pasaulio megamiestai“. Toks apsirūpinimo būdas pasaulinio lygio miestui iš tikrųjų nieko nekainuoja, bet jam reikia savo tiekimo šaltinius paversti *megamiestais*.

Mėgstama kartoti, esą viskas jau nebe taip, kaip buvo prieš šimtą metų. Tai paprasčiausias melas. Gyvenimą pasaulinio lygio mieste užtikrina visko padidėjimas visur. Tai yra bene svarbiausia, ką sukūrė „kūrybingas miestas“ ir jo „kūrybinė klasė“. Sakau be jokios ironijos, nes būtent tai ir padės atsverti kultūrinį suvienodėjimą. Ir Romos imperijos, ir vėlyvosios Viktorijos epochos laikais, ir dabar pasaulinio lygio miestai pakraščių megamiestus tiek traukia (nesvarbu, kokias uždraustų erdvių užkardas jų gyventojams tektų įveikti), tiek atstumia (atvykėliai ir toliau telkiasi miesto getuose arba kuriasi priemiesčiuose). Taigi nors metropolijų elitas skatina vienos krypties raidą, esu įsitikinęs, kad urbanistiniame meniu vis tiek atsiras vietos gausybei pasirinkimų. Ne mažiau tvirtai tikiu, kad tos galimybės nuolatos pinsis tarpusavyje ir kursis daug naujų vietinės kultūros formų, kurios keistai ir netolygiai pasiskirstys po pasaulinį miestų tinklą. Jei dabartiniai miestai ir netaps vien elitų rezervatais – o tai, suprantama, būtų labai niūri perspektyva, – pastaruoju metu nesu pernelyg didelis optimistas, mąstydamas apie tokių kadaise itin gyvų miestų kaip Manhatanas ar San Franciskas ateitį, ir spėju, kad netrukus galbūt susidursime su tuo, ką mandagiai galėtume pavadinti *pokūrybiniu* miestu. Atsikratydamas distrofiško, perdėm nualinto metropolio pareigų, miestas atgaus įvairovę. Tačiau, kad tai suvoktume, reikės drąsos atplėšti žvilgsnį nuo aukštybinių pastatų nubrėžtos dangaus linijos ir pažvelgti žemyn.

Dėkoju už pokalbį.

■

AKIVAIZDŽIOMIS APLINKYBĖMIS

Finis Ucrainae, exitus Europae

Žuvusiųjų žvilgsniai

Rašydamas apie Rusijos karinę agresiją prieš Ukrainą (būtent – ne apie „įvykius Ukrainoje“, ne apie „separatizmą“ ar „teroristų veiksmus šalies Rytuose“), keliais sakiniais užsiminiau, kad Maskvos veiksmai kare su Ukraina nesunkiai nuspėjami, yra tik laiko klausimas, kada rusai iškės kokią nors ypač kruviną niekšybę, trumpam pašiurpinsiančią nuolankius Rusijos partnerius Vakaruose. Taip ir nutiko – numušę Malaizijos keleivinį lėktuvą, dabar įžūliai ir kvailai neigia akivaizdžių savo kaltę, šmeiždami ukrainiečius.

Būsimasis laikas tapo būtoju.

Užduotinas klausimas ne *kaip*, bet *kodėl* tai atsitiko. Versijų milijonai, dauguma iš jų – dezinformacinio karo šūviai, tačiau labiausiai tikėtini iš esmės du variantai: 1) apgirtę smogikai toli siekiančių kėslų neturėjo, tiesiog norėjo „ką nors“ numušti, pamatę galimą taikinį, sunaikino keleivinį lainerį. Vietiniai vadukai visam „rusų pasauliui“ pasigyrė dar viena įspūdinga (pagal žuvusiųjų skaičių) pergale prieš *žydobanderovcus* ir *Geiropą*; 2) smogikai įvykdė gautą įsakymą. Tikslas paprastas – numušus keleivinį lėktuvą, atsiras didesnė garantija, kad konkuruojanti (nuosaikesnė? ar tokia yra?) Kremliaus grupuotė nebandys „išsaugoti veido“ ir siekti kompromiso su Ukraina. Dabar tik pirmyn, iki galo, į rusų Kevirtojo Reicho, Kremliaus propagandininkų pavadinto *pyccкый мup*, griuvėsius.

Veikimo metodai kaip visada nuožmūs ir skystaprotiški. Suvokę, kas padaryta, karinę techniką, naudotą

vykdant masinę žmogžudystę, viesulo greičiu nuvarė į saugią slaptavietę. Skubiai atliktas ypač slaptas tyrimas pagal tvarką, numatytą tokiems atvejams (juk šis nėra išskirtinis), po to įkaltis išmontuotas. Jokių fizinių įrodymų, kad raketa ar raketos buvo paleistos. Nieko nepavyks rasti. Niekaip nieko nebus galima įrodyti. Tuos, kurie numušė keleivinį lėktuvą, kruopščiai apdorojo specialiųjų tarnybų specai, tada išsklaidė po atokiausius Rusijos kampelius, įsakę tylėti. Po kurio laiko konstatuos jų mirtį neišaiškintomis aplinkybėmis.

Malaizijos oro lainerio duženas ir katastrofos vietą jau iššniukštinėjo Rusijos „ekspertai“, ištreniruoti kuo „švariau“ nuslėpti nusikaltimus, taigi Vakarų „partneriai“ gaus vien tai, kas nukenksmintą. Laukuose, nusėtuose nekaltų aukų lavonais, kruopščiai padirbėjo ir „koloradiniai“ mai-tvanagiai, prisiplėšę visko, ko širdis geidžia – pradedant kreditinėmis kortelėmis, baigiant nužudytų vaikų žaisliukais (lygiai kaip ir Smolenske, kur sudužus Lenkijos prezidento lėktuvui, „gelbėtojai“ pirmiausia ištuštino žuvusiųjų pinigines).

Kokia pasaulio reakcija? Vakarų fronte nieko nauja – tuščiai deramasi su Iranu dėl branduolinio ginklavimo, nuoširdžiai nerimaujama dėl „pažeidžiamų gėjų teisių“ Ugandoje... Aiškesnės griežtesnės reakcijos dėl nusikaltimų, jau padarytų ir tebedaromų Ukrainoje, galima tikėtis nebent iš Jungtinės Karalystės ir JAV respublikonų, kurių taip aršiai nekenčia kairieji, feministės, liberalai ir kitokie „progresyvūs“ veikėjai.

Rusijos karo nusikaltimų sąrašas (sadistiškos žmogžudystės, dangstymasis civiliais kaip gyvuoju skydu, įkaitų

grobimas, marodieriaavimas ir t. t.) anaipol nėra baigtas. Laukite tęsinio. Kas dės toliau? Atsivertę istorijos studijas, kurių dar neperrašė Maskvos cenzoriai, skaitome pragaro, kuriame karo „smalą“ verda jau šimtus metų, kronikas. Pavyzdžiui, apie Naugardo respublikos sunaikinimą XV amžiuje...

Modus operandi

Nereikia savęs apgaudinėti, ieškant paralelių, esą įrodančių, kad keleivinis lėktuvas ir vėl (!) numuštas „per klaidą“. Tai rutininis teroro ore aktas, kaip ir 1983 m., kai uniformuoti SSRS banditai numušė Pietų Korėjos oro lainerį. Sistema veikia neužsikirsdoma. Masinės žmogžudystės link buvo nuosekliai žygiuojama ne vienus metus, „epizodas“ Smolenske, kai neva „paslaptinai sudužo“ Lenkijos prezidento lėktuvas, buvo tik tarpinė stotelė. Taip, skaudžių, baisių katastrofų pasitaiko visur. Tačiau kaimyninėje Rytų šalyje žmogaus gyvybė tiek anksčiau, tiek dabar nieko nereikia, kaip ir jis pats – nepagarba individui, sistemingas asmenybės trypimas įrodo sistemos gyvybingumą. Tai, kas Vakaruose laikoma protu nesuvaldomu košmaru, Kremliaus šešėlyje yra normali kasdienybė, tam nė neieškoma alternatyvų. Įsivaizduojamų, įsikalbėtų priešų paieškos yra ritualinis Rusijos imperinės didybės patvirtinimo aktas. (Toks Žirinovskis, trykšdamas psichiškai nesveiku entuziazmu, aiškina, kad Rusija atakuos savo priešus bet kuriame pasaulio taške. Juokdarys? Tačiau argi ne caro žodžiai skamba juokdario lūpomis?)

Taip, mes tai padarėme! – niekindami žuvusiųjų kūnus, sumetę juos į juodus šiukšlių maišus, tyčiojasi smogikai. O kaip jūs dabar elgsitės, politiškai korektiški euriolibairiai? Paduosite į teismą?

Atsargūs vėblenimai, beje, aidintys ir Lietuvoje, esą neskubėkime daryti išvadų, palaukime, ką pasakys ekspertai, jokių būdu nekelkime nereikalingos įtampos (įsižiūrėkite, kas taip kalba!), tėra informacinė priedanga, bandant užglaistyti dar vieną putleriškojo režimo karo nusikaltimą. Kuo daugiau pateikiama įrodymų, kas tai padarė ir kaip tai įvyko, tuo gausiau per visus Maskvai prieinamus informacinius kanalus liejasi Kremliaus de-

magogija ir melas. Indoktrinacinių paistalų toksiniais nuodijamos ir mūsų piliečių smegenys. Esą „viskas kur kas sudėtingiau negu atrodė“, net nenuginčijami faktai, sveiko proto argumentai – tai tik „politikavimas“, kuriuo siekiama „apšmeižti ir apjuodinti Rusiją“. Atsiranda net asmenų, šventai tikinčių, esą dėl lėktuvo žūties kaltos... Jungtinės Amerikos Valstijos (tai „Centrinės žvalgybos valdybos darbas“). Jei kalbėjai su vienu tokiu, vadinasi, kalbėjai su visais.

Iš Rytų ateina ne vien dujos ir nafta. Iš Rytų sklinda tamsa ir vergovė. Deja, rytietiškos proto sutemos Europos geopolitinėse platumose pernelyg užsitęsė. Nekeista, kad putinai ir ahmadinedžadai tik juokiasi, išgirdę apie vadinamąsias naujas „sankcijas“. Europos Sąjungos politika šiuo klausimu – tai menkybės apoteozė ir pasityčiojimas iš pačių savęs. Berlynas, o ypač Paryžius ieško vis naujų „gerų progų patylėti“, kad tik nereikėtų nieko daryti (negi galima atsisakyti pelningo sandorio ir neparduoti Maskvai puolamosios ginkluotės, pavyzdžiui, laivų „Mistral“, iš kurių vienas ir pavadintas ypač tinkamai – „Sevastopolis“, t. y. kaimyninės valstybės miesto, kuris jau okupuotas, vardu...). Žuvusiųjų skaičius netrukus nustos stebinti. Jeigu ir toliau taip eisis, Rusija drąsiai pradės etninę ukrainiečių valymą iš Ukrainos. Daugiau negu akivaizdu, kad Ukraina nebus galutinis taškas, nes imperinis apetitas didėja bevalgant.

Deja, pripažinti akivaizdžius dalykus yra sunkiausia.

Atrodo, Winstonas Churchillis yra sakęs: jeigu šalis, rinkdamasi tarp karo ir gėdos, pasirenka gėdą, ji užsitraukia ir karą, ir gėdą.

Istorija, kurios nebuvo

...Įsivaizduokime: 1939-ųjų rugsėjis, po Lenkijos teritoriją važinėja tankų *Panzerkampfwagen II*, šarvuočių *Sonderkraftfahrzeug 251* kolonos, šmirinėja pilki žmogėnai su Vermachto uniformomis be skiriamųjų ženklų. Lenkų kareiviai bejėgiškai žiopso pro karinių dalinių tvoras, nieko nedarydami. Jie vykdo gautą įsakymą.

Lenkija skundžiasi Tautų Lygai, ši „produktyviai“ posėdžiauja ir kepa rezoliucijas, ragindama parodyti politinę išmintį ir susitaikyti. Adolfas Schicklgruberis aiškina,

Apie šį kartografinį dokumentą daug duomenų nėra. Žemėlapyje bandoma pavaizduoti, kokia „bus Europa“ ir kokios „nesitikėjo išvysti Europos caras Vilhelmas“ po Antantės pergalės prieš Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos imperijas. Jis paskelbtas pradiniam Pirmojo pasaulinio karo etape. Osmanų imperijos atžvilgiu rusų imperializmo apetitas dar neatskleistas, nes tuo metu ši šalis nebuvo įsitraukusi į karą. Spausdinta Maskvoje, adresu Nižnaja Kislovka 4, autorius nenurodytas. Spėjama, kad žemėlapis buvo išleistas ir platinamas Rusijos imperijos Užsienio reikalų ministerijos, kuriai tuo metu vadovavo Sergejus Sazonovas, iniciatyva. Tai ne oficialus, o propagandinis dokumentas, įdomus pirmiausia imperialistinių Rusijos projektų tęstinumo ir perimamumo požiūriu. Bolševikai pavyzdinčiai nuosekliai tęsė rusų šovinizmo politiką, siekdami užgrobti kaimynines geopolitines erdves. Carinės Rusijos planai plėsti teritorijas Vakarų kryptimi jiems buvo žinomi, „paradigmų revoliucija“ neįvyko. Iškelus marksizmo-leninizmo vėliavą, toliau judėta senomis „imperijos plėtros“ kryptimis.

Lygiai taip pat šiandien Rusija iš naujo žygiuoja tuo pačiu gerai išmindažiotu imperijos (at)kūrimo greitkeliu.

neva lenkų prispausti Silezijos vokiečiai vietinėse žydu parduotuvėse prisipirko *Maschinengewehr* 34 kulkosvaidžių ir Vokietijos kariuomenės šautuvų *Gewehr* 98 kovai už savo teises su nelegitimi Varšuvos režimu. Kova su *жидопилсудскиниками* (rašoma kartu, kaip ir *жидобандеровицы*) įsibėgėja.

Britai su prancūzais atsargiai lemena apie kažkokiais „sankcijas“, stengdamiesi šiuokštu nepakenkti savo vers-

lininkams, turintiems interesų Trečiajame Reiche. Prancūzai kaip tik baigia statyti Vokietijai naujos kartos lėktuvnešį – negalima leisti, kad ekonominių sunkumų prispausta Prancūzijos Trečioji Respublika prarastų šį pelningą užsakymą. Kodėl visa tai turėtų rūpėti Jungtinėms Amerikos Valstijoms? Tegul tie oportunistai patys susitvarko chaosą, kilusį Senajame žemyne. Nuo Veimaro Respublikos laikų Amerika keletą kartų siekė pagerinti santykius su Vokietija, net pasiūlė „santykių perkrovimo“ programą. Bet nepasisėkė, gal nepakankamai jautriai atsižvelgta į Trečiojo Reicho interesus. Svarbiausia laikytis politinio korektiškumo ir „naujosios darbotvarkės“ – jokie žydu ir politinių opozicionierių nuogaustavimai neturi trukdyti sklandžiam bendradarbiavimui su Trečiuoju Reichu, kad būtų užtikrinta taika ir stabilumas. Labai teisingai pasa-

kė pažangus ir politiškai korektiškas socialistas Marcelis Déat: „Kodėl [turėtume] mirti už Dancigą?“

Užimamas miestas po miesto. „Dancigo koridorius“ prarastas, naciai skubiai organizuoja „referendumą“: skambant Trečiojo Reicho himnui, pranešama, kad jų politiką palaiko daugiau kaip 100 proc. aneksuotos žemės gyventojų. *UnserDanzig* (rašoma kartu, kaip ir *КрымНам*) teritorijoje mokytojai, leidę abiturientams

sudainuoti *Jeszcze Polska nie zginęła*, išvejami iš darbo. Represijų ratas įsisuka.

Tačiau Dancigo „savanoriškas sugrįžimas“ į Trečiojo Reicho glėbį anaip tol nepadeda taško. *Die Deutsche Welt*, kaip ir *pyccckui mup*, yra toks neaprepiamas, kad Vakarų demokratija protu niekaip neįstengia jo suvokti. Per valstybinę sieną, kiaurą kaip rėtis, plūsta artilerija ir šarvuočiai su pėstininkų kolonomis. Ypač plačiai naudojamos ginklais, kuriuos Lenkijos kariuomenė atidavė be šūvio. Išvaduotojų pagalbos šaukiasi *Posenas* ir *Thornas*, prie kurių prisijungia visas vokiečių pasaulis!

Vis dėlto Schicklgruberiui nepatinka pernelyg menkas, jo manymu, *Volksdeutsche* aktyvumas – nepakan-ka, apsikabinėjus spalvotomis patriotinėmis juostelėmis (nors tai ir džiugina tikrų vokiečių širdis), slampinėti Strasbūro, Roterdamo arba Rygos gatvėmis ir provokuoti muštynes. Supuvusiai Europai reikia kieto šeimininko. Šeimininkas ateina.

Baigėsi turininga 1939-ųjų darbotvarkė, įsibėgėja 1940-ieji: politinio korektiškumo ieties smaigalyje skriejantys Didžiosios Britanijos komunistai, palaikomi „progresyvosios visuomenės daugumos“, piktinasi britų lakūnais, kurie pakilo atakuoti *Luftwaffe*’s asų, virš Londono paslaugiai gabenančių humanitarinę pagalbą su pasirengusiais ją išdalyti desantininkais. Britų lakūnai privalo elgtis išmintingai ir sėdėti kareivinėse, kaip sėdėjo jų kolegos prancūzai. Juk Édouard’as Daladier parodė deramą išmintį – nesileido išprovokuojamas karui. Pasėdės perauklėjimo centre Aušvice ir išeis į laisvę kaip naujas tikras europietis. Gandai apie koncentracijos stovyklas yra „šlykštus antinacistinis melas“. Išvalgusis ministras pirmininkas Neville’is Chamberlain’eas ras būdų, kaip užtikrinti trapią taiką. Gerai, kad MI5 agentai laiku likvidavo pavojingą ekstremistą Winstoną Churchillį (nušovė prie alaus baro) – karo kurstytojas, atstovavęs agresyviai ir atsilikusiai visuomenės daliai, vos nesukėlė konflikto visos Europos mastu...

Luganda už lango

...Vilniaus Šeškinės daugiabučio kiemelyje – šventė, aidint ausis nuo kaukolės plėšiantiems necenzūri-

niams keiksmams. Šalies piliečiai, išdidžiai atsisa-kantys kalbėti lietuviškai ir nenorintys integruotis į jokiais lietuvas ar europas, džiūgauja aptarinėdami žinią, kad numuštas Malaizijos keleivinis lėktuvas. Po kiemą šlitinėjanti, smagiai įkaušusi, neapykantos viskam, kas nerusiška, tvirtai sulituota šutvė lygiai taip pat džiūgavo ir tada, kai Smolenske nukrito Lenkijos prezidento lėktuvas ir kai Rusija užpuo-lė Gruziją. Mikrosocialinis mėginys, visiškai tapatus nuo Klaipėdos iki Visagino imtinai. Amžiaus katego-rija – nuo šešiolikos iki septyniasdešimt šešerių. Ir būtinai *Pervyy Baltijskij kanal* su *Russkoje radio* – tai kiaurą parą nenuitylantis radijo taškas komunalinia-me „rusų pasaulio“ bute. Vyksta visaliaudinė šven-tė, kaip pusę amžiaus kartojo sovietiniai *politrukai*. Siaubo epas „Pasaulinis karas Z“ kino ekrane yra gryniausias šnipštas, palyginti su pasauliniu karu R, vykstančiu realiame gyvenime.

Nereikia eilinį kartą savęs klausinėti, ką mes ne taip padarėme, kokių dar mūsų nuolaidų pritrūko, kad šitie žmonės jaučiasi svetimi X valstybėje. Jeigu ne-nori, vadinasi, negali, o versti juos integruotis neky-la ranka. Dėsninga, kad kiekvieną mielą dieną ir naktį kunkuliuojantis kriminalinis snukiadaužis anksčiau ar vėliau virsta „Lugansko liaudies respublikomis“, kurias kontroliuoja prižiūrėtojai iš Maskvos. Vietinės organizuotų nusikaltėlių „brigados“ (nuo Cchinalio ir Tiraspolio iki Donecko ir Tartu), vykdančios Ru-sijos spectarnybų nurodymus, telkia pajėgas kovai su vietos „nacionalistais“ ir „fašistais“.

Čia prasideda šviesioji istorijos pusė. Kadangi niekas nenorėjo ne tik mirti, bet ir dirbti, į rekrūtus paimti narkomanai, kriminalinės padugnės ir šiaip duginiškos pakraipos psichopatai moka tik prievar-tauti, plėšti, kankinti NKVD stiliumi. Tačiau šventam pergalingam karui, kuris visus rusakalbius išvaduos iš kitakalbių priespaudos, reikia profesionalių diversan-tų ir provokatorių (tokių kaip Strelkovas su bendražy-giais). Tokie įleidžiami (atkreipkite dėmesį – įleidžia-mi) ir į mūsų šalį. O kaip jie vadinami – ar „žaliais žmogėnais“, ar „turistais“, nereikšminga smulkmena. Kaip jų vadovybė nutars, taip ir pavadins.

Klausimas kompetentingoms institucijoms – kada pagaliau susizgribsite, dosniai dalydami leidimus gyventi Lietuvoje? (Tai retorinis klausimas, skirtas ne tiek konkrečiai institucijai, kiek plačiai auditorijai, kuri snūduriuoja, panirusi į palaimingą pilietinės komos būseną. Ką mūsų „kontoros“ veikia, aišku ir be platesnių komentarų. Mūsų neva „lietuviškame“ *pachanate*, klusniai prigludusiame prie putleriškos *dziudocherijos* kojų, viskas taip akivaizdžiai bergždžia, kad net liežuvis neapsiverčia be paliovos tą patį kartoti.)

Ukrainą gelbsti jos dydis ir gyventojų skaičius. Palyginkime:

- Krymo plotas – apytikriai 26 860 kvadratiniai kilometrai, ten gyvena daugiau kaip 2 350 000 žmonių (duomenys, koks buvo rusų piliečių ar rusų karinio kontingento dydis Sevastopolyje, prieš prasidedant karinei agresijai, diskutuotini, nes šio uostamiesčio statusas išskirtinis, gyventojų apskaita ten buvo vykdoma atskirai). Kryme iki aneksijos tarnavo 18 800 Ukrainos kareivių;

- Lietuvos Respublikos plotas – 65 301 kvadratinis kilometras, gyventojų skaičius, kaip spėjama, 2014 m. liepos mėn. buvo 2 930 865 žmonės.¹ Lietuvos kariuomenės karių skaičius (tarp jų valstybės tarnautojų, karių savanorių, aktyviojo rezervo karių) – 15 300. Atkreipkite dėmesį: profesinės karo tarnybos karių šiemet skaičius svyruoja nuo 7700 iki 8500.

Karinę agresiją Kryme Rusija oficialiai pradėjo 2014 m. kovo 1 d. (nors į aktyvią agresijos fazę pereita gerokai anksčiau – vasario 20 d.). Farsas, vadinamas „referendumu dėl Krymo pusiasalio statuso“, įvyko 2014 m. kovo 16 d. Tai šiuolaikinio *Blitzkriego*, kuriam efektyviai padėjo, kurį palaikė vietinė vadinamųjų „rusakalbių“ *penktoji kolona*, pavyzdys.

Lietuva nėra pusiasalis, kurį iš visų pusių supų jūra ir kuris būtų su sausuma sujungtas siaura žemės juosta. Vis dėlto, nepaisant daugelio politikų pastangų paversti mūsų kariuomenę neįgalia, 300 naujųjų spartiečių, tiškiuosi, sugebėtų pakartoti Termopilų žygdarbį.

Draskoma į gabalus Ukraina sugebėjo mobilizuotis ir pasipriešinti, atrėmusi pražūtingą prisitaikėlių ir net atvirai kapituliantiškai nusiteikusiųjų politiką, nepasidavusi efektyviai išskleistam, aktyviai veikiančiam

ardomajam agentūriniam Rusijos tinklui. Turėdama beviltiškai demoralizuotas, nuskurusias ginkluotąsias pajėgas, būdama energetiškai absoliučiai priklausoma nuo Rusijos, jau nekalbant apie vos gyvą ekonomiką ir t. t., šalis vis dėlto laimėjo neįkainojamai brangaus laiko. Sujudo užpultos šalies gyventojai, pakilo priešintis ekspansijai, atslenkančiai iš Rytų. Valdžiai kaip įprasta susitarti dėl savižudiškos „sutarties“ sąlygų sutrukdė tauta, susitelkusi barikadose. O tautos susitelkimas reiškia, kad atsiranda kariuomenė (būtent kariuomenė, o ne uniformuotas cirkas) ir kyla į kovą. Dalies valdžiažmogių liūdesiui kariauti reikės su proto ir gyvenimo būdo broliais – maskvėnais.

Tarptautinis kontekstas, neapsigaukime, irgi nėra palankus. Vieši pareiškimai, perpėjimai, deklaracijos yra toks pats niekalas, kaip vadinamasis Budapešto memorandumas, neva turėjęs garantuoti teritorinį Ukrainos vientisumą. Vertėtų įsiklausyti į Andrejaus Piontkovskio žodžius: „*Jeigu mes pasaulyje liktume vienas prieš vieną su demokratiniiais, socialistais, į hedonizmą orientuotais Vakalais, tada ponai Putinas, Prochanovas ir Duginas sukurtų savo Rusų Pasaulį arba Penktąją Imperiją. Ir Hitleris būtų sukūręs savo Trečiąją Reichą vienas prieš vieną su Vakalais. Nors tada ten dar buvo Churchillis ir Rooseveltas, ne tik vieni hollandai ir obamos.*“²

Rusija neriasi iš kailio, kad sukurstytų pasaulinį karą. Pasaulio saugumo struktūra griuvo ir toks pasaulis, kuriame ką tik gyvenome, išsisklaidė kaip dūmas. Prasidėjo tai ne Ukrainoje, tačiau Ukrainoje sprendžiamas visos Europos likimas.

Laimei, ukrainiečiai pasirodė esantys tikri europiečiai, o ne šiaudadūšiai pataikūnai, susitaikantys su bet kuo, kaip sakė klasikas, dėl trupinio aukso, gardaus valgio šaukšto. ■

¹ Galima pamatyti internete <http://osp.stat.gov.lt/en/statistiniu-rodikliu-analize?hash=fe50728e-c157-4ac1-a8ad-7e2af74affde&portletFormName=visualization> [žiūrėta: 2014-07-06].

² Андрей Пионтковский. *Вечный Пиндос*. Taip pat galima pamatyti internete <http://www.kasparov.ru/material.php?id=53B432CCCC03C3> [žiūrėta: 2014-07-03].

LIETUVIŠKOJO ŠOU VERSLO DŽIUNGLĖSE: TIKRA AR TARIAMA KŪRYBA?

Su kultūros ministru Šarūnu BIRUČIU kalbasi Kazimieras ŠIAULYS

Kazimieras Šiaulys: *Koks Jūsų ir apskritai Kultūros ministerijos požiūris į lietuvių estrados, popmuzikos raidą? Ar kultūros politikos horizonte atsiranda vietos šiam žanrui? Prieš keletą metų esu rašęs, kad ministerijos kultūros funkcija apsiriboja vadinamųjų aukštųjų menų, kultūros paveldo globa ir svarbiausiu darbu – valstybės lėšų skirstymu viešosioms įstaigoms ir įvairiems projektams.*

Šarūnas Birutis: Mano požiūriu, estrada yra svarbi nacionalinės kultūros dalis, todėl vertindamas visą popmuzikos kontekstą, norėčiau pabrėžti jo įtaką kultūros vertybių plėčiai prasme sklaidai. Lietuvių estrada turtiną atlikėjų, kurie savo kūryboje akcentuoja ne tik asmenines vertybes, kaip antai santykius tarp žmonių, draugystę, meilę, bet atspindi ir Lietuvos kultūrai svarbius visuotinius dalykus – tautos laisvę, kultūrinę savimonę, nacionalinį lietuvių savitumą. Neseniai buvome susitikę su atlikėjais, kurie organizavo koncertus, palaikančius Ukrainos laisvės siekį. Aš, kaip kultūros ministras ir Lietuvos pilietis, esu dėkingas už dainuojančiosios revoliucijos tradicijų tęsą, už pilietines iniciatyvas, kai kultūros priemonės pasitelkiamos kovai už demokratiją ir žmogaus teises. Tokiomis iniciatyvomis kūrėjai ir atlikėjai skatina didžiulį savo šalimi, pagerbia sunkiai iškovotą jos nepriklausomybę. Vertinu atlikėjus, kurie supranta, kad estrada yra ne tik muzika, šviesos, scenografija, bet ir žodžiai, elgesys scenoje, bendravimas su publika.

Todėl džiaugiuosi, kad muzikinis bendruomeniškas išlieka ir mūsų dienomis, nors daugelis ekspertų ir estrados muzikos analitikų sako, kad šiomis dienomis muzika turi kur kas mažesnę reikšmę negu prieš keletą dešimtmečių. Mūsų atlikėjai ir muzikos industrijoje dirbantys žmonės yra patriotiškai ir neabejingi visuome-

ninio gyvenimo procesams, vykstantiems šalyje ir už jos ribų. Man, kaip ministrui, labai svarbu, kad valstybė galėtų juos paskatinti, prisidėdama prie pilietinių akcijų ir iniciatyvų. Noriu pranešti, kad galimybių šiems projektams finansuoti jau yra. Pilietinio, tautinio ir lituanistinio ugdymo projektai – tai mūsų ministerijos atverta nauja priemonė, finansuojama per Lietuvos kultūros tarybą. Tuo siekiame atkreipti dėmesį į pilietinių iniciatyvų svarbą, puoselėjant tautinį tapatumą, lietuvių ir piliečių vienybę. Vienas iš pagrindinių kultūros politikos prioritetų – pilietiškumo ir tautinio tapatumo skatinimas.

Kai kurie politikai, valdžios žmonės, nemaža visuomenės dalis piktinasi populiarių Rusijos dainininkų ir muzikinių grupių koncertais Lietuvoje. Priskiria tai Maskvos minkštosios galios arsenalui, ardančiam lietuvių tautos iškovotas ir puoselėjamas vertybes. Kas protingiau: uždrausti ir neišleisti kokio nors Olego Gazmanovo, kaip pasielgė, pavyzdžiui, latviai, ar verčiau stiprinti savo pačių pozicijas? Sąjūdžio metais buvo kilęs stiprus patriotinės jaunimo dainos bumas, bet daugiau nieko panašaus nevyksta...

Pagrindinė tokios situacijos priežastis yra kultūros politikos, kaip vienos svarbiausių valstybės politikos sričių, nepripažinimas. Kultūrinio „karo“ galėsime išvengti, jei tokiems įvykiams priešinsimės ne kiekvienu atveju atskirai, ne stereotipiškai ieškodami priešių, o kurdami tapatybės ugdymo, pilietiškumo skatinimo sistemą. Tik ugdydami laisvus ir kūrybingus žmones, ideologiškai laimėsime. Žmogus, kultūrinėje terpėje atrandantis save, jam suprantamus ir rūpimus dalykus, yra daug atsparesnis įtakoms, sunkiau pasiduoda ideologijoms, kurios grindžiamos šovinistiniu karingumu, kitų valstybių, kitų žmonių žeminimo kultūra.

Manau, turime ieškoti atsvaros, kad pasiūlytume klausytojams visai kitokio turinio alternatyvą. Čia turėtų pasiūlyti mūsų popmuzikos atlikėjai ir kompozitoriai, reikia ieškoti naujų, prikelti primirštus vertybinius kūrybos akcentus, kuriais sudomintume publiką. Lietuva maža, todėl koncertai su viena atlikėjų sudėtimi ir ta pačia programa neturėtų perspektyvos. Reikia įvairovės ir kūrybinio proveržio. Kalbu ne apie visus Lietuvos estrados grandus, nors tikrai džiaugiuosi keletu atlikėjų, kurie visada yra kūrybiniame procese ir pritraukia pilnas sales klausytojų.

Kaip vertinate Eurovizijos dainų konkurso nacionalinę atranką, kurią organizuoja LRT? Gal Kultūros ministerijai reikėtų vienokiu ar kitokiu būdu prisidėti ir daryti įtaką šio konkurso rengimui?

Kultūros ministerija yra atsakinga už kultūros politikos formavimą, o už jos įgyvendinimą atsakingos institucijos, įkurtos prie ministerijos. Žinoma, nereikėtų pamiršti nevyriausybinių sektoriaus ir privačių iniciatyvų, kurios gali pretenduoti į valstybės finansavimą konkursine tvarka. Mūsų tikslas yra kūrybos ir naujų kūrinių skatinimas.

Lietuvos kultūros tarybai yra deleguoti kultūros ministro prioritetai, kuriuos ji turės įgyvendinti, atrinkdama ir finansuodama geriausius projektus. Šių metų spalio mėnesį turėtų pasirodyti nauji šaukimai, Lietuvos kultūros taryba lauks naujų paraiškų. Manau, tokiu būdu mes prisidedame prie naujų kūrinių atsiradimo, ir *Eurovizijai* skirtos dainos čia puikiai dera. Lietuvos televizija, būdama vienas iš kultūros politikos instrumentų, puikiai atlieka šią misiją, ir šiemet vykusiu konkursu esu patenkintas. O kad Lietuvos atlikėja ši kartą *Eurovizijos* pusfinalio nelaimėjo, nelaikau mūsų šalies pralaimėjimu. Esame kūrybinga tauta, manau, dar sukursime dainų, kurios suvirpins ir europiečių širdis. Verta prisiminti, kad LRT anksčiau užsakinėjo kompozitoriams kūrinius, veikė įrašų studija. Rudenį susitiksime su LRT vadovais ir aptarsime, kaip atgaivinti ir inicijuoti naujų kūrinių įsigijimą. Galbūt tada atsiras ir *Eurovizijai* skirta daina.

Estrada, rokas, popmuzika, populiarioji muzika, klubinė muzika, popsas... Šiose terminų džunglėse galima ir pasiklysti. Tada į pagalbą ateina magiškoji formulė – „šou

verslas“. Čia skirtumai ir savitumas, stilistinės ypatybės ir profesionalumas ne tokie svarbūs, kartais jie netgi trukdo. Svarbiausia, kad veikla būtų pelninga. Ar teko domėtis lietuviškuoju šou verslu, šou industrija? Ar išvis tokią turime?

Galimybė ir visos sąlygos pramogų sektoriui augti yra. Pramogų industrija turi remtis kūrybiškumu, naujovėmis ir, žinoma, pastangomis, darbu. Kūrybinė ir kultūrinė ekonomika šiuo metu yra vienas sparčiausiai augančių Europos ekonomikos sektorių, kurio indėlis į bendrąjį vidaus produktą skaičiuojamas šimtais milijardų eurų, o kūrybinių industrijų ekonominis efektyvumas yra didesnis už viso privataus verslo ekonominio efektyvumo vidurkį. Europos Komisijos užsakymu konsultacinė kompanija KEA 2006 m. atliko tyrimą „Europos kultūros ekonomika“ ir jis parodė, kad kultūros ir kūrybos pramonės apyvarta Europoje 2003 m. buvo 654 mlrd. eurų. Jos indėlis į Europos BVP sudarė 2,6 proc., o pridėtinės vertės augimas buvo 19,7 proc. Šiame sektoriuje 2004 m. Europoje dirbo 5,8 mln. darbuotojų.

Kūrybinių industrijų pagrindas yra žmonės, jų protas, gebėjimai, originalumas. Esmė – idėja, o rezultatas – intelektualinė nuosavybė, kuri šiandien suvokiama kaip vienas iš ekonomikos augimo veiksnių. Kalbėdami apie kultūros industrijas, turime omenyje visą kūrybos sektorių, siejamą su autorių teisėmis. Jį galima įvertinti objektyviais skaičiais ir nustatyti kultūros sektoriaus ekonominę naudą šalies ūkiui.

2011–2012 m. Kultūros ministerijos ir Pasaulinės intelektualinės nuosavybės organizacijos iniciatyva pirmą kartą Lietuvoje buvo atliktas išsamus autorių teisių ir gretutinių teisių (ATGT) ekonominio indėlio į šalies ekonomiką tyrimas (*The Economic Contribution of Copyright-Based Industries in Lithuania*). Išanalizuotas ATGT srities kasmetinis indėlis į Lietuvos bendrąjį vidaus produktą, užimtumą ir užsienio prekybą 2000–2008 m.

Tyrimas atskleidė, kad atskiros ATGT ekonominės veiklos kito labai sparčiai, nors visuminė šių ekonominių veiklų (spauda ir literatūra, programinė įranga ir duomenų bazės, reklamos paslaugos ir kt.) įtaka Lietuvos ekonomikai nagrinėjamu laikotarpiu kito nuosaikiai. 2008 m. ji sudarė 5,4 proc. bendrosios pridėtinės vertės ir 4,92 proc. nacionalinio užimtumo. Tai rodo, kad kūrybinės indus-

trijos yra produktyvi Lietuvos ekonomikos dalis, kadangi jose statistinis darbuotojas sukuria didesnę negu vidutinę pridėtinę vertę. Užsienio prekyboje ATGT srities eksportas siekė 4,68 proc. bendrojo eksporto. Lyginant su kaimyninėmis šalimis, pagal ATGT ekonomikos segmento sukuriamą pridėtinę vertę ir BVP dalį Lietuva artima Latvijai, Suomijai, Slovėnijai ir Bulgarijai.

Čia patenka ir muzikos industrija, atskirai ji nebuvo tirta, su šia sritimi susijusios statistikos kol kas neturime, tačiau esama duomenų, rodančių, kad Lietuvos muzikos verslas užima ne pačią žemiausią pakopą, jis egzistuoja ir plečiasi. Vis dėlto pasitempti ir augti yra kur, toli gražu dar nepasiekta viršūnė, nemažai muzikos verslo atstovų pernelyg užsiėmę trumpalaikiais projektais. Apie sėkmingą šios industrijos raidą galėsime kalbėti tik tada, jei muzikos verslas savo žvilgsnį nukreips į ilgalaikę plėtrą ir novatoriškas kūrybines strategijas. Ne mažiau svarbu, kad Lietuvos muzikos industrija konsoliduotųsi ir koordinuotai siektų tikslo, nes tik tada ji galės matyti bendrą kontekstą ir pasieks profesionalesnį lygį. Stebiu atlikėjus ir kompozitorius, matau, kad kai kuriems pavyksta kūrybinę veiklą derinti su komercine, rinką – su meniniu reikšmingumu. Tai Andrius Mamontovas, Martynas Levickis, Marijonas Mikutavičius, Raigardas Tautkus, Gytis Paškevičius, Donatas Montvydas, Egidijus Dragūnas ir kt.

Popdainas lietuviai dažniausiai dainuoja anglų kalba, ypač televizijos projektuose. Vienas prodiuseris man įrodinėjo, esą koncerto vedėjas angliško dainos pavadinimo neturi teisės versti į nacionalinę kalbą! Man regis, netrukus atsiras ir „globalių“ folklorinių ansamblių, kurie, apsirėdę tautiniais drabužiais, lietuviškas dainas trauks angliškai. Kaip vertinate šį reiškinį?

Manychiau, turėtume labiau gerbti savo kalbą. Man nepatinka, kai per valstybinius renginius skamba nelietuviškos dainos arba kai vaikams konkursuose liepiama dainuoti užsienietiškas dainas. Lietuva garsėja poetais, o mūsų kompozitoriai yra sukūrę daug nuostabių kūrinių, kuriuos galima prikelti naujam gyvenimui. Ypač šiaudien, kai mūsų yra jau mažiau nei trys milijonai, turime perduoti kalbos saugojimo tradiciją iš kartos į kartą, taip atiduodami duoklę tiems, kurie kovojo už laisvę ir lie-

tuvišką žodį. Geriausių mūsų estrados, popmuzikos atlikėjų koncertai didžiosiose pramogų arenose sutraukia tūkstančius žmonių. Šių koncertų sėkmės viena iš priežasčių ta, kad abi pusės – atlikėjai ir žiūrovai – susitinka ir kuria šventę, bendraudami gimtąja kalba.

Ne vienoje Lietuvos aukštojoje mokykloje galime aptikti džiaz muzikos katedrą, kur tobulinasi ir popmuzikantai. Šiaulių universitete yra netgi Estrados meno katedra. Ko tik nerasi meninio muzikinio profilio kolegijų mokymo programose! Čia ir pramoginis menas, ir miuziklas, ir popmuzika, ir scenarijų kūryba... Ar nederėtų Kultūros ministerijai surengti mokslinę konferenciją apie pramoginį ir estrados meną? Juk būtų įdomu sužinoti, koks mūsų mokyklų, dėstančių pramoginio meno pagrindus, mokslinis teorinis lygis, kokia tų mokyklų įtaka šou verslui ir indėlis į jį.

Apie tokią konferenciją galvojame ir, matyt, jau rudenį aptarsime šį klausimą. Turime numatyti kryptis, kur link turėtų judėti estradinė muzika, kaip ugdysime kompozitorius ir atlikėjus. Vis dėlto norėčiau atkreipti dėmesį ir į tai, kad lygia greta turime ugdyti ir klausytojus, kultūros vartotojus. Pasvarstykime, ar mūsų švietimo sistema šiuo atžvilgiu nėra tobulintina. Aš manyčiau, kad pokyčiai būtini.

Pirmiausia, siekiant didesnio kultūros prieinamumo, reikėtų pamąstyti apie krepšelių kultūriniam švietimui finansuoti įvedimą. Ugdyti žmones, kuriems kultūra tapo gyvybiniu poreikiu, kaip maistas, kaip oras, o jie patys skirtų jai bent 10 proc. savo pajamų, būtų imlūs ir pajėgūs kritiškai vertinti kultūros produktus bei paslaugas, yra vienas pagrindinių kultūros politikos uždavinių, todėl švietimo sistemos vaidmuo iš tikrųjų yra lemiamas.

Daug kur pasaulyje meno ugdymo įstaigos priklauso kultūros ministerijoms, kurios tiesiogiai įgyvendina kultūros politiką, žinodamos šios srities poreikius ir tikslus. Šiomet Kultūros ministerijos užsakymu buvo atliktas tyrimas „Gyventojų dalyvavimas kultūroje ir pasitenkinimas kultūros paslaugomis“, iš kurio paaiškėjo, kad net 38 proc. Lietuvos piliečių neskaito knygų, ketvirtadalis nesidomi jokia kultūrine veikla. Turėsime įdėti tikrai nemažai pastangų, kad šie gąsdinantys skaičiai imtų mažėti.

Dėkoju už pokalbį.

■

Alfridas PAJUODIS

PILIE TINĖ KULTŪRA IR TAUTOS NAMAI

Neoficialios nevyriausybinių organizacijų programos apmatai

Šio teksto tikslas – panagrinėti ryšį tarp pilietiškumo, sisteminių partijų politikos ir Tautos namų idėjos. Tai labai svarbi nevyriausybinių organizacijų ateičiai tema, kurią vis iš naujo atgaivina kultūros politikos procesai, vykstantys kitose ES šalyse.

Horizontali švietimo ir kultūros tradicija siekia caro okupacijos laikus. Prisimename daraktorių mokyklas XVIII–XIX a. Protestantizmo atnešta savivalda irgi laikytina horizontalia pilietine patirtimi. Koks kultūrinis pilietiškumas būdingas šiems laikams ir per ką jis turėtų reikštis?

Demokratijos sklaida „pereinamųjų visuomenių“ valstybėse labai mažai paveikė intelektualinę kultūrinę sritį. Struktūrinis kultūros sektorius didelių pokyčių nepatyrė. Matyt, todėl, keičiantis politiniam ir socialiniam klimatui, intelektualinė kultūrinė sritis nevirto rinkodaros objektu. Pasitaiko, kad, atitraukus realijas nuo konteksto, kultūros veiklą imama vadinti paslaugomis, o ją pačią – industrija, tačiau tai tik išryškina vidinius konfliktus. Lėti pokyčiai tam tikru atžvilgiu yra gerai, vis dėlto ši vėžlio žingsnio sparta neleidžia subręsti kultūros politikai, o kartu ir sustiprėti demokratinei pilietinei visuomenei. Nebuvo užtikrinta derama parama naujam kitokių organizacinių formų stabilumui. Ši valstybinio centralizmo diktatūra, kurią primeta sistema, skirstanti viešuosius resursus – nuo pastatų, tech-

nikos iki finansų, ir dabar Lietuvoje valdo ištisas pilietines sritis, neleisdama kurti tikrojo valstybingumo.

Kai kurių postsocialistinių ES šalių kultūros politika gerokai labiau išstobulinta, ją formuoja ne tik biudžeto išlaikoma struktūra, bet ir viešosios institucijos, nesusijusios su biudžetiniu finansavimu. Tai lėmė, kad joms geriau pavyko atsilaikyti prieš globalizacijos spaudimą, be to, ten centralizuota socializmo struktūra nebuvo tiesmukai permesta veikti visiškai naujomis sąlygomis. Šių šalių nebiudžetinių nevyriausybinių organizacijų įtaka, efektyvumas ir kuriamoji galia matoma visur – ne tik menuose, bet ir europiniuose kūrybinių industrijų, demokratijos sklaidos, senyvo amžiaus asmenų mokymo, perkvalifikavimo, užimtumo, darbo vietų kūrimo, globaliuose televizijos projektuose. Nevyriausybines organizacijas, veikdamos pavieniui, patiria gniuždantį sistemos spaudimą, todėl joms būtina jungtis. Kroatijos patirtis – nevyriausybinių asociacija *Clubture* yra tikrai vertas dėmesio ir sektinas pavyzdys.

Nevyriausybinių organizacijų asociacija – tai pilietinė bendrija, veikianti kaip kultūrinė opozicija oficialiai viešųjų institucijų, kurių šaknys glūdi socializmo pavelde, struktūrai.

Tautos namų modelis irgi laikytinas pilietinio – horizontaliosios demokratijos – projekto dalimi. Tai galėtų būti nevyriausybinių organizacijų pilietinio

nio veikimo namai, tačiau jų veikla taps prasminga tik tuo atveju, jeigu bus progresyviai oponuojama toms valstybės išlaikomoms organizacijoms, kurios yra globojamos, finansuojamos, neatsižvelgiant į jų veiklos sėkmę ar nesėkmę. Su dabar kuriamu nevyriausybinių organizacijų fondu reikalų galėtų turėti būtent tokia NVO nebiudžetinių organizacijų asociacija. Logiškai mąstant, ji vienintelė galėtų ir pretenduoti į Tautos namų pavadinimą.

2014 m. balandį pasirašytas NVO įstatymas turėtų užtikrinti glaudesnį pilietinės visuomenės sąlytį su valstybės valdymu. Nepriklausomas horizontalusis sektorius, kurio nereikia sumenkinti iki alternatyvos, turėtų užimti lygiateisio partnerio vietą. Tačiau valstybinės įstaigos suvokia jį kaip grėsmę dėl gerokai kritiškesnio požiūrio į įvairius socialinius ir pilietinius klausimus.

Tautos namų projektas turėtų veikti kaip horizontalios patirties modelis, vis dėlto nevertėtų pasiduoti iliuzijoms, kuriomis gyvena iniciatyvūs, bet į kompromisus linkę Tautos namų idėjos puoselėtojai. Praradę viltį, kad pavyks laimėti kovą dėl tikrųjų vertybių, jie bando prisiderinti prie ydingo nomenklatūrinio esamų struktūrų modelio, pasmerkdami Tautos namus užimti fiktyvią vietą kultūros kontekste.

Tikrieji Tautos namų užmojai, apie kuriuos rašė Jonas Basanavičius, turėtų būti susiję su bendrais projektais, kuriuos valstybės labai vykdo abu sektoriai – ir valstybinis, ir nevyriausybiniis.

Kultūrinės paskirties pastatų Lietuvoje statoma ne daug. Kad pagaliau įsteigtume tikruosius Tautos namus, būtina veikli nacionalinio lygmens nevyriausybinių nebiudžetinių organizacijų asociacija. ■

Ar Profsąjungų rūmų virs Tautos namais

V. Balkūno nuotr.

*

Vėjas iš visokių žemės pusių
Šioj šalelėj palydėt kur tu,
Sukas virš galvos – eime kartu:
Tylai pašnibždėt į ausį pūsiu.

Dygs dagiai lig vakaro nuo ryto
Pakeliui, o vėjas su tyla
Ir augina juos, o suklą
Ir nuo mano širdgėlos jie vyto.

Klausosi tyla, tačiau per dieną
Ir per vėją tylą pats girdžiu.
Kaip man po dangum visų žvaigždžių
Eit ar pasirodančių po vieną?

Eik tolyn, pasikartot, ką moki,
Sukas kelias, tylintis, taikus,
Pats per metų keturis laikus:
Iš kitokio, kito, į kitokį...

Suktis į suktinį susirango
Vandens su varpeliais ant kaklų:
Aukso siūluos nuo žvaigždžių aklų
Saulė akį prideda prie lango.

2014

*

Veidai vaizduotėj, buvę prieš akis
Veidai, ir su naujais
Veidais kalbėtis veidą pasitiks
Akim: buvau su jais.

Tarp jų ir artimuosius surandu
Mirtyj, pasilieku
Gyviems prieš veidus veidu su veidų
Vaizduotės vainiku.

Pro rytus ir pro vakarus mačiau:
Naktis – viena, į ją
Tiek daug nepanašių dienų, tačiau
Jos telpa naktyje.

Suvėlė žmones susiveldami
Istorijoj laikai.
Prieš veidus veidu ir su širdimi
Pas širdis išlikai.

Gyvenime, gilybe, gyvenu.
Imperijų kraujais
Skalaujami skenduoliai lyg vienų
Vieni: buvau su jais.

2014

*

Donelaičio žiemai trupint mūrus
Pūgos skepetom baltom sušvelnins.
Apie galvą, apie kojas sūrūs
Purvina sniegai balas kaip velnius.

Debesiai, lietus, migla nužemins
Pilką dangų – lyg skandinti semia.
Nesigulk ant žemės, nes nuo žemės
Žemėje žemiau tikrai į žemę.

Žmonės, kalbos, vietos lyg netyčia
Žemėj maišosi ar gal sumanė
Lyg ir susipykusiems be pykčio.
Rogachina roznenachi gosponani...

Žemė pėdai ieškančiam išmirkus
Ir lyg pilkos akys žemės plotai.
Nesigulk į žemę, nes į cirkus
Eik per žemę su skvermais plasnoti.

Paukščiai su sparnais po dangų, tamsiai
Pilką, ant orų visokių braidės.
Pro pūgas juoduoja medžiai tarsi
Donelaičio rankraščiuose raidės.

2013

*

Jiems lėkė tavo andarokas
Pro šalį, kur pasisukai
Per naktį lyg verpetas šokus,
Kaip liepsnos plaukstėsi plaukai.

O aš per jaunas, baltos kėlės
Vien kojos man audroj ilgos
Ir sukuriavusios kaip gėlės
Tavos suknelės uodegos.

Jie taip tave kaip ropę rovė,
Vieni sukibę už kitų,
Po vieną sukdami pro lovą
Pasieniais ritamu ratu.

O aš, jaunų dienų svajone,
Buvau, tiktai ne tas, kuris
Pats uodeginis: nuo sijono
Sviedei išlėkt jį pro duris.

2013

*

Neliūsk, nes dar ne visą nusiskynę,
Tik skauda, nusigandusi širdie.
Už smakro ima, lyg dangaus mėlynę
Tamsa, ir žiūri į akis. Sudie...

Dienų, kaip žiedo spalvomis, ieškota
Prieš saulę vietos, kol pasidarys
Siauryn tiktai gilėjantis į kotą
Po žiedu vienas tuščias vidurys.

Pro jį išbirs vienų vienam dalyta:
Diena į žiedą krovės ant dienos
Paleist, kiek tau, vainiklapiais laikytą
Gyvenimą – kitų nedovanos.

Nekrisk iš rankų... rankos, mano rankos.
Sudie, sudie. Ranka, kurios nėra,
Ant krumplio smakrą laikiusi, išrankios
Ir susirinks, šalta ir negera.

2012

Naktie, užgriuvus nemigas ar dingus
Mieguos, pagąsdint einanti kasnakt
Nors – kas tos žvaigždės, kam jos reikalingos?
Pasižiūrėk pats, pamatysi pats.

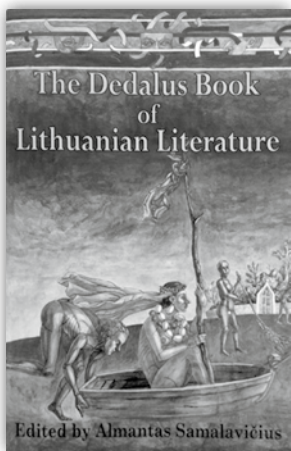
O pagaugai, o pagaugos! Pagauge,
Tegu nors ir primerkta akimi
Pasižiūrės atmerkta ką pasmaugę.
Arba – abi kaitą, naktie rami.

Tam paskutinį kartą duok pirmiausia
Abu užmerkti, kas atmintinai
Atmerkt abi atsako, kai paklausia:
Kaip tu manai? – tik – O kaip tu manai?

Abiem atmerktom žiūrintis kaip kumpas
Ruduo abi atmerktas susitiks.
Ilgų naktų tamsybės nusitrumpins,
Bet pasilieka visa, kas naktis.

Nakties žirgai, nebėkite taip greitai...
O kaip gerai nematančiam, kas tie
Žirgai, kad nors pati gali praeiti,
Praeiti, nepraeinanti naktie.

2014

LIETUVIŲ LITERATŪROS RINKINYJE VELNIUI VIETOS NEATSIRADO

Su leidyklos Dedalus vadovu

Ericu LANE'u kalbasi Viktorija IVANOVA

Pulitzerio premijos laureatas Michaelas Dirda, JAV dienraščio *The Washington Post* knygų kritikas, Didžiosios Britanijos leidyklą *Dedalus* apibūdino kaip „pirmaujančią leidėją, kuris sutelkęs dėmesį į dekadentišką šimtmečių sandūros Europos prozą“. Leidyklos galva Ericas Lane'as *Dedalus* misiją suvokia kaip ambicingą siekį tyrinėti nežinomas ar menkai žinomas teritorijas – inovatyvūs, patrauklūs ir netikėti sprendimai tampa atsvara komercinei leidybos industrijai. Ieško naujų talentų, o britų leidybą, pasak Lane'o, nori „įkurdinti Europos širdyje“.

Pernai rudenį *Dedalus* atsigręžė į Pabaltijį: išleido kelerius metus kruopščiai rengtą lietuvių prozos antologiją *The Dedalus Book of Lithuanian Literature*, kurioje pateikiama 19-os rašytojų kūryba. Knygos sudarytojas Almantas Samalavičius išsamioje įžangoje „Laiko galia ir negalia“ (*Time Lost and Found*) Vakarų skaitytojams bendrais bruožais pristato XX a. Lietuvos tikrovę. Antologijoje daugiausia apsakymų ir esė – publikuojami Jono Biliūno, Vinco Krėvės, Antano Vaičiulaičio, Jurgio Savickio, Antano Vienuolio, Romualdo Lankausko, Juozo Apučio, Icchoko Mero, Antano Ramono, Ričardo Gavelio, Jurgos Ivanauskaitės, Herkaus Kunčiaus, Jaroslavo Melniko, Giedros Radvilavičiūtės, Birutės Jonuškaitės ir Danutės Kalinauskaitės kūriniai. Pristatomi du romanai – Jurgio Kunčino „Tūlos“ 8-asis, Sigito Parulskio „Murmančios sienos“ 21-asis skyrius ir Balio Sruogos memuarų knygos „Dievų miškas“ du skyriai. Antologijos viršelį puošia Petro Repšio freskos „Metų laikai“ fragmentai.

The Dedalus Book of Lithuanian Literature, jau pristatyta Jungtinėje Karalystėje, patraukė specialistų dėmesį. Ericas Lane'as, šią vasarą atvykęs į knygos pristatymą Vilniuje, sutiko atsakyti į keletą klausimų.

Viktorija Ivanova. *Pirmiausia norėčiau pasiteirauti, kada ir kaip susidūrėte su lietuvių literatūra?*

Eric Lane. Tiesą sakant, gerai ir nepamenu. *Dedalus* savo veiklą pradėjo nuo to, kad ėmė leisti Europos fantastikos seriją, tačiau perėję prie mažesnių šalių supratome, kad fantastikos žanras yra pernelyg ri-

bojantis. Taigi nutarėme žvelgti plačiau ir publikuoti pačią įvairiausią prozą.

Pristatę Estijos literatūrą, pasirinkome Lietuvą – mums atrodė, kad tai natūrali serijos tęsa. Ir viskas ėmė labai sparčiai suktis. Nebuvo sudėtinga. Tarp-tautinių kultūros programų centras, koordinavęs ši

projektą iš Lietuvos pusės, pasirūpino, kad viskas vyktų kuo sklandžiau. Kai kurios agentūros, įstaigos, su kuriomis man yra tekę susidurti, buvo itin biurokratiškos, nepaslankios, o šiuo atveju bendradarbiavimas – tarsi gaivaus vėjo gūsis.

Knygos sudarytojas Almantas Samalavičius per antologijos pristatymą sakė norėjęs užsienio skaitytojams parodyti, kuo yra savitas Lietuvos kelias ir kur link jis veda. Kokį įspūdį susidarėte Jūs iš lietuvių literatūros kūrinių, pristatomų šiame rinkinyje?

Lietuvą matau kaip iš esmės kaimiškos kilmės šalį, o jos literatūra „veda“ į tam tikrą magiją, mitus, prietarus, ypač gilinamasi į skirtingų socialinių ir religinių grupių tarpusavio santykius. Tarkime, apsakymas, pasakojantis apie žydą, pardavinėjantį silkes, ir samdinę, kuri jį apvagia, todėl po mirties neįleidžiama į rojų [Vincas Krėvė „Silkės“, – V. I.]. Taip, tai labai „žemiškas“ kūrinys su aiškiu moraliu, tačiau jis atskleidžia ir agrarinį humoro jausmą, ir kaimiškas valstybės šaknis.

Antologijos turiniui artėjant prie šių dienų, stiprėja miesto pojūtis. Kartu ryškiai juntamas Rusijos šešėlis, ir tai savaime suprantama, juk rinktinėje esama istorijų iš sovietmečio, iš Antrojo pasaulinio karo – kai kurios labai skaudžios. Pasak mano vyriausiojo sūnaus, jos perteikia herojiškos tautos realybę. Net jeigu atrodytų gana keista apibūdinti tautą kaip herojišką ar tragišką, tačiau šiuo atžvilgiu aš manau, kad lenkų tauta yra daugiau tragiška, o lietuvių – herojiška. Egzistuoja tam tikras tunelis tarp to, kokia Lietuva buvo anksčiau ir kokia yra šiandien – atgimusi, su optimizmo pojūčiu, tam tikru skambumu ir su vis dar neišsisklaidžiusiu Rusijos šešėliu. Samalavičiaus karta, atrodo, nelabai tiki, kad kažkas iš tikrųjų pasikeitė ir jau niekada nebesikartos. Turbūt jūsų, Viktorija, kartai, t. y. asmenims, vos įžengusiems į trečią dešimtį, Rusijos šešėlis atrodo mažiau baugus, nes jums tai – pernelyg tolima istorija, kažkas, ko patys nepatyrėte ar neatmenate.

Aš gimiau po Antrojo pasaulinio karo, jaučiau jo randus savo aplinkoje – mano karta užaugo su to

karo šešėliu. O Samalavičiaus karta gyveno su sovietų šešėliu, slėgusiu jos sielą, ir tai neištrinama, nes pėdsakai pernelyg gilūs. Niekas kitas, manau, neišreiškia tos būsenos taip gerai, kaip literatūra. Tiesą sakant, šią antologiją galėčiau vadinti Samalavičiaus kartos lietuvių vaizdiniais: kaip jie mato savo praeitį ir save dabartyje. Jei tokio pobūdžio rinkinį, kuo adekvačiau pristatantį lietuvių prozą, būtų patikėta sudaryti jūsų, Viktorija kartos atstovui, jis neabejotinai atrinktų visai kitus kūrinius, o galbūt ir autorius...

Per knygos pristatymą užsiminėte, kad lietuvių literatūra turi specifinį kalbėjimo toną, ypatingus personažus. Gal galėtumėte tai detalizuoti?

Iš pradžių, kai dar tik ėmėme gilintis į lietuvių prozą, manėme, kad bus kažkas panašaus į estų grožinius tekstus, tačiau susidūrėme su kardinaliai kitokia forma ir kalbėjimo stiliumi. Lietuva smarkiai skiriasi ir nuo Latvijos, ir nuo Lenkijos. Beje, leisdami lenkų literatūros rinktinę, pastebėjome, kad beveik kiekviename tekste šmėžuoja velnio simbolis: kartais kaip grynojo blogio įsikūnijimas, kartais kaip juokingas nieko nesugebantis kipšiukas. Lietuvių antologijoje velniui vietos neatsirado. Joje ir katalikybė jaučiama ne taip stipriai, kaip lenkų prozos kūriniuose. Tiesą sakant, tas kitoniškumas mane nustebino: turėdami tokią panašią istoriją su kitomis Baltijos šalimis, o su Lenkija kurį laiką būdami net „susigiminiavę“, vis dėlto sugebėjote išlaikyti autentišką literatūros stilių, savotišką kalbėjimo būdą, ypatingą pasaulėvaizdį.

Lietuvių tekstuose, manyčiau, esama daugiau kančios motyvų, ir tai vienas stipresnių, įtaigesnių šios knygos sandų. Man smalsu, kaip ši antologija atrodytų, jei būtų sudaroma po kokio dešimtmečio – ar taip pat garsiai skambėtų kančios gaida, ar smarkiai pasikeistų knygos tonas, net jei tekstai būtų parenkami iš tų pačių laikotarpių? Šiame rinkinyje atsiskleidžia ir akivaizdus kalbėjimo manieros lūžis: sovietų okupacijos metais lietuvių prozoje buvo gausu kodų, savotiškų sutartinių ženklų, o šaliai atgavus nepriklausomybę, rašytojams teko mokytis rašyti be jų – manau, tai turėjo būti savotiškas šokas visų pirma patiems

kūrėjams, nes reikėjo iš naujo atrasti tiek save, tiek rašymo stilių.

Kodėl mažųjų tautų literatūrai yra taip svarbu, kad ją verstų į užsienio kalbas? Ar išversta ji nepaskęsta anglakalbių rašytojų kūrybos jūroje?

Manau, tokie vertimai yra išskirtinai svarbūs, nes gyvename pasaulyje, kuris bendrauja tarptautine kalba, o šiandien toji kalba yra anglų. Suprantu, kaip pavojinga, kai kokia nors viena (šiuo atveju – anglų) kalba masiškai išplinta kitakalbių šalyje, nes būtent kalba yra pagrindinis žmonių saviraiškos, kultūros įrankis, tapatumo pamatas. Mažos tautos, neturėdamos savo kalbos, ko gero, apskritai išnyktų. Štai kodėl yra būtina visomis išgalėmis puoselėti gimtąją kalbą, o rašytojai tiesiog privalo kurti būtent ją. Bet ne mažiau svarbu visa tai išversti į anglų kalbą, nes turime žinoti, kaip ir apie ką mąsto mūsų kaimynai. Skaitydami kitos šalies literatūrą, tą kraštą pažįstame geriau negu jame apsiranke, nes susiduriame su tautos istorija, su tam tikrais įvykiais, nulėmusiais jos likimą.

Prieš keletą metų dalyvavau konferencijoje Briuselyje – Europos Sąjungos šalių atstovai nuogaštavo dėl to, kad vyksta sparti tautinių kalbų erozija, didėja anglų kalbos įtaka. Iš dalies sutinku – tai natūrali ir pagrįsta baimė, tačiau anglų kalba suteikia ir didelių galimybių: kai kitos šalies kūriniai išverčiami į anglų kalbą, jie pasklinda labai plačiai, juk dabar žmonės angliškai skaito beveik visoje Europoje. Taigi į anglų kalbą išverstas kūrinys prieinamas labai įvairiems kitataučiams skaitytojams.

Taip pat sutinku, kad būtų labai liūdna, jei klostytųsi situacija, panaši į tą, kokioje yra atsidūrusi popmuzika: negaliu suprasti, kodėl ji visa turi būti atliekama anglų kalba. *Eurovizija*, galima sakyti, yra vien angliškų dainų konkursas! Juokingiausia, kad dažniausiai tų žodžių nė negirdėti arba jie visiškai nesuprantami, tad kodėl niekas nedainuoja gimtąją kalbą? Kai kalbą paverčiame industrija, į užribį išstumiamas nacionalinis tapatumas.

Johnas O'Donoghue, britų dienraščio The Guardian autorius, prieš keletą metų rašė: „Smulkusis verslas ne-

bus smulkesnis negu mažosios leidyklos. Dedalus leidykla, nors yra maža, turi kažką ypač gražaus, – tai, kas šios leidyklos atveju vertime nepasiklydo.“ Tačiau, nepaisant liaupsų, kurių jums negailima tiek šalyje, tiek užsienyje, atrodo, susiduriate su rimtais finansiniais sunkumais. Kokia Dedalus situacija šiandien?

Tarp mūsų leidyklos ir Menų tarybos nuo 2003-ųjų iki 2010-ųjų vyko, sakyčiau, pilietinis karas. Tarkime, 2008-aisiais, nors buvome vadinami „nacionaliniu turtu“, Menų taryba kaip įmanydama stengėsi mumis atsikratyti – nesuteikė paramos, puikiai žinodama, kad be jos arba prarasime galimybę egzistuoti, arba turėsime atsisakyti nepelningų, tačiau visavertei kultūros raidai būtinų knygų leidybos. *Dedalus* išgyvena iš savo pelno, skirtingai negu poezijos leidėjai, kurie yra taip dosniai subsidijuojami, kad jiems nereikia stengtis parduoti nė vienos knygos. Tačiau atlikti tą misiją, kurią aptarėme pokalbio pradžioje, galėsime tik gaudami Menų tarybos paramą. Tiesą sakant, net iš Kembridžo išsikėlėme į Londoną vien tam, kad pabėgtume nuo žmonių, kurie mūsų nekenė. Su nekantrumu ir nerimu laukiame dienos, kai paaiškės finansinė mūsų ateitis: dėl nesenų įvykių, kurių nebesinori vėl prikelti iš atminties, mums labai sunku ką nors priimti kaip savaime suprantamą, nors šiandien, atrodo, viskas tarsi yra gerai. Apskritai pastaruosius trejus metus su Menų taryba buvome geriausi draugai, bet dabar vėl laukiame rezultatų, kurie ir parodys, kaip mūsų draugystė klostysis per ateinančius trejus metus.*

Dėkoju už pokalbį ir linkiu sėkmės. ■

* Neseniai internete pasirodė *Dedalus* leidyklos žinutė: „Su dideliu džiaugsmu norime visiems pranešti, kad Anglijos menų taryba finansuos *Dedalus* leidyklos veiklą artimiausius 3 metus. Esame laimingi, kad tai, ką darome, yra vertinama.“

Red. priedas: *Kultūros barai* savo ruožtu informuoja, kad bendradarbiaudami su *Dedalus* leidykla netrukus išleis Nicholaso Bradbury'o knygą „Rinkos ūkis“ (*Market Farm*), savaip atliepiančią garsų George'o Orwello „Gyvulių ūkį“ (beje, šiam projektui negavome nė cento Lietuvos kultūros tarybos paramos).

PENKIOLIKA TONŲ ŠLOVĖS

Mindaugo Navako retrospektyva „Šlovė buvo ranka pasiekiamo“ NDG

Andy'o Warholo posakį, kad „ateityje kiekvienas gaus savo 15 minučių šlovės“, perfrazavau į penkiolika tonų, turėdamas omenyje Mindaugo Navako fiziškai sunkiausias skulptūras. Šlovės leitmotyvą (nežinau, ironiškai ar ne) dailininkas pats įpynė į savo retrospektyvos pavadinimą. Nenoriu tuo pasakyti, kad Navako kūryba verta tik 15 minučių šlovės. Priešingai. O ir šlovės kaprizai man mažai terūpi. Ji (tikiuosi) nerūpi ir Navakui, tačiau, turbūt ironizuodamas šį leitmotyvą, skulptorius savo sunkiasvorių, monumentalių kūrinių fone kelia klausimą, ko vertos titaniškos pastangos abejingoje, prasmės orientyrus praradusioje aplinkoje.

Navako kūryba ir elgsena dažnai primena galvos daužymą į betoninę sieną. Pavyzdžiui, Vilniaus dailės akademijoje, kur dailininkas dėsto, ir apskritai viešajame sektoriuje tokia betoninė siena – tai nepajudinamas mentalinis sovietmečio paveldas. Tačiau Navakas vis tiek užsispyręs daužo galva šį gelžbetoninį luitą... Kai kam tai primena pigią klounadą. Nesiimu advokato vaidmens, nes įsiveltume į painią, klampią retoriką. Apskritai tema apie titaniškų pastangų beprasmybę gana niūri, verčiau pakalbėkime apie „estetiką“. Juk „estetika“ ir „grožis“ – patogiausias būdas išsisukti nuo rimtų ir liūdnų klausimų.

Pradėsiu nuo lietuvių ekspresionizmo arba „tautinės“ tapybos mokyklos. „Ars“ tradicijos kontekste (tapybos išsigimimų sovietmečiu neminėsiu) remiamasi gana

tvirtai sukalta spalvine filosofija, netgi logika, tačiau ant šio pamato renčiama jau grynai intuityvi, jausminė struktūra – arba pataikai, arba ne, arba pagauni nuotaiką, atmosferą, mintį, arba ne. Jei pagavai, pataikei – prasmės auga ir bręsta pačios, nebūtina remtis dirbtinai išmąstyta, supersudėtinga koncepcija.

Panašiai atsitinka ir Navakui. Jis tvirtai įvaldęs skulptoriaus amatą, nestokoja nei profesinių žinių, nei intelekto, kas retokai pasitaiko tarp menininkų, be to, turi puikią skulptūrinę klausą, gerą akį, o savo kūryba turi ką pasakyti. Maža to, jis nėra infantilus. Kita vertus, iš čia kyla ir ekscentriškumas – psichologinė savignyda dailininkų vidutinybių, pagiežingų kuratorių ir bukų funkcionierių apsuptyje.

Navakas beveik visada pataiko, bet kokius objektus, daiktus, (anti)formas intuityviai sukabina, sukala į darnią visumą, net jei tos visumos užduotis – nedarnumas, sarkazmas, paradoksas. Skulptorius tiesiog pasmerkta kurti kokybiškus kūrinius, kurie kartais pralaužia storą „estetikos“ lukštą ir bando pro „grožį“ prasibrauti iki „tiesos“ ar bent jau jos vizijos. Šiokio tokio saldumo buvo anksatyvoje poetinėje jo kūryboje sovietmečiu, tačiau vėliau sąmoningai ar nesąmoningai to atsikratyta.

Taigi ekspresionistinėje arba abstrakčioje tapyboje spalva ir jos santykiai yra kiek mažiau sociokultūriškai konvencionalūs, o erdvė, daiktai, objektai, kuriais manipuliuoja Navakas, tiesiog pritvinkę įvairiausių so-

ciokultūrinių prasmų, aliuzijų, kontekstų. Skulptorius nepriekaištingai sunarsto ne tik objektus, bet ir prie jų prilipusias prasmes, kurias kartais suklijuoja pirmiausia, o tam tikrus objektus pasirenka tiesiog kaip jų reprezentantus – geras to pavyzdys būtų objektas iš lango rėmų „Daužkit langus, griebkit krištolą!“ Reikia pasakyti, prasmės ne tiesiog mechaniškai suklijuojamos, atsiranda ir kryptingas plastinis idėjos naratyvas su auto(?)ironijos, sarkazmo pipiriukais.

Navakas bet kokius gyvosios gamtos objektus ar pagamintus, netgi pramoninius, daiktus, jų formas mato kaip abstrahuotą skulptūrinę medžiagą ir gana laisvai su ja elgiasi, prie tų daiktų, reiškinių neprisirišdamas tiek, kad taptų iliustratyvus, tačiau ir nenuoldamas taip toli, kad virstų formalistu. Panorėjęs vienos medžiagos savybes jis nesunkiai suteikia kitoms, tarsi vieno objekto „fotorobotą“ instaliuodamas kitame. Todėl jam nesvarbu, ką naudoti – akmenį, medį, metalą, gintarą, odą, augalus ar gatavus objektus. Tai sukuria gerą terpę paradoksams.

Erdvę jis gali transformuoti, pasiėmęs kad ir vilkiko tentą. Atsiranda papildomų segmentų – alternatyvus medžiagiškumas, tekstūros, spalva ir t. t., tačiau tai ne kliūtis formuoti sociokultūrinę „skulptūrą“. Navakas elegantiškai manevruoja tarp monumentalumo ir kičo, tarp rimto tono ir kandžių patyčių. Be to, kūriniuose niekada nematyti prakaito pėdsakų, atrodo, tarsi jie būtų padaryti per penkiolika minučių, vienu atsikvėpimu, o svarbiausia – taikliai.

Navakas skulptūriniu mase sugeba pa-

versti net garsą arba kvapą (pavyzdžiui, instaliacijoje su balzamuotais varnalėšų lapais). Juk garsas, kvapas irgi yra erdvinė „masė“, taigi – skulptūrinė medžiaga. Tad kodėl negalima kvapo, garso ar kokios nors (ne) konvencinės prasmės, sociokultūrinio konteksto paversti skulptūriniu arba sociotūriniu kategorija?

Kalbant konkrečiai apie 1977–2014 m. retrospektyvą NDG, – tai autorinė 56 kūrinių (15 iš jų eksponuojama lauke) instaliacija, vienas didžiausių NDG projektų (kuratorė Elona Lubyte). Kartu tai unikali proga nuodugniau susipažinti su menininko kūryba, bandant atsekti minties genezę, mąstymo ir matymo pokyčius, o gal aptikti ir universalius dalykus, kurie išlieka visų laikotarpių kūryboje.

Retrospektyva visada įdomi, nes yra tarsi archyvas, kur estetinius aspektus papildo įvairūs „pašaliniai“ segmentai. Todėl nereikėtų kreipti dėmesio į tai, kad retrospektyvinis kontekstualumas nugesina kitus Navako kūrinių kontekstus. Jo skulptūriniai objektai – kalbu apie didžiuosius, eksponuojamus pastato išorėje, aplink NDG, – persmelkti amerikiečių klasikinio minimalizmo dvasios (10-asis dešimtmetis Lietuvoje buvo di-

Mindaugas NAVAKAS. Ekspozicijos fragmentas

Mindaugas NAVAKAS
Lapteviečiams
(nebaigtos instaliacijos
objektas). 1996
Gintaras; 30 x 25 x 25
Meistras Arūnas Minius

Mindaugas NAVAKAS
Šnaresiai. 2003

Mindaugas NAVAKAS. Keturios didžiosios savarankiškos. 1993–2008
Suvirinti plieno lakštai, rūdys; 900 x 140 x 60, 850 x 290 x 70, 800 x 360 x 90, 800 x 140 x 60

Mindaugas NAVAKAS. Ekspozicijos fragmentas

Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

džiojo vakarietiško stilių skolinimosi epocha), yra ypač kontekstualūs, įtaigūs ir sarkastiški būtent urbanistiniame peizaže, architektūros fone. O kai atsiduria šalia vienas kito, praranda dalį įtaigos. Kontekstualumas, sarkastiškas dialogas su aplinka priblęsta, tačiau išryškėja kiti, sakykime, estetiniai aspektai – galima grožėtis meistriškumu, faktūromis, formų žaismu ir pan. Tiesa, kontekstualumas irgi ne visiškai išnyksta. Tarsi giganטיški vabzdžiai suropoję prie Nacionalinės galerijos, skulptūriniai objektai ne tik pešasi tarpusavyje, bet ir neutralizuoja Juozo Mikėno skulptūrą – šių „vabzdžių“ apsuptyje ji, sklidina dirbtinės sovietinės patetikos, parodijuoja arba dekonstruoja pati save.

O štai barokinės bažnyčios Navako objektų fone – priešingai – laimi. Paradoksalu, tačiau agresyvūs objektai ir barokinė architektūra draugiškai kalbasi tarpusavyje ir nė kiek nekonfliktuoja. Bažnyčios tarsi sako: *vertiname meistriškumą, intelektą ir sąmojį!*

Telepatinis ryšys su kitame Neries krante stovinčiu „Dviaukščiu“ irgi neišnyksta. Tiesa, niekaip nepavyko iš NDG pusės to „Dviaukščio“ įžiūrėti, nes kitoje Neries pusėje jį uždengia medžiai. Tačiau, išsirinkus tinkamą vietą ant kalvos pakraščio, ryšys, energetika vis tiek juntama...

Apie Navako skulptūrinius objektus iš „pigų“ (pigumą šiuo atveju, matyt, reiktų suvokti labiau metaforiškai, kaip priešpriešą klasikinio meno didybei) kiniškų vazų, santechninės keramikos, plytų ir plokščių galima pasakyti tą patį, ką ir apie didžiuosius objektus. Nors šie objektai yra skirti labiau galerijos erdvei, sakyčiau, stipresnį poveikį jie irgi daro pavieniui, tam tikros situacijos, instaliacijos kontekste. Visu būriu eksponuojami didžiojoje salėje, jie pradeda tiesiog „valgyti“ vienas kitą.

Kyla minčių, žinoma, tik pasvajojant, kad šie objektai atrodytų paveikesni, jei būtų kiek padidėję išmėtyti po NDG, užuot sukrovus juos vienoje salėje, o didžiųjų skulptūrinių objektų retrospektyva būtų kur kas įspūdingesnė ne eksterjere, bet išmėtyta po miestą arba bent jau kokio kilometro spinduliu aplink NDG, tarkime, laisvai interpretuojant „Vilniaus sąsiuvinio“ logiką... Didingi, titaniški objektai, atrodytų, kukliai prašosi priimami į NDG vidų, į kolekciją, arčiau „šlovės“, tarsi iš tikrųjų tampa pernelyg nuolankūs, pralaimėję

biurokratams. Be to, atsidūręs šalia, nebeįjungi mastelio, todėl negali adekvačiai jų suvokti. Į juos reiktų žiūrėti iš toli, ne einant į NDG, o tolstant nuo NDG.

Tačiau tai tik pasvaičiojimas, kuris nė kiek nepaneigia parodos ir Navako kūrybos vertės. Galbūt šiai retrospektyvai ir pačiam autoriui toks formatas parankesnis – patogiau susidėlioti kūrybos visumą (išmėtyti miesto erdvėse objektai taptų pernelyg savarankiški, nepriklausomi), daryti tam tikrus apibendrinimus, o gal tiesiog labai sunku gauti leidimą tokiam skaičiui tokio dydžio kūrinių išskleisti mieste. Galbūt uždaras formatas kaip tik ir yra užuomina į tai, kad šioms originaliems objektams taip ir neatsirado vietos viešosiose sostinės erdvėse. Manau, didieji kunigaikščiai arba Vincas Kudirka tikrai nesupyktų, jei kur nors šalia jų paminklų (nesakau, kad *vietoj jų*) atsirastų ir keletas monumentalių Navako kūrinių. Esu įsitikinęs, kad jie bičiuliškai ir turiningai tarpusavyje kalbėtusi. Galų gale ar kas nors kada nors klausė tų kunigaikščių arba Kudirkos nuomonės, kokios draugijos jie norėtų? Spėju, kad ne.

Būtent todėl, kad niekas neklausė, Neries krantinėje išdygęs Navako „Dviaukštis“ kartu su Roberto Antinio „Puskalniu“ ir Vlodo Urbanavičiaus „Krantinės arka“ taip uoliai keikiami iki šiol. Sveiku protu sunku suprasti, kuo jie neįtikio? Urbanavičiaus „Arką“ jau būtų galima tyliai, be triukšmo pašalinti – savo misiją, kuri tiek istoriškai, tiek pilietišškai yra neabejotinai vertinga, šis kūrinys jau atliko ir nebėra prasmės daugiau jam rūdyti toje krantinėje... vis banalėti... juolab kad jis nėra ir ypatingai vykęs, palyginti su „Dviaukščiu“ ar „Puskalniu“ (šis geriausias iš trijų). Navako „Kablų“ buvusių geležinkelinių kultūros namų fasade irgi iki šiol koneveikiamas, esą sudarkė architektūros paminklo, pastatyto stalinmečio ir chruščiovmečio sandūroje, darną... Jeigu jis ką ir sudarkė, tai nebent vaškų sovietinį kai kurių „inteligentų“ pasaulėvaizdį, sudrumstė anos epochos sentimentus...

Kad ir kaip būtų, į parodos rengėjų, juo labiau į autorius kailį sunku įlįsti ir pasakyti, koks parodos formatas būtų buvęs sėkmingiausias. Verčiau pabandykite ant pečių užsimesti 15 tonų šlovės naštą ir nesuklupti! Tada ir pažiūrėsime! ■

ERDVĖ TARP GARSŲ

Apie mokinius – stiprius, silpnus ir kitokius

Nuo pat jaunystės jautau poreikį perprasti pianisto profesiją visais jos tarpsniais. Pirmiausia – tai studijos, vėliau – atlikėjo karjera, sėkmingai (arba ne) sprendžiant problemas, susijusias su grojimu viešumoje ir ieškant emociškai patogios būsenos.

Žinau, toks užmojis labai jau primena einšteiniską, todėl atrodys pernelyg pretenzingas. Pasiteisinti galėčiau tuo, kad jau seniai bandau analizuoti pianisto, pianisto moksleivio ir pianisto pedagogo būsenas, jų brandos bruožus. Prieš porą metų *Kultūros baruose* išspausdinau straipsnį „Silpnas mokinyš“ (2012, nr. 9), o šie svarstymai galėtų būti jo tęsinys. Savaimė suprantama, esu pasirengęs priimti savo požiūrio kritiką.

Pastarieji mėnesiai buvo sklidini įvairialypių išpūdžių, kurie tiesiog prašėsi susiejami kokia nors socialine mintimi. Kadangi ilgus metus savarankiškai studijavau socialinę psichologiją (Izraelyje paskelbiau keletą šios tematikos straipsnių, o ir apskritai remiuosi socialinės psichologijos išvalgomis), tai noras įvertinti situaciją šiuo aspektu buvo itin stiprus.

Mano brangūs draugai Lietuvoje žino, kur aš dirbu, kokias pareigas užimu, kokie muzikiniai (ir nemuzikiniai) įvykiai vyksta pas mus, Izraelyje. Vis dėlto kad išvengčiau būtinybės laikytis privalomo korektiškumo, paslepiančio skaudžiausius ir aštriausius pianisto profesijos aspektus, šiame tekste vartosiu

dvi apibendrinamąsias sąvokas: Muzikos institutas ir Didysis konkursas. Tad tolesni mano svarstymai pavirs satyrinio pobūdžio literatūra, o aš galėsiu laisviau perteikti ramybės neduodančias problemas.

Pirmiausia – apie įspūdžius. Visą pavasarį kaip visada mokiau ne itin pajėgius studentus, kad pasirengtų egzaminams, ir stebėjau jų (studentų) gyvenimo įvykius. Birželį, mokslo metų pabaigoje, kaip paprastai sėdėjau dėstytojų komisijose ir kartu su kitais vertinau, kaip groja mano ir kolegų studentai.

Prieš keletą savaičių buvau Didžiojo konkurso laureatų koncerte, taip pat klausiausi pajėgių studentų grojimo Muzikos institute.

Neseniai su Raananos Mažuoju simfoniniu orkestru koncertavo mano buvęs studentas Nizaras Elkhateris, šįkart atlikęs Ignatzo Moscheleso Trečiąjį koncertą fortepijonui g-moll op. 58 (dirigavo Gilas Shokhatas).

Pradėsiu nuo Didžiojo konkurso. Paprastai neinu klausytis, kaip varžosi pretendentai, nes labai jaudinuosi dėl dalyvių, dėl jų būsenos per konkursinius pasirodymus (man ši būseną žinoma iš vidaus, iš asmeninės patirties). Kartais važiuodamas iš darbo pasiklausau tiesioginių radijo transliacijų. Išgirdęs, kaip stropiai greitai su įtampa ir dirbtinai brandžiai atliekami kūriniai, kuriuos puikiai pažįstu, nes esu jau žilas ir daugybę jų pačiam yra tekę groti, imu nervintis ir išjungiu imtuvą.

Vėliau – per konkursų finalus su orkestrais dažnai girdžiu prastai surepetuotą solisto ir orkestrantų grojimą, nevykusią jų dermę ir neslūgstančią įtampą salėje (kosima, šnibždamasi). Todėl apėmė noras apmąstyti šį reiškinį iš man artimos socialinės psichologijos pozicijų.

Vienas buvęs mano studentas, dabar tarptautinių renginių direktorius Muzikos instituto jaunimo filiale, pasiūlė pasiklausyti Didžiojo konkurso pirmosios ir antrosios vietos laimėtojų.

Atvažiavau, atsisėdau ant paskutinės laisvos kėdės – salė buvo sausakimša. Susirinko mokytojos, mokytojai, direktoriai, mokiniai su močiutėmis (jos yra universiteto profesorės), kiti miesto intelektualai, knygų leidėjai, kuklūs knygynų pardavėjai, fizikos ir matematikos dok-

torantai. Pirmasis grojo sidabrinis laureatas – puikus garsas plaukė be jokių sunkumų. Jis atliko Beethoveno sonatą ir virtuozišką Liszto parafrazę. Visi įdėmiai klausėsi, bet, Lisztui einant į pabaigą (o ji vis labiau ir labiau traukėsi į neapibrėžtą ateitį, be paliovos skambant pasąžams *forte*) žmonės pavargo ir ėmė muistytis kėdėse. Vis dėlto pasirodymas sulaukė audringų plojimų. Vėliau, per pertrauką, daugelis sakė, kad Beethovenas buvęs „neįdomus“, bet aš gyniau jaunąjį laureatą – iš konkursanto, kuriam 27 metai, nėra ko tikėtis „įdomumo“. Dar kalbėta apie „Dievo kibirkštį“, kuri tikrai talentingą atlikėją lydi nuo pat mažens, o aš garsiai svarsčiau, kad jaunystėje „Dievo kibirkštis“ pasireiškia ne kaip gilus supratimas, bet kaip originalus požiūris, beje, dažnai erzinantis konkurso žiuri narius. Į mane imta žiūrėti su nepasitikėjimu, tačiau pertrauka baigėsi ir prasidėjo antroji dalis – į sceną išėjo auksinis laureatas. Jau nuo pirmos Haydno sonatos minutės tapo aišku, kad šio pianisto technika kur kas mažiau rafinuota, garsas prastas, dažnai tiesiog smurtinis, jo pasažai – nors formaliai patenkinami – meninio įspūdžio apskritai nedarė. Jis grojo išdidžiai, kartais tiesiog daužydamas klaviatūrą, galvą galingai atmesdavo atgal ir žvelgdavo į lubas. Objektiviai šnekančiam toks grojimas aiškiai niekino publiką. Natūralu, kad salėje susižavėjimas nekilo.

Kai laureatas baigė, visi pašoko iš vietų ir plojo stovėdami. Išėjusiam nusilenkti daugelis šaukė „bravo“, bet vos išnyko iš scenos, tie patys žmonės tebeplodami garsiai (nes kitaip nieko negirdėti dėl aplodismentų griaudėjimo) piktinosi: „Koks prastas pianistas! Kaip jį apskritai atrinko į finalą?! Taip negalima groti!“ Laureatas lyg tyčia dar kelis kartus išėjo į sceną nusilenkti, o plojančios žmonės vos suskubdavo šaukti „bravo!“ Auksinį atlikėją apipylusi gėlėmis (sidabrinis jų negavo visai), publika, peikdama nugalėtoją, išsiskirstė.

Kaip paaiškinti tokį jos elgesį?

Mano manymu, klausytojai paklusniai pripažįsta, kad Didžiojo konkurso vertinimo komisija – tai aukščiausia valdžia, kurios sprendimai neginčytini, nors dvasiškai žiuri narių pozicija jiems nepriimtina (tipiškas autoritarizmo reiškinys). Visi iš anksto su-

tinka, kad vertintojų sprendimai yra slapti (kodėl?), o reikalavimas sužinoti, kaip, kuo remdamasis balsavo kiekvienas žiuri narys, būtų įžūlumo viršūnė.

Šįkart kaip visada daugelis Didžiojo konkurso klausytojų buvo nepatenkinti jo rezultatais („publikos numylėtinės“ titulą pelnė mergina, negavusi jokios premijos). Žurnalistai nedrąsiai bandė apklausti komisijos pirmininką, bet šis griežtai atsisakė kalbėtis, o kitų žiuri narių niekas apskritai nesiryžo teirautis.

Didysis konkursas vyko tuo metu, kai buvęs mano studentas dalyvavo simfoninių koncertų serijoje Rananaje. Atėjęs pamačiau, kad salė pilna – tai buvo įvairių specialybių miestiečiai, kaip supratau iš jų pokalbių prieš koncertą: Atviro universiteto ir vietinių gimnazijų dėstytojai, municipaliteto darbuotojai, gretimos ligoninės gydytojai, juristai... Muzikos mokytojų nemačiau, tik viena senyva moteris dalijosi įspūdžiais iš Didžiojo konkurso perklausų.

Nuo pat pirmųjų orkestro ekspozicijos garsų Moscheleso kūrinys elektrizavo publiką. Kai pradėjo skambinti Nizaras, salėje įsivyravo draugiškas ir beveik apčiuopiamas optimizmas. Po pirmosios dalies publika pratrūko plojimais. Nerimavau, kad po tokios reakcijos Nizaras atsipalaiduos ir toliau gros, apimtas puikybės. Bet jis tik nusišypsojo ir tęsė ironiškai lyrišką antrąją dalį, tiesa, ironiškai liaudiškoje trečiojoje, virtuoziškoje dalyje praspūdavo keletas nešvarių garsų. Salę vėl užliejo aplodismentai, o bisui Nizaras pagrojo Rachmaninovo preliudą gis-moll. Mačiau, kad daugelis šalia sėdinčių klausytojų susijaudino iki ašarų. Mano kaimynė pasakė: „Girdėjau beveik visus, grojusius Didžiajame konkurse, ir turiu pripažinti, kad šitas toli gražu nėra blogesnis už anuos.“

Vėliau užkulisuose Nizaras atsiprašinėjo dėl nešvarių gaidų, sakė bandysias šiose vietose pakeisti grojimo būdą, kad ateityje tokie liapsusai nepasikartotų.

Dabar papasakosiu kitą epizodą – šįkart iš Muzikos instituto peripetijų.

Per Fortepijono katedros studentų koncertą kartu su kitais grojo ir mano kolegos studentė – labai simpatiška, labai stropi ir labai (iki susirūpinimą keliančio keistumo) liekna mergina. Ji atliko vieną iš

vėlyvųjų Beethoveno sonatų. Grojo tiksliai, tobulai atlikdama visas frazes ir pasažus – šį atlikimą būtų galima įrašyti ir transliuoti be jokių pataisų. Tiesa, merginos stropumas nuslopino spontaniškumą ir neatsirado įdomių idėjų, kurios jį kompensuotų.

Merginos dėstytojas buvo tikrai laimingas, jiedu apsikeitė nuostabiai šiltais žvilgsniais (šis griežtas profesorius, be jokios abejonės, morališkai tvarkingas ir padorus žmogus, vis dėlto labai retai savo mokiniams, o ir kitiems žmonėms, dovanoja tokius žvilgsnius). Mergina dėl viso pikto priėjo ir prie manęs, tikėdamasi dar vieno komplimento. Pasakiau, kad ji viską atliko „tiksliai ir gerai“. Tie žodžiai ją skaudžiai nuvylė. Net širdį sugėlė, kai pamačiau staiga užgesusį jos žvilgsnį – po TOKIO grojimo!

Niekada nelaukiu, kad studentai prilygtų brandiems meistrams. Bet ši mergina tą vakarą ne šiaip grojo Beethoveno sonatą – ji rengėsi Muzikos instituto konkursui, turėjusiam vykti kitą dieną. Į jo žiuri buvo pakviesti kitų muzikinių įstaigų svarbūs profesoriai, mėgstantys viešai kartoti, kad jiems svarbus ne tiek tikslumas, kiek „muzika“ (nors taip ir nepaaiškindavo, kas toji „muzika“ yra).

Mergina negavo nei premijos, nei pagyrimo rašto.

Ką ji turėjo galvoti apie šį konkursą, apie savo išlietą prakaitą, apie nežmonišką tikslumą, kurio siekė ir pasiekė, jei štai dabar gavo antausį iš Žymiųjų Kitų Profesorių? Juk prie jos grojimo tikrai nebuvo galima prikibti. Nejaugi Žymieji Kiti Profesoriai jos tiesiog nekenčia? Tačiau už ką? Kodėl Žymus Profesorius, jos dėstytojas, puikiai žinodamas į šį konkursą pakviestų vertintojų skonus, nepaskatino savo mokinės, kad ji atsisakytų dalyvauti ten, kur pralaimėjimas garantuotas?

Dabar pakalbėkime apie egzaminus.

Muzikos instituto Fortepijono katedroje nuo seno veikia dvi visiškai skirtingos, viena kitą beveik paneigiančios vertinimo ir pedagoginių principų sistemos. Šioms dviem sistemoms atstovauja dvi pedagogų grupės (jos ir sėdi atskirai, kitose didžiulio stalo pusėse). Viena grupė – viešumoje, be abejo, dominuojanti – teigiamai vertina tik „stiprius“ studentus,

tokius, kurių grojimas primena ar pralenkia tos lieknos stropios merginos grojimą.

Jų pedagoginis darbas nukreiptas į „stipraus“ studento technikos šlifavimą, siekiant vikraus, raiškios artikuliacijos, aiškaus garso ir švaraus (be atminties klaidų) atlikimo, kuris „tiksliai“ atspindėtų kompozitoriaus parašytą tekstą. „Stiprus“ grojimas yra pagrindinė sąlyga, kad įstotum į šios pedagogų grupės klasę. Tačiau „stiprių“ yra visai nedaug, taigi profesorui, norinčiam turėti visą etatą, kartais tenka priimti ir „netinkamus“. Tokius labai greitai imama viešai gėdinti, jie išstumiami iš pedagoginio proceso. Kadangi Muzikos institutas už studentus gauna Vyriausybės paramą, rektoratas nelinkęs jų pašalinti, todėl perveda į kitos krypties pedagogų klases.

Jaunimo mokyklų muzikos mokytojams „stiprus“ grojimas daro neišdildomą įspūdį, kelia šventą pagarbą – tai pedagoginis jų idealas ir tikslas. Tokiu būdu susikuria stipri „stipriųjų“ srovė, ateinanti studijuoti pas Muzikos instituto „stiprius“ pedagogus. O šių vyraujantis požiūris yra toks: muzika – tai abstraktus menas, išreiškiantis tik save (beje, taip sakė ir didysis Stravinskis, o jis savo reikalą gerai išmanė), tobulas muzikos atlikimas suprantamas tik jos žinovams, kurie pažįsta užrašytą tekstą. Svarbu (bet ne visiems šios krypties atstovams) išlaikyti ir stilių: kompozitorių kūrinius privaloma atlikti tinkamu stiliumi (ar yra pedalas, ar jo nėra, kaip taupiai jis naudojamas, *legato* ir *non-legato* klausimai baroko ir Vienos klasikų muzikoje, *staccato* aštrumas Prokofjevo kūriniuose, tylumo paletė Debussy preliuduose). Kūriniai skirstomi ne tik pagal sudėtingumą, bet ir pagal kompozitorių prestižą. Studentas, pretenduojantis į pagyrimą ir puikų statusą, turėtų groti vėlyvąsias Beethoveno sonatas ir, savaime suprantama, Liszto Sonatą h-moll. Kelias į šias viršūnes eina per Prokofjevo Šeštąją sonatą ir Chopino Antrąjį koncertą f-moll. Į šią vidurinę pakopą keliamasi per Prokofjevo Trečiąją sonatą ir Chopino Pirmąją baladę (beveik neperdedu).

Griežtai surikiuoti ir fortepijoniniai koncertai. Viršūnė – Rachmaninovo Trečiasis koncertas (visas), bet ji beveik nepasiekiamo. Paprastai „stiprieji“ apsiriboja

Rachmaninovo Pirmuoju (Antrasis skirtas kuklesniems aspirantams) ir Brahmsio Antruoju koncertais.

Svarbiausias „stipriųjų“ stimulus – po studijų baigimo numatomos tolesnės studijos užsienyje, kur jie taps įžymių menininkų mokiniais, gaus brandžių ir originalių inspiracijų.

Ši strategija yra „stiprumo“ ideologijos pamatas: absolventų „stiprumas“, užtikrins, kad jie patektų į svarbiausias pasaulio mokyklas, garsūs menininkai rašys padėkas naujokų pedagogams, todėl šių prestižas augs kaip ant mielių, jie bus kviečiami rengti meistriško pamokas tiek šalyje, tiek užsieniuose...

Pridursiu dar kelis „stipraus“ mokinio bruožus: tai pasirengimas ištverti fiziškai ir dvasiškai, įtemptai ir pasiaukojamai dirbti, siekiant atitikti visus pedagogo reikalavimus. Tai reiškia visišką pasitikėjimą pedagogu su viltimi, kad šis žino tiesiausią kelią į karjeros aukštumas ir padės jį įveikti.

Kaipgi įsivaizduoja karjerą jaunas pasiaukojantis aspirantas?

Pirmiausia – tai dvasinis išsivadavimas iš privalomybės žemintis, priimant kitų reikalavimus, ir galiomybė diktuoti savuosius, žeminant kitus (tarp jų ir niekuo dėtus), naudojantis aukštu statusu ir jo teikiamomis privilegijomis (tarp jų ir fizinėmis). Kitaip tariant, tai revanšas už patirtas nuoskaudas.

Mano akiratyje nėra vienas „stiprus“ mokinys nepadarė geidžiamos karjeros, bet visų jų gyvenimą persunkė karti frustracija. Daugelis iš jų po kokių tridešimties metų visai praranda norą groti, nors yra priversti dėstyti, nemaža dalis norėtų, bet nesiryžta keisti profesijos. Jie nebepalaiko ryšių nei su pagrindiniais savo pedagogais, nei su iškiliaisiais pedagogais meistras. Atėję į pianistų konkursus, atidžiai stebi, kokia šiuolaikinė grojimo maniera yra ypač vertinama (nesigilindami, kad tie įvertinimai dažnai būna aritmetinis prieštaringo balsavimo vidurkis arba komisijos narių neviešinamo susitarimo rezultatas).

Svarbiausias šios krypties pedagoginės filosofijos aspektas, mano manymu, yra baimė prarasti statusą. Ji dažnai būna tokia didelė, kad dėstytojai nervingai niekina visus, kurie nėra „stiprūs“, bando jų

atsikratyti, išstumdami iš profesinės savo aplinkos. Ne tik patys šios krypties pedagogai, bet ir institutai, kuriuose jie dirba, privalo skleisti „stiprumo“ įvaizdį, priimdami tik tokius mokinius, kad būtų vis keliamas visuomeninis darbovietės statusas. „Niekimas“ yra toks vertinimo būdas, kai mokinys gauna ne šiaip žemą arba neigiamą pažymį, o *tokį žemą* neigiamą pažymį, kuris ir kolektyvinį vidurkį paverčia žemu balu, užkertančiu kelią apskritai visur (*žinau*, kad tokia vertinimo praktika yra taikoma ir tarptautiniuose konkursuose – ten panašiu būdu atsikratoma įdomių ir meistriškai grojančių, bet nepažįstamų konkurentų).

O dabar paklausiu: kokie gi yra tie „silpnieji“ mokiniai?

Šio teksto kaip literatūrinio eskizo nuoširdūs skaitytojai dabar, ko gero, norėtų išgirsti silpnųjų pašlovinimą, esą silpnas mokinys ir yra tikrasis menininkas... Deja, teisybės dėlei teks nuvilti ir šiuos lūkesčius.

Statuso užsispyrusiai siekia ir silpnieji, kuriuos apibūdinčiau taip: neimlūs, nedėmesingi, greitai apimami nuovargio, linkę akimirksniu susierzinti. Beatodairiškas statuso siekimas paralyžiuoja jų fizinę ir protinę veiklą. Šie mokiniai negali optimaliai veikti – jų aspiracijos blokuoja jų galimybes. Jie yra nekantrūs, linkę pasikliauti dogmomis. Dažnai nepaiso savo dėstytojo patarimų, jeigu jo statusas, jų manymu, yra „per žemas“. Atkakliai reikalauja prestižinių kūrinių ir atvirai svajoja būti tokie „kaip Ashkenazis“.

Jų grojimas dažniausiai nerangus. Jiems labai sunku mokytis groti atmintinai, todėl nuolatos patiria atminties avarijas. Grodami girdi ne savo atlikimą, bet garsus iš „Ashkenazio“ įrašo. Savo grojimo detalių negali pakeisti net kartodami epizodą keturis kartus. Dažnai neteisingai perskaito muzikinį tekstą, labai sunkiai įvaldo ritmišką grojimą. Savo pedagogus mėgsta skusti draugams, į pamokas ateina svaidydami priekaištingus žvilgsnius (maždaug apie pamokos vidurį tie žvilgsniai tampa draugiškesni, bet pamokai pasibaigus vėl žaibuoja pikti priekaištai).

Šie studentai šiaip taip įgyja, dažnai sukeldami skandalus tarp dėstytojų, bakalauro laipsnį ir ima

dėstyti vaikų muzikos mokyklose, o vėliau tampa itin griežtais šių mokyklų vadovais.

Iš esmės užburtas ratas – nei „silpnieji“, nei „stiprieji“ neteikia atsinaujinimo vilčių. Kad muzikos pedagogika atsidūrusi tokių tipų rankose, yra viena iš priežasčių, kodėl muzikos menas visame pasaulyje patiria nuosmukį.

Dabar bandysiu susumuoti tai, ką aptariau.

Mano manymu, viena skaudžiausių problemų, atimančių iš muzikos galimybę padėti žmogui ir jo sielai (prisiminkime Franzo von Schobero žodžius: „*O maloningasis Mene, kaip dažnai pilkomis valandomis, kai atsidurdavau negailestinguose gyvenimo spąstuose, tu uždegdavai mano širdį meilės šiluma, perkeldavai mane į geresnę pasaulį!*“), yra ta, kad muzikos pasiekimai jau tapo neatsiejami nuo prestižo, šlovės ir statuso.

Liguistai rūpintis statusu būdinga žmonėms, nepatenkintiems savo gyvenimu. Statuso siekimas dažnai virsta pagrindine varomąja jėga ir neišvengiamai įdiegia oportunistines sielos nuostatas, užkerta kelią savarankiškai pažinti tiek universalias, tiek dalines tiesas.

Muzika alsuoja tarp garsų; jos garsai irgi alsuoja; šis alsavimas yra muzikos – ir gyvenimo – pradmuo.

Dabar – to alsavimo dėlei – nukrypsiu nuo temos.

Pradžios knygos lietuviškame Antano Rubšio ir Česlovo Kavaliausko (Biblija, LVK (katalikų) leidimas, 1998 m.) vertime tekstas prasideda taip:

„1 Pradžioje Dievas sukūrė dangų ir žemę. 2 O žemė buvo padrika ir dyka, tamsa gaubė bedugnę, [i2] ir vėjas iš Dievo dvelkė viršum vandens.“

Manychiau, frazė „ir vėjas iš Dievo dvelkė“ nelabai tiksliai perteikia originalo dvasią: *Ve-ruach Elohim merachefet al-pney ha-mayim* – Dievo dvasia plūsta virš vandens.

Čia lyg aprašoma, kaip dvasinis judėjimas – „vėjas“ – sukelia bangas ir tuo būdu metaforiškai įkvepia gyvybę, arba – šiame etape – sužadina gyvybės potencialą.

Toks garsų „įkvėpimas“ – ir erdvės tarp garsų išvalymas – yra brangiausi muzikavimo aspektai. Jiems įgyvendinti reikia fizinės ir dvasinės ramybės; ši ramybė padeda suvokti, kokia filosofine-jausmine

idėja pagrįstas kompozitoriaus kūrinys. Tada muzikos lobius galima perteikti klausytojams. Aišku, paties atlikėjo savarankiški dvasiniai komentarai irgi vertingi, bet išiklausyti į kompozitoriaus idėjas šiuo atveju yra svarbiausia ir būtent tai lemia fizinę kūrinio atlikimo pusiausvyrą, jo atlikimo dvasią.

Šitokią dvasinę būseną atlikėjas patiria retai, bet ji galėtų būti siektinas idealas. Tai pajuntame klausydamiesi, kaip Beethoveno koncertą smuikui griežia Arthuras Grumiaux su Filharmonijos orkestru, diriguojant Alceo Gallierai, <https://www.youtube.com/watch?v=5zqyLpWOCUQ>). Fortepijonu panašiai įkvėptai skambina Maria João Pires (pavyzdžiui, Schuberto įrašuose – https://www.youtube.com/watch?v=QDVJkxGz_Tc).

Absurdišką statuso siekimą atmetanti ir į alsavimą investuota dvasinė būseną (arba geriau – dvasinis judėjimas) reikalauja kitokios koncepcijos muziko profesijai apibrėžti.

Ši koncepcija remiasi tuo, kad vis dar esama žmonių, kuriems gyvenimo išmintis, sukaupta ir perduodama per muzikos kūrinį, yra iš tikrųjų brangi. Šie žmonės nepasiduoda visuotiniam skubėjimui ir neurotiškam tariamo statuso troškimui, nes puikiai supranta, kad tik saugodami sveiką protą, galėsime kurti savo ateitį. Tokie žmonės nebyloja minioms, bet jų buvimas ir išmintinga veikla vis tiek daro poveikį platiems visuomenės sluoksniams. Jeigu koncerte skambės kūriniai, kuriuos atlikėjas NORI atlikti dėl jų dvasinio turinio svarbos **jam pačiam**, visada atsiras žmonių, kurie norės šito atlikimo klausytis (žinoma, jeigu atlikėjo grojimas nebus įžūliai neadekvatus). Piniginis atlygis lauks, ko gero, labai mažas, tad atlikėjui teks imtis papildomų darbų. Bet jeigu pavyks išlaikyti savo profesinį sąžiningumą ir nuolat groti *alsuojančią* muziką, aplink jį susiburs nemažai ištikimų klausytojų, tad finansinė padėtis irgi šiek tiek pagerės.

Mūsų laikais *alsuojanti* muzika nėra pagrindinis klasikinės muzikos atlikimo būdas, dirigentai ir atlikėjai paskubomis griebiasi išorinės garsus jungiančios jėgos – tą rodo aršūs ir staigūs mostai, mitrus

pirštų judinimas, greiti arba pernelyg lėti („gilus intelektualumas“) tempai, publikos dėmesio vaikymasis iš baimės jo netekti. Viliojant publiką, kad ateitų į koncertus, reklamose pasakojama apie muzikantų prizus, premijas, susitikimus su pasaulio prezidentais, karalienėmis, garsiais motociklininkais... Atliekami kūriniai jokių būdu neturi „bauginti“ potencialių klausytojų savo „šiuolaikiškumu“ arba tuo, kad jų „šlovė“ nepakankama. Taip apibrėžiamas užburtas ratas – ateina nuobodžiaujanti publika, kuriai rūpi tiesiog dalyvauti kolektyviniame savęs parodyme, ji nepasirengusi susitelkti į garsus, jų alsavimo nepajunta ir vėliau jau nebenorės grįžti į koncertų salę. Savo ruožtu muzikantai, vaikydamiesi vien šlovės ir statuso, pasidavę šių reiškinių traukai, atsisako gilintis į muzikos kūrinių išmintį – jausminę ir protinę.

Mano giliu įsitikinimu, pedagogas gali išsaugoti savo paties jautrumą ir paskatinti studentus, kad atsivertų muzikos esmei. Muzikos atlikėjai labai padėtų savo klausytojams, tapdami poetais-gydytojais-filosofais, draugais. Būtent taip savo misiją suprato žymusis pianistas Cliffordas Curzonas (1907–1982), panašiai gyveno ir Samuilas Feinbergas (1890–1962), kurio meilės, pagarbos ir dėmesio užteko visiems mokiniams – stipriems, silpniems ir kitokiems. Meilė ir pagarba sužadindavo jo mokinių dvasią, suteikdavo fizinę alsavimo laisvę ir tai padėdavo perteikti muzikos lobius klausytojams.

Kad Curzono ir Feinbergo veikla būtų aiškesnė, reikėtų suvokti ir iš naujo suformuluoti, kokia muzikos atlikėjo reikšmė visuomenėje, su visomis iš to išplaukiančiomis išvadomis. Viena iš jų – bene svarbiausia – pedagogui turi rūpėti ne tiek dabartinis mokinio lygis, kiek jo galimybės augti ir tobulėti. Toks požiūris į mokinio asmenybę ir į mokytojo veiklą padeda atsikratyti baimės dėl konkretaus studento, dėl paties pedagogo ir dėl muzikos institucijos statuso. Šimtaprocentinis virsmas, aišku, neįvyks, nes neurozės dėl prestižo apimti „stiprieji“ pedagogai savo požiūrį visada reikš garsiau už ramesnius kolegas. Bet ramesnieji galėtų jaustis patogiau, jeigu suvoktų, kad jų taikoma ugdymo ir tobulėjimo filosofija yra žmogiškesnė ir įdomesnė. ■

AKUSMATIŠKUMO MAGIJA*

Pirmojoje straipsnio dalyje (KB, nr. 6) aptariau *akusmatikų* tradiciją, susijusią su garsinės, išgirstos pitagorininkų mokymo dalies išsaugojimu. Koks čia ryšys su akusmatine muzika? Tvirtesnių sąsajų paieškos ir paties akusmatiškumo tyrinėjimai dar tik prasideda, kita vertus, jau dabar galima įžvelgti keletą esminių įdomesnių faktorių, galimai tiesiogiai sietinų būtent su akusmatiškumu muzikoje:

- klausymasis atsiejamas nuo regėjimo;
- išgirstoji informacija išsaugoma (įsiminimas);
- išgirstoji garsinė informacija atkuriamą, išlaikant ją nepakitusia.

Pasak Arnoldo Hermannio, kuris remiasi tiek Jamblichu, tiek Profirijumi, *akusmatikams* buvo leidžiama pažinti tik nedidelę Pitagoro mokymo dalį. Tikėtina, tai pastūmėjo juos tikėjimo, kulto, ritualo link. Akusmata, kitaip vadinama *symbola*, buvo ir slap-tas kodas, slaptažodis, padedantis bendruomenės nariams atpažinti vienas kitą. Tačiau slaptažodžio dvasinis krūvis kur kas didesnis negu vien teisingas atsakymas į klausimą, kartu tai prasmingas, pamokantis ir suvienijantis ritualas.

Dar vienas įdomus *akusmatų* dvilypumo aspektas yra tai, kad lakoniškus jų nurodymus *akusmatikai* suprasdavo, tikėtina, paraidžiui, o ezoterikams – *politikoi* ir *mathematikoi* – tai buvo gilesnę prasmę tu-

rintys pranešimai. Hermannas mini garsųjį Pitagoro priesaką nevalgyti pupų – *akusmatikams* tai galėjo būti vienas iš neginčytinų nurodymų, kaip elgtis kasdieniniame gyvenime, o ezoterikams tai reiškė raginimą nedalyvauti demokratiniuose rinkimuose (pupos buvo naudojamos balsuojant). Kita vertus, būtent tiesioginis *akusmatų* laikymasis, užkertant kelią bet kokioms naujoms filosofinėms interpretacijoms, galbūt ir įstūmė *akusmatikus* į uždarą prietarų ratą. McKirahanas tai vadina „*nefilosofine ir nemoksline*“ pozicija,¹ teigdamas, kad jų požiūris buvęs konservatyvus, religinis ir dogmatiškas. *Akusmatikus* labiau traukė mistika, ritualai, neabejotinai tiesiogiai susiję su tikėjimu.

Pitagorietiškas akusmatiškumas sietinas su graikišku žodžiu, reiškiančiu girdėjimą. Girdėjimo ir klausymosi fenomenas čia toks sureikšmintas, kad atkreipė dabartinių mąstytojų ir kūrėjų dėmesį. Sunku būtų rasti kitą tokį kultą, kuris remtųsi tradicija, pagrįsta girdėjimu, klausymusi ir išsaugojimu to, kas išgirsta. Akusmatinė pitagorietiškojo mokymo dalis dažnai apibūdinama paviršutiniškai, iš jos netgi pasišaipoma. Esą Pitagoras – tai toks mokytojas keistuolis, kuris slėpdavosi už užuolaidos ir savo mokiniams bylodavo, jiems nesirodydamas. Toks elgesys kėlė nuostabą ir nesusipratimus.² Tačiau išleidžiama iš akių, kad tai buvo vienas iš aiškiai apibrėžtų iniciacijos į mokyklą etapų, tam tikromis aplinkybėmis

* Tęsinys iš KB nr. 6. Pabaiga

davęs pagrindą rasti savitam socioreliginiam sambūriui. Taigi *akusmatikai* buvo ne šiaip sau „žmonės už skraistės“ ar „klausytojai“, jie rėmėsi unikalia ideologija, neabejotinai turinčia istorinį svorį. Galima teigti, kad pitagorininkų akusmatiškumas *kaip istorinė situacija* yra susijęs su muzikos akusmatiškumu *kaip savybe* ne tik dėl abiem atvejais taikomo to paties termino. Abu akusmatiškumai, tikėtina, įvardija tą patį sakymo ir girdėjimo fenomeną. Pirmuoju atveju susiduriame su istoriniu ir socioreliginiu svoriu, antrasis atvejis dar tyrinėjamas, tačiau ryškėja, kad po muzikinio akusmatiškumo konceptu slypi daugiasluoksnis kompleksinis „rinkinys“, susijęs su įvairiausiomis mokslo sritimis.

Akusmatiškumas ir garso menas

Būtų keista, jei tekste apie akusmatiškumą neatsiras-tų vietos akusmatinei muzikai *per se*. Viena vertus, šio teksto pradžioje buvo gana aiškiai apibrėžta skirtis tarp to, kas laikytina žanru, o kas savybe. Antra vertus, akusmatinės muzikos diskurse ieškoti akusmatiškumo fenomeno būtų tas pats, kaip simfonijos žanre ieškoti simfoniškumo. Akusmatinė muzika visa savo esybe yra, be abejo, akusmatiška. Taigi kur kas įdomiau akusmatiškumo ieškoti ne ten, „*kur viskas aiškiai apšviesta*“, o kiek atokesnėse muzikinėse teritorijose.

Glaustai perbėgdami akusmatinės muzikos kaip žanro lauką, turėtume aptarti jos analizės metodologiją, kuri galėtų praversti, nuodugniau vertinant akusmatiškumo apraiškas.

Akusmatinė muzika retai kada telpa į konvencionalios notacijos rėmus. Todėl ieškoma įvairesnių kūrybinių akusmatinės muzikos metodų. Būtent dėl šios priežasties Davidas Hirstas³ siūlo kognityvinį akusmatinės analizės metodą, pagrįstą dviem poliais:

- Bregmano girdimosios scenos analize;⁴
- Deniso Smalley'o tembro organizavimo teorija.⁵

Luke'as Windsoras pateikia platų percepcinį požiūrį į akusmatinės muzikos problematiką.⁶ O Eduardas R. Miranda siūlo netgi neurotechologinį metodą.⁷

Apibendrinant vertėtų pabrėžti esminį aspektą: akusmatinės muzikos kūrinys visada yra toks pats – tai užrakinta struktūra. Tokie kūriniai identišškai kartojami ir tai dar vienu aspektu primena pitagorininkų *akusmatikų* ideologiją: „*Nieko nuo savęs negalima pridėti, reikia tiksliai atkartoti Mokytojo ištarmę* – acousmatą.“ Akusmatinė muzika – tai akklasis kinas. Vaizduotės noras vizualizuoti ir identifikuoti gar-sų kilmę sudaro tvirtas prielaidas hermeneutinėms akusmatiškumo studijoms.

Akusmatiškumas ir vaizdas

Akusmatiškumą kaip savybę galima vadinti atotrūkiu tarp garso ir jo šaltinio. Įdomių minčių šia tema pateikia tekstai apie kino estetiką, kuriai vaizdo ir garso vienovė yra ypač svarbi. Tai padeda atpažinti, susisteminti, klasifikuoti garso ir vaizdo sąsajas, abipusio priežastingumo žaismę. Į garso vaidmenį kine ypač gilinosi kompozitorius, Pierre'o Schaefferio mokinys Michelis Chionas.⁸

Garsovaizdos sutartis

Vaizdo ir garso sąlytį kine Chionas vadina „garso-vaizdos sutartimi“ (*audiovisual contract*) – svarbu nepainioti to su kanceliarine ir teisine terminija. Jis kalba ir apie „audiovizualinę iliuziją“, kuri užtikrina regos ir klausos dermę, kai žiūrime audiovizualinį kūrinį, šiuo atveju – filmą. Būtent giluminis vaizdo ir garso ryšys sukuria vadinamąją *pridėtinę vertę*, kai garsas papildo vaizdą, suteikdamas jam esminę emocinę kryptį. Nuoroda į *pridėtinę vertę* iškelia paradoksą – kuo ji didesnė, tuo ryškesnis apgaulingas įspūdis, neva garsas tik sustiprina vaizdo estetinį poveikį, bet pats savaime yra antraeilis, nebūtinasis.

Įdomi ir mintis, kad smarkiai skiriasi regimosios ir girdimosios percepcijos greitis. Ausys analizuoja, apdoroja ir sintetina informaciją greičiau negu akys. Greitas rankos mostas suvokiamas kaip neapibrėžtas judesys, o laiko atžvilgiu tokia pat garso trajektorija yra gerokai lengviau suvokiama, įsimenama ir

atpažįstama. Pasak Chiono, per pirmąjį kontaktą su audiovizualiniu pranešimu rega yra labiau įgali erdviškai, bet klausia įgalesnė laiko atžvilgiu. Vis dėlto klausymosi veiksmas nėra tolydus procesas. Mes girdime atskirus smulkius segmentus po dvi tris sekundes, o tada ši garsinė informacija iškart yra sintetinama, apdorojama.

Chionas išskiria tris aspektus:

a) garsas suteikia laiko tėkmės pojūtį (temporalizacija);

b) garsas sujungia atskirus vaizdus į vieną laiko srautą;

c) garsas suteikia vaizdams ateities, tikslo, augimo vektorių.

Yra trys klausymosi tipai:

a) kauzalinis, t. y. turintis matomą garso šaltinį. Klausydamiesi galime gauti papildomos informacijos apie objektą. Jei objekto nematome, identifikuojame jį logiškai arba prognostiškai. Tai bene labiausiai paplitęs klausymosi tipas, tačiau jį lengviausiai paveikia iliuzijos, juo labiausiai manipuliuojama. Ypač pasitelkiant *sinkreziją* (Chionas mėgsta naujadarus. Šiuo atveju sinkrezijs – tai sinchroniškumas ir sintezė). Sinchroniškai vaizdai ir garsai įtikinamai susieja tarpusavyje visiškai skirtingus, net priešingus dalykus.

b) semantinis, t. y. susijęs su kodu ar kalba, paaiškinančiais audiovizualinį pranešimą. Išskirtinai komplikotas objektas, žengiantis į lingvistikos tyrimų zoną.

c) redukuotas klausymasis, t. y. atsietas nuo kilmės, priežasties ir prasmės. Garso objektai ir jų srautai priimami *per se*, o ne kaip *ko nors kito* nešėjai ar transliuotojai. Nauja klausymosi tendencija. Vaisinga, tačiau vargu ar natūrali.

Akusmatinis garsas ir redukuotas klausymasis – Shaefferio pasiūlytos kategorijos. Pasak jo, garsas turi skleisti be trikdžių tiek atgaminimo – sklaidos erdvėje atžvilgiu, tiek atsietai nuo vaizdinės informacijos. Kita vertus, Chionas teigia: akusmatinė situacija dažnai sužadina ir sustiprina kauzalinį klausymąsi, vis kyla mintis „kas tai?“ Tačiau ji dažnai

veda prie klaidingos interpretacijos. Vertėtų klausti, ar muzikos estetikos diskursas apskritai gali išvengti kauzalinį klausos pinklių, ypač kai kalbame apie eksperimentinį garso meną. Viena iš dekauzalizacijos procedūrų, pasak Chiono, yra kartojimas – kartojami garsai praranda kauzalinį savo krūvį, užleisdami vietą redukuotam klausymuisi. Tai galima gretinti su fenomenu, kai tekstas ar pavienis žodis kartojamas tol, kol jo semantika išnyksta ir pradedame girdėti tik garsinį paviršių, atsiribodami net nuo kalbos, kuria kalbame, tarsi girdėtume ją „iš šono“. Šį potyrį galima palyginti su *mantromis* Rytų kultūroje, kai teksto kartojimas padeda atverti transcendentinę erdvę.

Chionas pabrėžia: klausymasis, ypač redukuoto pobūdžio, yra įgyjama savybė, to galima išmokyti. Bendrais bruožais šis klausymosi tipas brėžia tiesioginę sąsają su Johnu Cage'u – tegul garsai lieka patys savimi.

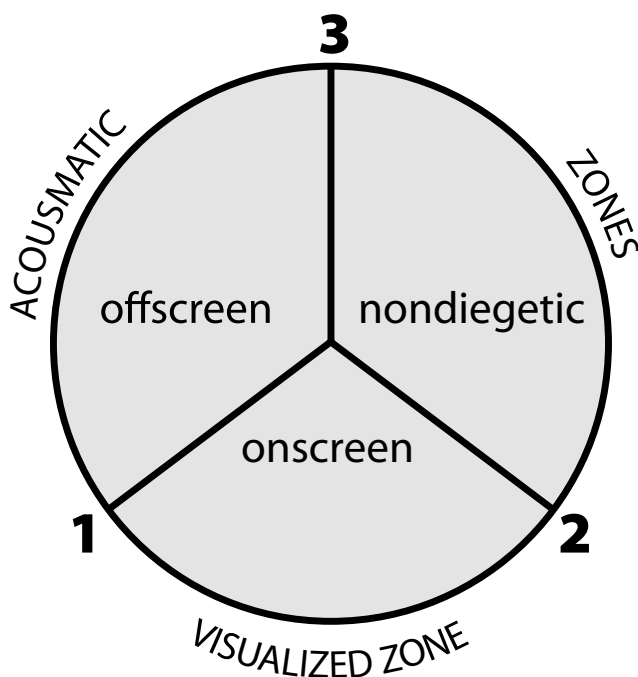
Garso akusmatiškumo *kaip savybės* Chionas tiesiogiai nemini, aprašo grynai empirinio, percepcinio lygmens akusmatines situacijas be nuorodų į pačios garso struktūros imanentinių akusmatiškumą.

Priešpriešą akusmatiniam garso, Chiono manymu, išreiškia ne šeferiškas terminas *direct*, o *visualized sound* (vizualizuotas, įvaizdintas garsas). Kalbėdamas apie paslaptį, visada tiesiogiai susijusį su akusmatiškumu, Chionas sako:

*Garsas ar balsas, išlikdamas akusmatinis, sukuria paslaptį, susijusią su savo šaltinio prigimtimi, jo savybėmis ir galia, nes kauzalinis klausymasis negali pateikti visos informacijos apie šio garso prigimtį.*⁹

Čia galima iškart atsiminti *acousmotos* paslaptį ir mistiką, o kartu „nejaukumo“ konceptą psichologijoje.

Chiono minimi vizualizuoti ir akusmatiniai garsai sudaro audiovizualinės erdvės, plytinčios anapus ekrano, pagrindą. Jungiamoji šios opozicijos savybė kaip tik ir yra akusmatiškumas, kurį, remdamiesi Algirdu Julium Greimu, galėtume išskleisti kaip sudėtinę *akusmatiškumo sėminę sistemą*. Vis dėlto jeigu akusmatiškumą laikome signifikantu, kas yra jo signifikatas?

Akusmatinių zonų ir vizualizuotos zonos sąveika pagal Michelij Chioną

Chionas apibrėžia tris audiovizualinės įtakos zonas:

- a) esanti ekrane;
- b) esanti anapus ekrano;
- c) esanti už atpasakojamo erdvėlaikio ribų.

Dvi iš jų yra akusmatinės, viena – vizualizuota. Garso šaltinis gali būti matomas ekrane, gali būti nematomas, bet vis tiek priklausys konkretaus filmo visumai.

Chionas mini ir akustinės realybės *tarpininkus* – tai stiprintuvai, garsiakalbiai ir t. t. Šie „mediumai“, patys būdami lyg ir nematomi, labai skatina bendramuzikinę garso akusmatizacijos epidemiją.

Diskusijos dėl Chiono garsovaizdžių

Christianas Metzas tekste „Klausos objektai“¹⁰ (1980) kritikuoja Chioną – esą jo požiūris į garso lokalizaciją ekrane yra klaidingas. Garso prigimtis tokia,

kad jis niekada negali būti „išjungtas“, o jeigu jau yra, tai sklinda vienu metu visomis kryptimis, užpildydamas savimi visą erdvę. Arba garsas yra, arba jis neegzistuoja – tarpinės stotelės nebūna.

Davidas Bordwellas ir Kristin Thompson gina Chiono liniją, teigdami, kad garso *on-off screen* pozicija yra tinkama, tiesiog garsas čia aptariamas, pasitelkiant vaizdą.

Kristi McKim¹¹ palankiai vertina Chiono kontekstualumą, tačiau turi priekaištų dėl to, kad jis, būdamas kompozitorius, rašo tekstą, tarsi atsidūręs vakuume, be platesnės diskusijos su kitais, aptariančiais tą patį klausimą. Iš visų Chiono pasiūlytų terminų ji išskiria *acousmêtre*: *acousmatic* + *être* (būti) sąvoką – tai vaiduokliškas, nuo kūno atskirtas balsas, išlaikantis savo svarbą, visažinybę ir visagalybę, tačiau netampančias vaizdu. *Acousmêtre* – tarytum garsas, išlaisvintas nuo lokalizacijos, nuo klausimo „kur?“

Akusmatiškumo hermeneutika

Rickas Altmanas irgi kalba apie garso hermeneutiką: klausia visada užduoda klausimą „kur?“, o vaizdas visada pateikia atsakymą – „čia“.¹² Pasak jo, „garsas yra hermeneutinis dalykas“, ieškantis paaiškinimo, supratimo. Vaizdas viską paaiškina. Aptardamas garso ir vaizdo sąlytį kine (pagal Chioną – garsovaizdos sutartį), Altmanas teigia, kad tai yra fundamentalus melas, atsiradęs nebyliojo kino eros pabaigoje, – kuriama iliuzija apie garso ir vaizdo ryšį ekrane, nors garsas vis tiek lieka nepriklausomas nuo jo.¹³

Serge'as Lacasse'as į akusmatiškumą roko muzikos įrašuose žvelgia visai kitu kampu, pasitelkdamas erdviškumą, – tai balsas be jokios erdvinės tapatybės, prisitaikantis prie tos aplinkos, kurioje yra transliuojamas.¹⁴ Ryšys su šiame tekste minimu akusmatiškumu labai trapus, bet suvokiamas – girdime balsą, praradusį erdviškumą.

Trevoras Wishartas knygoje „Apie garsų meną“¹⁵ rašo, kad mūsų laikais muzikinės natos jau nebeaprepią to lauko, kurį dabar suvokiame kaip muziką. Jis išskiria tris kryptis:

1. Instrumentinis požiūris, kai toniniai trumpos trukmės ir fiksuoto tembro garsiniai objektai sujungiami į didesnes struktūras, naudojant konvencionalią notaciją.

2. *Musique concrete*, pasitelkianti įvairaus pobūdžio garso objektų leksikoną pagal fenomenologines jų apibrėžtis. Jie organizuojami, naudojant garso studijų techniką, remtis natų partitūra nebeprivaloma.

3. Garso sintezės technika suteikia galimybę išgauti tęstinius, tolydžius, tačiau transformuojamus garsų srautus.

Wishartas įveda tokias sąvokas kaip garso objektų dinaminė morfologija, gesto konceptas (kaip tam tikro tolydaus kontinuumo atspindys, kaip priešprieša vyraujančiam konvencionalios notacijos diskretiškumui). Kalbėdamas apie garsinį kraštovaizdį (*sound landscape*), pabrėžia, kad mūsų protas bet kokia kaina stengiasi surasti garso šaltinį, nustatyti jo priežastį. Garsiniam kraštovaizdžiui priskiriama ir atpažįstamumo kategorija, tiesiogiai susijusi su akusmatiškumu. Tikra tiesa – juk gamtoje garsų be priežasties nebūna, garsus sukelia objektai. Šį klausymosi aspektą Wishartas sieja su žmonių, kaip rūšies, išgyvenimu ir dominavimu – tai viena iš prielaidų, leidžiančių pavojų keliančius aplinkos garsus atskirti nuo nepavojingų. (Čia tinka ir vienas iš dominuojančių, pasak Chiono, klausymosi tipų – kauzalinis.) Garsiakalbį jis traktuoja kaip įrankį kurti virtualiai akustinei erdvei, virtualiam akustiniam kraštovaizdžiui.

Vis dėlto Wishartas netiksliai įvardija šeferišką opoziciją, *musique concrete* priešpriešindamas *electronic music*, nes pats Schaefferis *musique concrete* priešpriešino *musique abstract*.

Deja, dabartinė garsų akusmatizacija labiausiai susijusi su įrašų industrija, Thomaso Edisono fonografu, taigi pagrindinis mūsų girdimų muzikinių garsų šaltinis yra ne muzikos instrumentai, bet garsiakalbis. Tai primena situaciją, kai su dailės kūrinių susipažįstama vien iš reprodukcijų.

Hansas Georgas Gadameris savo hermeneutine įžvalga labai tiksliai oponavo Schaefferio „konkretnumui“ ir Chiono virtualiam garsalaukiui, iškeldamas

paprastą tiesą, kad gyvas garsas atlikimo metu fenomenaliai materializuojasi į *kažką* unikalą:

„Vis dėlto gyvam balsui šiame kalbos lauke priklauso ir pirmas, ir paskutinis žodis. [...] Juk tai mūsų kūniškumo ir apskritai gyvybiškumo realizavimas. Šitai suvokime, pagalvoję apie šiuolaikinę atgaminimo techniką, kuria mechaniniais būdais fiksuotas „balsas“ vėl atverčiamas į balsą. Tiesą sakant, tai reiškia, kad „balsas“ dabar ne iš tikrųjų kalba, veikiau jis tėra tik savotiška fonetinė transkripcija. Kad ir kokią didelę reikšmę dabarties muzikinėje kultūroje turi atgaminimo technika, ji vis viena reikalauja šokti per bedugnes. Ir tuomet, kai iš aparato skambantys garsai puikiai perteikia gyvą atlikimą, klausančiajam kyla naujas uždavinys – ištirpinti sustingimą, kuris neatsiranda, kai muzikantai ir su muzika einantys klausytojai gyvai būna vieni su kitais. Į aparatus „kalbančiam“ kalbėtojui juolab tinka tai, kad jis ne iš tikrųjų kalba. Visai kas kita, kai didžiam aktoriui kalbant scenoje, žodis „tampa kūnu“.¹⁶

Kaip vieną iš muzikinio estetinio pasitenkinimo bruožų, Wishartas įvardija žmogišką garsų prigimtį (nebūtinai tiesiogiai – kaip žmogaus balsą, bet ir kaip įsivaizduojamą grojantį žmogų). Akusmatinėje situacijoje, nežinodami ir negalėdami matyti garso priežasties ir šaltinio, savo dėmesį nukreipiame į pačią muzikos logiką (galimai trečias klausymosi tipas pagal Chioną).

Wishartas teigia, kad vizualioji virtuoziško atlikimo pusė tampa neišvengiamu sandu, darančiu įtaką koncertinei patirčiai. Jeigu šią mintį taikysime elektroakustinei ar akusmatinei muzikai, bus galima teigti, kad pagal šios muzikos vertintojų estetinę vertybių skalę vizualumas užima gana aukštą poziciją. Tai galėtų atvesti prie paradoksalios išvados: kuo daugiau akusmatinė muzika turi akusmatiškumo, tuo kebliau vertinti ją teigiamai. Be abejonės, nederėtų akusmatiškumo vertinti vien per vizualumo prizmę. Gilesnis estetiškas vertinimas akusmatiškumą traktuotų kaip bet kokio pobūdžio – ar tai būtų kompozicinė technika, ar kūrybinė idėja – sąmoningą maskavimą, tam tikrus elementus paliekant kaip užuominas, vedančias estetinio pažinimo taku. Daugeliu atveju

tokios akusmatiškumo apraiškos turi transcendentinį, mistinį krūvį, neretai kompleksiskai susietą su psichologinėmis aspiracijomis.

Akusmatiškumas ir nejaukumo jausmas

Šis terminas, pirmą kartą paminėtas psichologo Ernsto Jentcho tekste „Apie nejaukumo psichologiją“,¹⁷ išpūdingai susiliečia su kitais, atrodytų, gana tolimais fenomenais. Jentchas nurodo dvi esmines priežastis, sukeliančias *nejaukumo* jausmą:

a) abejonė, ar akivaizdžiai gyva būtybė iš tikrųjų yra gyvybinga;

b) abejonė, ar nebus taip, kad negyvas objektas yra gyvybingas.

Šis jausmas trunka tol, kol abejonė, miglotai pasireiškusį asmens sąmonėje, išsisklaido, užleisdama vietą kitiems pojūčiams.¹⁸ Čia akivaizdžios sąsajos su akusmatiškumu, tarsi kontaktas su *kažkuo numanomu, tačiau šiuo momentu to kažko neįmanoma perprasti*, jis yra už pažinimo skraistės. Sigmundas Freudas tekste apie nejaukumą mini Ernsto Theodoro Wilhelmo Hoffmanno „Smėlinio“ personažą – neapsakomo grožio, į žmogų labai panašią lėlę Olimpiją. Freudų teigimu, nejaukumo jausmą sukelia:

a) kartojimosi motyvas;

b) netikėtas lūkesčių išsipildymas;

c) to, kas išstumta sugrįžimas;

d) tai, kas turėjo likti paslaptimi, bet iškilo viešumon (Freudas cituoja Friedricho Wilhelmo Josepho Shellingo žodžius);

e) jausminių reakcijų stiprumas ir mokslinio pažinimo netikrumas;

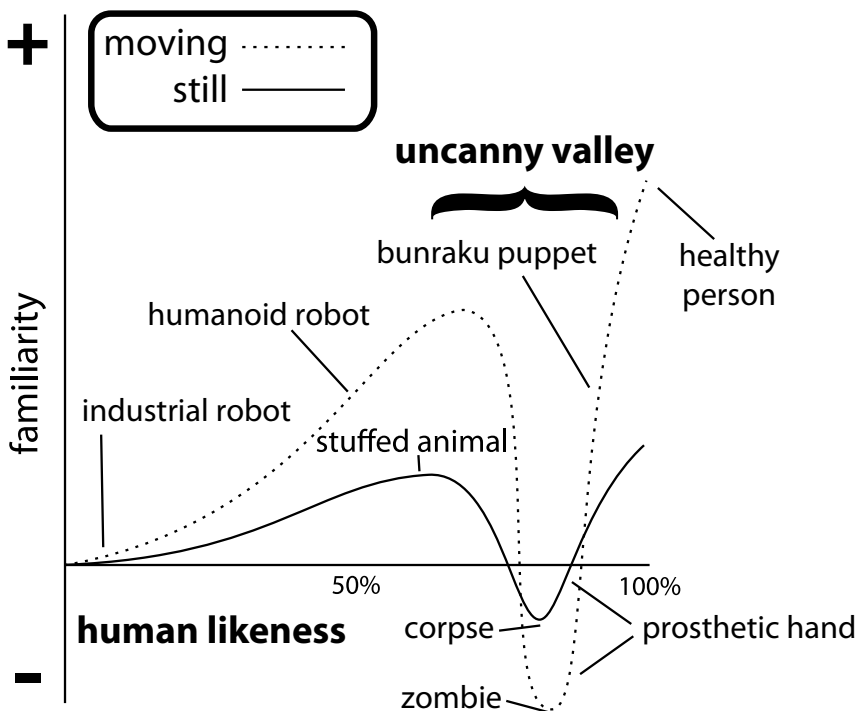
f) akivaizdus jėgų, kurios net nebuvo nujaučiamos, pasireiškimas;

g) ištrinta riba tarp fantazijos ir tikrovės.

Muzikos atžvilgiu punktas *g* reikštų, kad darosi nebeaišku, ar skamba gyva, ar įrašyta muzika, ar girdime tikrą, ar sintetinį instrumentą. Galima būtų išvesti paraleles tarp daugelio Freudų įvardytų aspektų. Kita vertus, pats Freudas prieina prie paradoksalios išvados, kurią galima pritaikyti ir muzikos sukeltam nejaukumui, kaip akusmatiškumo atmainai:

Literatūroje nesukelia nejaukumo daugelis tų dalykų, dėl kurių būtų siaubingai nejauku, jeigu visa tai nutiktų gyvenime. Literatūra nejaukumo jausmui sukurti turi daug tokių galimybių, kokių gyvenime nepasitaiko.

Vienas labai aiškus aspektas, šią psichologinę situaciją siejantis su akusmatiškumu muzikoje, yra automatiškumas. Muzikos garsai, iš kurių kiekviename slypi dvasingumo genas, gretinami su bedvase mašina, robotu, akivaizdžiai sukelia įtampą. Muzikos dvasia tarytum suteikia antgamtinio gyvybingumo negyvam automatui. Čia būtų galima kalbėti apie kompleksines psichologines reakcijas, tarp kurių svarbią vietą užimtų ir *nejaukumas*. Japonų robotikos profesorius Masahiro Mori sudarė *nejaukumo slėnio* lentelę,¹⁹ kuri vaizdžiai atskleidžia nejaukumo

ir automatiškumo ryšį, apibūdina antropomorfizmui būdingą kognityvinio disonanso dinamiką.

Diskursas apie dirbtinę gyvybę, dirbtinį intelektą muzikoje – plačiai besiskleidžiantis tyrimų laukas. Nuo Jacques'o de Vaucansono mechaninės žąsies²⁰ iki Davido Cope'o EMI – eksperimentų, kai muziką kuria dirbtinis intelektas.²¹

Nejaukumo ir akusmatiškumo sąsajas mini daugelis autorių. Jamesas Donaldas atitaria Gadamerio minčiai apie atkuriamą balsą, o remdamasis Chionu sugretina nejaukumą su akusmatiškumu:

*Viena išskirtinai šiuolaikinė nejaukumo versija, turbūt unikali Europoje bemaž per tris pirmus XX a. dešimtmečius, yra subjektyvumo iškilimas, tarpininkaujant masiškai gaminamiems garsams ir kūno neturintiems balsams, sklindantiems iš gramofono, telefono, radijo aparatų ir radijo stotelių. [...] akusmatinis garsas – tai garsas, girdimas nematant jo kilmės priežasties ar kūno.*²² ■

¹ Richard D. McKirahan, *Philosophy Before Socrates*. Indianapolis: *Hackett Publishing*, 2010, p. 90.

² Andreas Bick, *The Concept of „Sound Object“ (objet sonore) by Pierre Schaeffer*. <http://silentlistening.wordpress.com/2008/05/09/the-concept-of-%E2%80%99sound-object%E2%80%99C-objet-sonore-by-pierre-schaeffer/>, Žiūrėta: 2013-04-20.

³ David Hirst, *A Cognitive Framework for the Analysis of Acousmatic Music*. Saarbrücken: *VDM Verlag Dr. Müller*, 2008.

⁴ Albert S. Bregman, *Auditory Scene Analysis: The Perceptual Organization of Sound*. 1994.

⁵ Denis Smalley, *Defining Timbre – Refining Timbre*, *Contemporary Music Review*, Vol. 10 part 2. Switzerland: *Harwood Academic Publishers*, 1994, p. 35–48.

⁶ William Luke Windsor, 1995, *A Perceptual Approach to the Description and Analysis of Acousmatic Music*, City University: *Unpublished Doctoral Dissertation*.

⁷ Eduardo Reck Miranda, *A Neurotechnology Approach to the Analysis of Electroacoustic Music: A Proposition*, AHRC ICT Methods Network Workshop – De Montfort Univ./Leicester, 12 June 2007, *New Protocols in Electroacoustic Music Analysis*.

⁸ Michel Chion, *Audio-Vision: Sound on screen*, New York: *Columbia University Press*, 1994, p. 239.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Christian Metz, *Aural Objects*, *Yale French Studies* No. 60, *Cinema/Sound*, 1980, p. 24–32.

¹¹ Kristi McKim, *Impassioned Aesthetics: Seeing Sound and Hearing Images in Michel Chion's „Audio-Vision“, „Film-Philosophy“*, vol. 6 no. 5, March 2002 <<http://www.film-philosophy.com/vol6-2002/n5mckim>>.

¹² Rick Altman, red. *Sound Theory/Sound Practice*. London: *Routledge*, 1992, p. 252. „Cinema sound typically asks the question: „Where [does this sound come from]?“ Visually identifying the source of the sound, the image usually responds: "Here!" The sound hermeneutic is full question and answer process, as followed by the film spectator/auditor“.

¹³ By facilitating the matching of a performer with a sound which he or she had not necessarily created, the playback permitted immediate capitalization on the sound film's fundamental lie: the implication that the sound is produced by the image when in fact it remains independent from it.

¹⁴ Serge Lacasse, *Listen to My Voice – The Evocative Power of Vocal Staging in Recorded Rock Music and Other Forms of Vocal Expression*, Liverpool: *The University of Liverpool*, 2000.

¹⁵ Trevor Wishart, *On Sonic Art*. Amsterdam: *Harwood Academic Publishers*, 1996.

¹⁶ Hans-Georg Gadamer, *Istorija, menas, kalba*, Sudarė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: *Baltos lankos*, 1999, p. 270.

¹⁷ Ernst Jentch, *On the Psychology of the Uncanny*, 190, *Uncanny Modernity Cultural Theories, Modern Anxieties*, ed. J. Collins, J. Jervis. New York: *Palgrave Macmillan*, 2008.

¹⁸ Ernst Jentch, *On the Psychology of the Uncanny*.

¹⁹ Masahiro Mori, *The uncanny valley*, *IEEE Robotics & Automation Magazine*, 19(2), 98–100, (1970/2012). Taip pat: <http://spectrum.ieee.org/autoton/robotics/humanoids/an-uncanny-mind-masahiro-mori-on-the-uncanny-valley>, Žiūrėta: 2013-04-29.

²⁰ Jessica Riskin, *The Defecating Duck, or the Ambiguous Origins of Artificial Life*, *Critical Inquiry*, Volume 29, Number 4. Chicago: *The University of Chicago*, 2004.

²¹ David Cope, *Virtual Music: Computer Synthesis of Musical Style*. Cambridge: *MIT Press*, 2001.

²² James Donald, *As It Happened ... Borderline, the Uncanny and the Cosmopolitan*, *Uncanny Modernity Cultural Theories, Modern Anxieties*, ed. J. Collins, J. Jervis. New York: *Palgrave Macmillan*, 2008, p. 97.

TURKIŠKA RAKŠTIS ŠIMTAGALVIO PĖDOJE

Antaliija – Kompjenė – Vilanovas

Demokratiškos atostogos

Po kelionės į Vilnių, kur galerijoje *Kunstkamera* atidariau savo parodą, planavau atsikvėpti prie jūros. Ir štai – kaip iš dangaus – gaunu kvietimą į Turkiją, Antaliiją, – savaitė poilsio ir kūrybos tema „Demokratija“ (*Democracy Festival*). Laikas tinka. Tikrinu internete kvietėjo vardą: Doganas Arslanas – Stambulo meno universiteto dėstytojas. Viskas gerai. Skrendu. Atvykęs į penkių žvaigždučių viešbutį „Drugelis“ (*Papillon Ayscha – Belek*), smalsiai dairiausi, ieškodamas peteliškių. Ir neapsirikau – viešbutis pateisino savo pavadinimą. Jų buvo aibės – baltos keraminės, priklijuotos prie vestibiulio sienų, koridoriai dekoruoti drugelių formos angomis medinėse plokštėse. Visur blizgantis slidus marmuras, kas žingsnį ženklai: Atsargiai – slidu.

Suvažiavo pakviesti plakato meno autoritetai tarptautiniu mastu – Kaari Pippo iš Suomijos, Yossis Lemeelis iš Izraelio, Mehdi Saeedi iš Irano, Aleksandras Faldinas iš Rusijos, Edelis Rodriquezas iš JAV ir būrys turkų, kurie bendravo tarpusavyje, nes kalbėjo tik turkiškai.

Iš atvykėlių jau seniai pažinojau Kaari Pippo ir jo žmoną Paulą, nes prieš daugelį metų Lahti plakatų bienalėje gavęs pirmąją premiją viešėjau jų namuose, maudėmės saunoje, ežere. Dabar kalbėjomės apie plakato meną ir ne tik. Pasirodo, Kaari pastaruoju metu plakatus projektuoja kompiuteriu, taigi suomis, rusas, izraelietis, iranietis vienoje iš viešbučio salių sėdo prie ekranų, o aš, amerikietis ir daug turkų pasirinkome salę, skirtą tapybai. Pirmą plenero dieną atėjęs sakau: „Labas.“ Niekas neatsako, suklupę ant žemės tik graibsto iš dėžės dažus – kas pirmas. Ačiū Dievui, liko kelios pagrindinių spalvų – baltos, juodos, geltonos, žalios, mėlynos, raudonos – akrilinių dažų

tūbelės, na ir teptukų likučiai. Drobės ant porėmių irgi beveik išgraižstytos, vis dėlto dvi dar spėjau nutverti ir aš. Demokratijos tema jau buvau šį tą sumanęs, tad iškart ėmiausi darbo. Pradėjęs kloti juodą foną, pastebėjau, kad slenka teptuko plaukai ir prisiklijuoja prie drobės. Kaip juos nukrapštyti, nesugadinant paveikslo? Grįžęs po pietų žiūriu – antros baltos mano drobės nebėra. Sunerimęs dairausi, klausiu netoliese dirbančio turko, ar nematė, kas paėmė? Šiaip taip išmekeno angliškai, kad paėmė jis. Sakau, tai problema, nes už poros dienų išvykstu ir ta drobė man reikalinga tuojau pat. Nubėgęs pas saviškius, atnešė kito formato drobę ir klausia, ar bus OK. Sakau, tinka. Po kiek laiko atbėga ir vėl klausia, ar tikrai OK. Sakau – OK. Išblaškytas norom nenorom stebėjau, ką jis tapys. Taškė tepė abstrakciją, pasirodo, čia buvo tik fonas, ant jo nutapė kalėjimo kampą, langą su metalinėmis grotomis, vienas iešmas tapo baltos vėliavos kotu...

Kadangi Velykos, viešbučio kieme ant virvių kabo dideli spalvoti kiaušiniai. Sekmadienio rytą, kai Europoje sėdama prie šventinio stalo, čia pradėjo užti žolipjovės, skelbdamos Kristaus prisikėlimą iš numirusių.

Kas rytą pro langą matydavau jūrą ir lygų idilišką dangų. Kambaryje be perstojo šmirinėjo dešimtys svečių – skruzdėlių karavanai judėjo tik joms žinomais takais, vienos į vieną, kitos į kitą pusę. Aš tuos žygius fotografavau ir siunčiau savo draugams, klausdamas, ar atspės, kas čia. Kaari pasiteiravo, ar keisiu kambarį, sakau: ką jūs, skruzdėlės nieko pikta man nedaro. Prie stalo savo bičiulius mokiau, kad reikia duoti arbatpinigių, tada daug mieliau aptarnaus. Pademonstravau, kaip tai daroma: padavėjui daviau du dolerius ir, kai tik mano vyno taurė ištuštėdavo, ji iškart būdavo pripildoma. Dailininkai stebėjosi: na, tu ir meistras. Čia gana paprasta, – kukliai atsakiau.

Stasys EIDRIGEVČIUS. *Demokratinis šauksmas*. 2014. Akrilas

Kioske nusipirkau penkis atvirukus, ilgai varčiau adresų knygelę, kam čia nusiuntus – nutariau padaryti siurprizą tiems, kuriems niekada nesu rašęs. Einu į viešbučio registratūrą ir klausiu, ar iš čia bus galima išsiųsti. Taip, sako, bet grįžkite į kioską ženkliukų. Aptarnaujanti ponija mane lydi, kad nepasiklyščiau painiuose koridoriuose, garsiai stebėdamasi: „Jūs esate pirmas, kuris nori siųsti atvirukus.“ Ji net padėjo priklijuoti ženkliukus ir paklausė: „Čia paukščių pripiešėte, matyt, mylite paukščius.“ Sakau, esu dailininkas ir, jei noriu, kad atvirukas skristų, šalia adreso piešiu paukštį. „Oi, kokia originali idėja!“ – šūktelėjo mano palydovė.

Dauguma malonumų – *all inclusive* – čia nemokami. Užėjau į masažo salę ir patarnautojas apuko man galvą: kūno plovimas druskomis ir masažas, toks ypatingas pasiūlymas. 90 minučių kainavo 185 dolerius.

Kitomis dienomis stengiausi būti prie jūros. Nors takai ten iš medinių papuvusių lentelių, basam žingsniuoti vis tiek malonu. Bet netrukus padė prie kulno pradėjau jausti skausmą – įsivariau rakštį. Paėmęs adatą, atlikau vietinės reikšmės operaciją, bet ji nepavyko, skausmas tapo dar stipresnis. Taigi po pusryčių nedrąsiai paklausiau Kaari Pippo: ar esate geras daktaras? Tas atsakė: žinoma! Ir išgelbėjo nuo svetimkūnio. Kitą dieną Kaari žmona Paula klausia, ar dezinfekavau žaizdą. Sakau, ne. Sunerimusi nubėgo ieškoti tikro gydytojo, bet nerado. Pati atsinešė vatos ir spirito. Padėjau koją ant jos kelių. Po malonios procedūros užklįjavo pleistriuką. Visa tai vyko viešbučio kavinėje – gera scena realistiniam paveikslui. Plenere pasklido gandas, kad esu traumuotas, tad norom nenorom atsidūriau dėmesio centre. Net Faldino žmona atnešė savo kelioninę vaistinėlę. Sakau: ačiū, jau nebereikia. O ji primygtinai reikalauja – imk, nesiginčyk. Kitą dieną Faldinas paslydo ant jūros akmens, naujas brangus jo fotoapratas įkrito į sūrų vandenį. Vaistinėlę skubiai grąžinau – spiritu dabar jis plovė ne tik savo mėlynės, bet ir bandė „atgavinti“ fotoaparata, paskui įdėjo į dubenį su ryžiais, kad šie ištrauktų drėgmę. Juodas fotoaparatas, panertas į baltus ryžius, – graži scena, ko gero, naujam plakatui...

Šimtagalvis

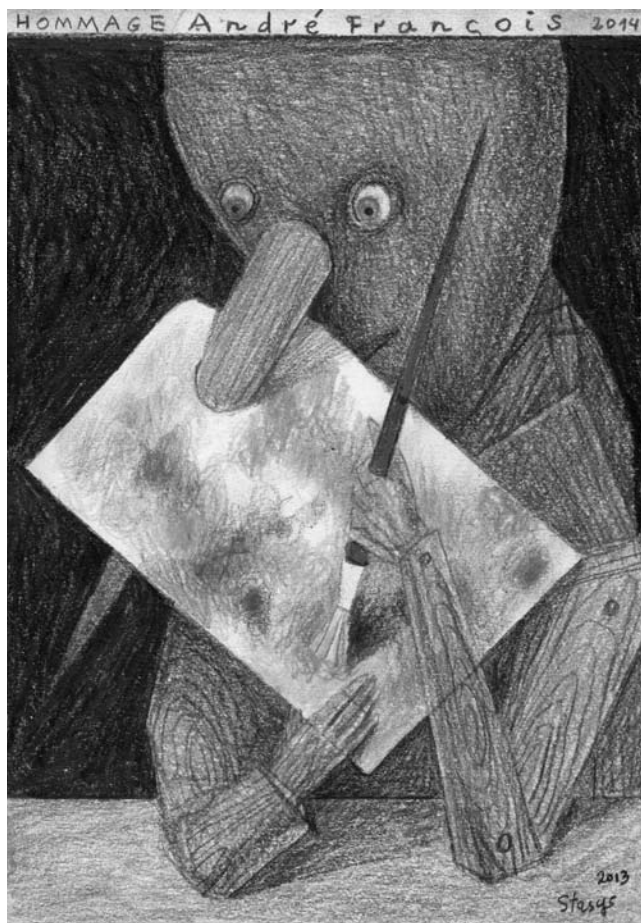
Lipū į traukinį *Paris–Compiègne*. Su manimi važiuoja vertėjas Michalas Lisowskis. Šalia įsitaiso trys lietuvaitės, irgi vykstančios į Kompjenę, kur *André François Centre* atidaromos dvi parodos, skirtos Lietuvos iliustracijos menui. Su Rasa Balčikonyte, LR kultūros atašė, susidraugavome per Jono Meko retrospektyvos atidarymą Pompidou centre. Tiksliau tariant, mus suvienijo keistokas incidentas. Po Meko filmų seanso žiūrovai buvo kviečiami pasivaišinti. Paspaudžiau Jonui ranką. Iš visų pusių buvo fotografuojama. Staiga išgirdau keistą nurodymą lyg man, lyg Rasai: „Prašom išeiti iš kadro.“ Įsakinėjo Lietuvos ambasadorė Paryžiuje (šiuo metu jau buvusi). Nesuvokdamas, kas čia darosi, toliau kalbuosi su Meku. Įsakymas buvo pakartotas ir mudu su kultūros atašė pasitraukėme į šalį. Kadre liko buvusi ambasadorė, Mekas ir buvęs Lietuvos kultūros ministras. Matyt, ambasados fotoarchyvui tokia

trijulė tiko geriau. Nemalonus susidūrimas su Lietuvos kultūrine diplomatija tąsyk paliko kartų prieskonį...

Traukinys lekia, šnekučiuojamės, po valandos išlipam Kompienės stotyje. Mus pasitinka parodos organizatorė Janine Kotwica ir netrukus jau esame parodoje – „Lituanie – Stasys L'Homme Cent têtes“. Ką matau? Lietuvos iliustratorių parodoje rodomi atspaudai, kitaip sakant, kopijos. Jas galima kabinti net traukinių stotyje, parke ar koridoriuje. Kitoje salėje, už raudonų durų su užrašu *André François Centre* – mano darbai, kai kurie sukurti prieš 35 metus, tempera, guašas, akvarelė, pieštukas. Kai kur popierius pageltęs nuo laiko, kai kur matyti spausdinimo metu padarytos atžymos. Kuratorė atrinko apie 80 darbų. Jie sugrūsti ankštoje patalpoje, sukabinti keliomis eilėmis. Tai primena studentų darbų peržiūrą. Tarp iliustracijų įterpti plakatai ir stikliniai stendai, kuriuose dešimtys mano katalogų, albumų, knygų vaikams. Išnaudotas kiekvienas centimetras. Čia pat išrikiuoti stalai su stiklais šampanui ir vynui, kėdės. Vyrauja pakili, šeimiška, linksma nuotaika, o mano viduje vyksta prieštaravimų audra. Janine klausia: „Ar gerai?“ Atsakau: gerai, nors taip nemanau. Miesto meras Bernard'as Hellal kviečia pasivaikšinti, fotografuojamės. Po to rodomas filmas „Septynios paslaptys pagal Stasį“, o Janine pristato publikai daugybę mano kūrybos sričių, todėl ir paroda vadinasi „Šimtagalvis“. Atsisveikindamas gaunu keletą sunkių krepšių su katalogais, plakatais, atvirukais, kitais reklaminiais leidiniais. Atgal į Paryžių, kur pradėsiu keletą dienų maratoną iš muziejaus į muziejų, iš galerijos į galeriją.

Moderniojo meno muziejuje vyksta retrospektyvinė Lucio Fontana paroda. Pasirodo, jis kūrė ir realistinius, ir fantastinius paveikslus, nors į meno istoriją įrašytas kaip tapytojas, kuris nudažytą drobę raižė, durstė, gręžė, pjaustė peiliu – panašiai perrėžiamas kiaulės pilvas, kad būtų galima išimti žarnas.

Galleries nationales du Grand Palais pristatomi rusai, gyvenantys JAV, – Ilja ir Emilija Kabakovai. Kadaise Ilja rašydavo tik savo vardą, bet jau kuris laikas prisistato su žmona, kuri turbūt daug jam padeda. Čia įrengta parodinė instaliacija už kelis milijonus eurų. Sklinda keisti garsai tartum iš kosmoso, pastatytas savotiškas miestelis iš dešimties namų jurty, kiekvienoje vis kita ekspozicija.

Stasys EIDRIGEVICIUS. *Hommage André François*. Spalvoti pieštukai

Pavyzdžiui, vienoje klausomasi tik muzikos tarp tuščių raudonų sienų, kitoje angelas nusileidžia į kaimą, dar kitame – tamsūs realistiški paveikslai kaip sovietmečiu, paskutinė jurta šviesi, ant sienų tartum freskų likučiai...

Kitose salėse pristatomi du „tikri“ amerikiečiai. Billas Viola – pasaulinė videomeno žvaigždė. Daugumą čia eksponuojamų darbų jau esu matęs, bet ne visada užtekdamas kantrybės stovėti prie kiekvieno ir žiūrėti nuo pradžios iki galo. Tie judantys paveikslai yra tartum filmai, pataikęs per vidurį, nesuvoksi, kas čia darosi. Viename iš pradžių rodomas namo fasadas – durys atviros, pro jas vis kažkas išeina. Gatve skuba praeiviai į vieną ir kitą pusę, nešdamiesi kas lagaminą, kas gėlių puokštę, kas pirkinius. Pamažu apima kažkoks nerimas, praeiviai lekia, lyg nujausdami pavojų.

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *Kabakovo miestelis*. 2014. Koliažas

Staiga iš namo pasipila vanduo – pro langus, pro duris. Toks naminis cunamis. Stipri srovė neša ir žmones, ir daiktus. Tas filmas trunka apie pusvalandį.

Robertas Mapplethorpe'as – fotografas, visai jaunas miręs nuo AIDS. Kartais į jo parodas įleidžiami tik suaugusieji, nes daugelyje fotografijų demonstruojami vyrų lytiniai organai, seksas. Bet jis fotografavo ir gėles, ir garšenybes. Parodos plakato centre – jo, jau sergančio, veidas, kaulėtoje rankoje lazda su dekoratyvine kaukole.

Šiuolaikinio meno centre *Palais de Tokyo* šįkart žiūrovus pasitinka šimtai, o gal tūkstančiai senų padangų. Tarp jų kalnų klaidžiodami, žiūrovai tarpusavyje kalbėjosi, kad tai primena Ukrainos Maidaną. Gal ir tiesa, nes ekspozicijos viduryje dega ugnis, tarsi užuomina į amžinąją, skirtą žuvusiesiems...

Petit Palais pristato Carlą Larssoną (1853–1919). Man tai savotiškas atradimas – dailininkas tapė, piešė

vaikus, jų linksmas išdaigas, paveikslai giedri, šviesūs, lengvi. Gyvenimas lyg rojuje. Aplinka iliustratyvi, su smulkiausiomis detalėmis. Tačiau tas optimizmas, nors dirbtinokas, tas idealizuotas giedrumas pateiktas taip meistriškai, kad nuo paveikslų sunku atplėšti akis.

Rodino muziejuje lankiausi seniai – 1981 m. Norėjau atnaujinti išpūdžius. Keičiamojėje ekspozicijoje kuratorius sugretino du kūno vaizdavimo būdus – Rodino skulptūras su Mapplethorpe'o fotografijomis. Efektas įdomus. Todėl Paryžiuje verta lankytis ir mokytis drąsos.

Muziejaus parke daug skulptūrų, sklendo įkvepiantis lengvumas, gerai, kai niekur neskubi, kavinėje gurkšnoji kavą ir pradedi daryti skausmingus palyginimus, kas čia, kas ten...

Musée du Quai Branly – netoli Eiffelio bokšto neseniai pastatytas muziejus pasaulio etnografiniam menui. Nuolatinėje ekspozicijoje dominuoja kaukės – tai man ypač įdomu. Kečiamų parodų salėje šįkart – *Tatoueurs, Tatoués*. Žmogaus kūno tatuiruočių apžvalga nuo senovės iki dabarties. Pastaruoju metu jos ypač madingos. Tai savotiška grafika, mano piešiniai tam irgi tiktų. Kartais kūnas taip išpiešiamas, kad dažyta oda primena drabužius. Žmogus nuogas, bet apsirengęs, kaip toje pasakoje... Tokia iliuzija. Pajūryje šmėžuoja daug tatuiruotų kūnų, piešiniai dažniausiai baisūs, be skonio. Bjaurus kičas, kurį nori nenori matai.

Menų gigante *Centre Pompidou* šįkart dominuoja Henri Cartier-Bressonas. Minia prie įėjimo, minia parodoje, fotodarbai nedideli ir grūdantis minioje juos apžiūrėti labai sunku. Bet šio meistro nuotraukas esu matęs daugybę kartų, jos reprodukuojamos visur ir visada, taigi parodą įsimenu kaip visumą. Kadaisė Cartier-Bressonas lankėsi Sovietų Sąjungoje, žiūriu į jo fotografiją su didžiuliu Lenino stendu-plakatu ir darosi nejauku. Du požiūrio taškai – aš vertinu tą fotografiją kaip to meto liudytojas, o paryžiečiui tai tiesiog vizualinė atrakcija.

Cartier-Bressono kaimynas – Christianas Marclay. Šio dailininko darbus esu matęs dešimtis kartų, bet niekaip neišsimenu jo pavardės. Tapyba siejama, pavyzdžiui, su neono šviesa. Toks lyg ir Warholo pasaulis. Šie paveikslai kelia ne tiek emocijas, kiek klausimus. Autorius stokoja spalvinės klausos, piešinys primityvus, net

naivus, sakyčiau, neprofesionalus, bet jo paveikslai aukcionuose parduodami už didžiausią kainą (kalbu apie gyvus prancūzų dailininkus). Keistas tasai pasaulis.

Orsay muziejuje, kur prieš keletą metų rodyta Čiurlionio paroda, dabar žmonių upė plaukia į parodą „Visuomenės savižudybė“ – Vincent van Gogh/Antonin Artaud. Aš tikėjau, kad dar veikia Gustavė Dorė paroda, deja, neseniai ji buvo uždaryta. Nusiminęs ėjau žiūrėti van Gogho. Daugumą paveikslų esu matęs. Minia tirštėja, nors kompiuterinis skaitiklis įleidžia tik tada, kai užsideda žalia šviesa.

Maillolio muziejuje pristato *Fondation Dina-Viorny*. Neseniai mačiau dokumentinį filmą apie Diną-Viorny. Pasaka tokia: prieš karą iš Rusijos atvykusi Dina pozavo Paryžiaus dailininkams, ilgainiui tapo įžymybe, turtiną galeriste, įkūrė fondą, apsilankė Sovietų Sąjungoje, iš ten pasikvietė keletą dailininkų, tarp jų Kabakovą, juos išgarsino. Tada, kai lankiausi, čia buvo rodoma Kabakovo instaliacija „Bendra virtuvė“. Ant žalsvų sienų sukabinti virtuvės rakandai – puodai, keptuvės, puodeliai, dubenys, lėkštės ir t. t. Padvelkė sovietmečio nykuma, ir tiek. Pasižiūrėti šios instaliacijos užsuka vos vienas kitas, žiūrovų upė plaukia į parodą „Le Tresor de Naples“ pasigėrėti aukso, sidabro dirbiniais.

Būdamas Paryžiuje, stengiuosi apsilankyti *Fondation Cartier pour l'art contemporain* ir dažniausiai nenusiviliu. Šįkart pataikiau į apžvalginę parodą, skirtą fondo veiklos 30-mečiui. Trys emocijų bangos. Pirmoji – skulptūrinė instaliacija. Ilgas gal 20 metrų stalas. Vienam gale sėdi žmogelis – manekenas, kurio žandai grėsmingai juda. Kitam stalo gale – panaši lėlė. Vienas ir kitas šaukia į mikrofoną – nuomonių susikirtimas, ginčas. Kitos instaliacijos autorius Mueckas pastatė salėje milžinišką lovą, joje guli stambi moteris ir žiūri į mus susirūpinusi, tartum negalėdama užmigti. Jos keliai sulenkti ir užkloti patalais, primenančiais baltą kalną. Paprasta, švaru, aišku. Didelis įspūdis. Kitoje salėje rodomi filmai. Japonas Kitano susuko trumpą filmuką apie save: dailininkas virvėmis pakabintas erdvėje virš didelio balto popieriaus lapo, tas virves laiko stori sumo sportininkai. Didelį teptuką pamirkęs tušo inde, „pakaruoklis“ pradeda rašyti kaligrafinius žen-

klus. Imtynininkai taip tampo virves, kad dailininko galva panyra į juodą tušo ežerą, supykęs jis aptaško ir storulius. Reginys komiškas, bet įspūdingas.

Panašią autorefleksiją išvydau ir *Palais des Beaux Arts* – šie rūmai priklauso Paryžiaus meno akademijai. Grupinėje parodoje, kurią sudarė meno kritikai, į akis krito tokia instaliacija – stovi sušalęs, apledėjęs tapytojas priešais apledėjusį paveikslą, po ledu matyti realistinio kraštovaizdžio užuominos. Tas ledas tirpsta, lašėdamas ir nuo nuleidusio galvą dailininko, ir nuo paveikslo. Irgi truputį komiška, bet netikėta. Kitą kartą jei pamatysiu tą instaliaciją, gal praeisiu pro šalį, bet dabar apžiūrėjau iš visų pusių ir turiu pripažinti, kad šlapio sniego iliuzija buvo labai įtaigi.

Išvairymas iš Vilanovo

Savo kalendoriuje pasižymėjau svarbią dieną – birželio 7-ąją vyks 24-osios Tarptautinės plakatų bienalės atidarymas. Prieš tai spaudoje įsiplieskė ginčas, ar verta ją toliau rengti. Žingsniuodamas parko taku į tą šventę, susitinku Japonijos Ogaki plakatų muziejaus direktorių, šnekučiuojamės, dovanoju jam parodos „Šimtagalvis“ katalogą.

Muziejuje pristatyti plakatai iš viso pasaulio, randu ir savo du darbus. Viršutinėje eilėje eksponuojamas „Keleivis“ iš Panevėžio Petkevičaitės-Bitės bibliotekos, skirtas susitikimui su publika, yra vienintelis iš Lietuvos. Žemutinėje eilėje plakatas, sukurtas Gdynės teatro muzikiniam spektakliui „Kaimiečiai“ (*Chlopi*). Šį kartą aukso medaliu buvo įvertintas lenkų plakatistas Wieslawas Rosocha, kurio darbuose vyrauja geometrinė tvarka ir spalvinis minimalizmas – raudona, juoda, balta, pilka.

Groja muzika, svečiai parke vaišinas alumi, gražus šiltas vakaras. Staiga muziejaus darbuotojai pradeda šaukti: „Prašom išeiti iš muziejaus!“ Daugelis mano, kad tai pokštas, ir niekur neina, bet, pasirodo, situacija rimta, – kažkas paskambino, esą muziejuje padėta bomba. Maždaug du šimtai atidarymo svečių bėga iš muziejaus, iš kiemo į gatvę. Tarp jų ir aš, vienoje rankoje nešdamasis bienalės katalogą, kitoje – plastikinį indelį su alaus likučiais... Galvoje sukasi mintis: gal kvailai pajuokavo bienalės priešinininkai? ■

APIE ŠVENTĄ NETOBULUMĄ

Rodrigo García ir Romeo Castellucci: netiesioginis diptichas

Šį tekstą galima vadinti pavėluotu – jame nagrinėjimų spektaklių premjeros įvyko 2010 ir 2011 m. Galima jį apibūdinti ir žodžiu „neaktualus“, nes vieno iš jų sukeltos aistros nuvilnijo 2012 m. su paskutiniais *Sirenų* akordais, kito apskritai Lietuvoje nematėme. Bet vadovaujantis vien „karštos medijos“ logika, daug kas (ypač klasika) apskritai nenusipelnę dėmesio, o rimtąjį meną vis dėlto geriau suvokti atvėsusį, kartu pa(si)tikrinant ir meno tvarumą. Grįžti norisi vien todėl, kad, praėjus daugiau nei pusantrų metų po Romeo Castellucci'o spektaklio „Apie Dievo sūnaus veido koncepciją“ rodymo Vilniuje, liko nuosėdos – tai apmaudas, kad spektaklis buvo suvartotas tik kaip skandalo šerdis, tačiau beveik nebandyta jo nagrinėti iš scenos meno pusės. Rodrigo Garcías spektaklis „Golgota Picnic“ atsiduria greta pirmojo ne todėl, kad ir šis sukėlė nemažai skandalo, didžiausią – šiemet vasarą kaimyninėje Lenkijoje. Jie abu kelia Europos civilizacijai esminius klausimus, jų frazės, stiliaus ypatumai „rimuojasi“ įvairiais aspektais. Retorinis klausimas: kas paskatino abu prestižiškiausios „Europos naujų teatro realybių“ premijos laureatus beveik tuo pat metu imtis temų, kurių epicentre – tiek konceptualiai, tiek išoriškai – atsiduria pagrindinė krikščionybės ikona?

Skandalų logika

Prisiminti „...koncepciją“ paskatino situacija, susiklosčiusi Lenkijoje: liberaliausio, menų ribas ryžtingai peržen-

giančio Poznanės tarptautinio festivalio *Malta* organizatoriai atsisakė rodyti Rodrigo Garcías spektaklį „Golgota Picnic“, kurį patys pasikvietė. Atsisakė, nes policija perspėjo negarantuosianti festivalio žiūrovų ir dalyvių saugumo,¹ kadangi ultrakatalikišką protesto bangą (labai skatintą Poznanės arkivyskupo²) parėmė riaušės nuolatos keliantys futbolo sirgaliai ir nacionalistai. Teatralai, Poznanės intelektualai pavadino tai cenzūra, net autocenzūra. Lenkijoje, šiemet švenčiančioje savo laisvės 25-metį, tai antras atvejis po 2013 m. gruodį nutrauktų repeticijų Krokuvos Senajame teatre.³ Tada meno vadovas Janas Klata, pats mėgstantis supurtyti žiūrovus savo estetika, nesiryžo leisti baigti darbo kroatų režisieriui Oliveriui Frlijičiui, stačiasiam Zygmunto Krasinskio pjesę „Ne-Dieviškoji komedija“, o tiksliau – nagrinėjusiam lenkų antisemitizmo šaknis, kurias garsioji lenkų kultūrologė Maria Janion kaip tik ir kildina iš šios XIX a. pjesės.

Oficialūs pasiteisinimai dėl tokios autocenzūros verčia abejoti pateiktomis versijomis, atsiranda įvairių sąmokslų teorijų, bet labiau vertėtų aptarti ne jas, o veiksmų (a)logiką. Atrodo keista, kodėl Krokuvos teatras, pasikvietęs vieną iš tų Europos režisierių, kurie nepripažįsta jokių kompromisų, itin drąsiai tikrina visuomenės būklę ir be narkozės rakinėja istorines žaizdas, staiga išsigando to, dėl ko Frlijičių ir pasikvietė, – t. y. jo darbo pobūdžio ir stiliaus. Prisiminus spektaklį „Tebus prakeiktas šalies išdavikas!“, rodytą Menų spaustuvėje 2012 m. (o kiek anksčiau ir Lenkijoje), akivaizdu: šis režisierius neglostys publikos savimeilės, o kurdamas

spektaklį tikrins ir aktorių pilietinę temperatūrą (repeticijų užrašai rodo, kad taip ir buvo). Ar Klata išsigando, kad atvykėlis gerokai pranoks jį patį, ar nusvėrė Krokuvos inteligentijos pasipiktinimas ir miesto galvų baimė dėl nesušukuoto antisemitizmo, sunku pasakyti, bet imta kalbėti net apie holokaustinę industriją. Ir tai įvyko mieste, kur ties kiekvienu kampu galima perskaičiuoti turistinių kompanijų skelbimus, kviečiančius su nuolaida aplankyti Zakopanę, Veličkos druskų kasyklas ir Osvencimą! Bet ši autocenzūra tada dar atrodė kaip vieno teatro ir vieno miesto reikalas.

Poznanės skandalas sukėlė daug didesnę atgarsį – ne vien todėl, kad peraugo į tarptautinį (uždraustas svetimos šalies trupės spektaklis), kad susirūpinta miesto įvaizdžiu (įrašykite interneto paieškoje „Rodrigo García + Golgota Picnic“ ir pamatysite, kaip išgarsėjo Poznanė), bet ir todėl, kad rimčiau imta žiūrėti tiek į cenzūrą, tiek į piliečių teises (net susirinkta pilietiniams debatams į didžiausią mieste Laisvės aikštę⁴). Tai, kad išsigando ir atšaukė spektaklį, kurį pats pakvietė, būtent festivalio ir jo fondo direktorius Michailas Merczyński, laikomas viena svarbiausių teatro ir apskritai viso audiovizualinio šalies sektoriaus figūrų (jis yra ir Nacionalinio audiovizualinio instituto, registruojančio ir skaitmeninančio Lenkijos kultūrinį paveldą, vadovas), nuvylė daugelį. Pasiteisinimą, kad policija nesugebės užtikrinti saugumo, kultūros žmonės atmetė kaip visiškai absurdišką: jei niekas neatšaukia Lenkijos ir Rusijos futbolo mačų Varšuvoje, jei įvairiuose miestuose leidžiama vykti visos Lenkijos tautininkų (*Ruch Narodowy*) eitynėms, – kaip galima išsigąsti žadėjusių atvykti 30 000 protestuotojų, juo labiau kad šis skaičius vargu ar būtų buvęs realus?

Direktoriaus sprendimą bandyta teisinti tuo, kad maždaug 60 proc. lėšų festivalis gauna iš miesto biudžeto. O Poznanės meras tiesiai pasakė: „*Jau geriau to spektaklio nebūtų čia kvietę.*“ Ypač kai tą patį savaitgalį politikas planavo paskelbti – ir paskelbė – savo kandidatūrą į mero postą per savivaldybių rinkimus, vyksiančius rudenį. Rinkimų logika gerokai įtikinamesnė. Juk keletas Rodrigo Garcíos spektaklių jau rodyti 2010 m. Vroclavo festivalyje *Dialog* ir tada prieš juos niekas

neprotestavo⁵ (tiesa, padavė į teismą gyvūnų globos draugija). Vroclavas neprotestavo net ir dėl Castellucci'o „...koncepcijos“, tačiau tai nėra vien šio miesto ypatybė. Tuo pat metu, kai vyko *Maltos* festivalis, visoje šalyje buvo rodoma Larso von Triero „Nimfomanė“, nors gana rizikingų, kai kam net šventvagiškų paralelių su Kristumi joje netrūksta. (Tokią skastybės „gynėjų“ veidmainystę patyrėme ir mes: filmų indeksavimo komisija prie Lietuvos kino centro kalbėjo tik apie galimą „Nimfomanės“ pornografiškumą, bet apie religinius aspektus, apie atvirai rodomą smurtą nė neužsiminė.) Užtat Castellucci's Vilniuje kaip ir García Poznanėje buvo parankūs politikams, jų „atsiskaitymams“ prieš elektoratą, nes ir vienur, ir kitur artėjo rinkimai.

García per mitingą Laisvės aikštėje kalbėjo patyręs Poznanėje tai, kas jo kelyje dar niekada nepasitaikė (šiek tiek keista, turint omenyje itin provokatyvius režisieriaus darbus). Tačiau kai menininkai piktinasi cenzūra, nepagarba jų kūriniais ir vis dėlto viliasi, kad šiame pasaulyje nemažai reiškia, viskas atrodo kitaip, į šį žaidimą pažvelgus iš priešingos pusės: akivaizdu, kad manipuluojama ir jais pačiais – tą mielai daro įvairaus plauko politikai. Štai jums ir pridėtinė kultūros vertė.

Apie tai rašau ne vien todėl, kad atskleisčiau paraleles tarp šalių, kadaise sudariusių Abiejų Tautų Respubliką, ir aptarčiau skandalų kontekstą. Neteisinga būtų laikyti visa tai meno užribyje, o menininkus toliau „kalinti“ romantiškame dramblio kauko bokšte. Visiškai teisi italų teatro kritikė Laura Caretti, per LMTA konferencijos „Šiuolaikinio teatro pridėtinė vertė“ diskusijas teigusi: naivu būtų manyti, kad Castellucci's nesitikėjo skandalo, pagrindiniu scenos vaizdu pasirinkęs Antonello da Messinos nutapytą Kristų. Išties – juk galėjo pasirinkti ir savo senelio atvaizdą (Alainas Platelis savo spektaklio „VSPRS“, kuris paremtas Monteverdi'o „Švenčiausiosios Mergelės Marijos mišparais“, finale parodo savo močiutės vaizdo įrašą, ir tai nėra nei mažiau radikalų, nei nuosaikų). Sunku patikėti, kad ir García nebūtų nujautęs galimų protestų, tiesa, iki Poznanės jis susidurdavo su gerokai mažesniais. Vis dėlto tokia situacija abiem leidžia pasijusti „kankiniais“, cenzūros aukomis, o tada paveikslas įtikinamai ir ne taip jau nepagrįstai verčiasi

aukštyn kojomis: jo centre nukryžiuojamas režisierius, apsuptas konservatyvių Bažnyčios atstovų ir karingų futbolo sirgalių, apsiginklavusių beisbolo lazdomis. Taigi į žaidimą neabejotinai įsitraukia ir menininkai, bandydami laimėti bent jau savame – meno – lauke.

Akivaizdi ir dar viena paralelė: po abiejų spektaklių (Poznanėje pavyko patekti į slaptą videoperžiūrą, surengtą *Teatr Nowy*) apima gailestis tiems žmonėms, kurie ištis „nežinojo, ką daro“, protestuodami prieš giliai religinius ar bent jau tikėjamą fundamentaliai nagrinėjančius kūrinius. Žinoma, kas fundamentalu – tas pavojinga. Vis dėlto išoriniai, „literatūriniai“ efektai (tiesmukos paralelės su Biblija) nenustelbė vidinių klausimų, kuriuos spektaklis priverčia kelti patiems sau. Skandalų įkaitintą lūkesčių horizontą pasitinka visiškai priešinga stilistika – ramus filosofinis pokalbis.

Altoriaus laukas

Aprėpiant Castellucci'o spektaklio visumą, matyti, kad režisierius bando abstrakčias tikėjimo tiesas perkelti į labai konkretų privatų lygmenį. Po dviejų mūsų eros tūkstantmečių didžiasias krikščionybės doktrinas siūloma pamatuoti asmenine patirtimi, t. y. tariamas spektaklio veiksmas plėtojasi kaip galimà ar jau ir išgyventa žiūrovų patirtis, o į civilizacijos istoriją žvelgiama individualiu ir vis labiau individualėjančiu žvilgsniu.

Filosofinį kūrinio toną išduoda ar užduoda jau pats spektaklio pavadinimas *Sul concetto di volto nel Figlio di Dio*. Tai tiesioginė nuoroda į senovinį filosofinių traktatų stilių ir jų pavadinimus, todėl kur kas tiksliau būtų buvę versti „Apie Dievo sūnaus veido sampratą“. Taip ir siūloma suvokti šį spektaklį – tai teatrinis traktatas, scenos esė, paremta labai gyvenimiškais epizodais, keliančiais klausimus, kurie pamažu ima slėgti visu ontologiniu savo svoriu.

Bene vieninteliame lietuviškame tekste, išsamiai nagrinėjančiame šį spektaklį, teatrologė Alma Braškytė jo suvokimo gaires gražiai susiejo su Søren Kierkegaard'o tėvo poelgiu – Dievo atsižadėjimu,⁶ tai primena sūnaus ir tėvo santykius paties filosofo kūryboje („Baimė ir drebėjimas“). Castellucci's spektaklį pradeda nuo labai

konkreto vaizdo, tik šįkart ne tėvas keliauja į Morijos kalną aukoti sūnaus, o sūnus bando suteikti pagalbą paliegusiam tėvui, kurį – pasitelksiu gražią kritikės metaforą – išduoda jo kūnas. Tai beveik antropologinis žvilgsnis, kai galima mikroskopiškai tyrinėti senatvės negalią, paliatyviosios medicinos ribas. Į galvą ateina buitiniai klausimai: ar sūnus neturi darbo, kad gali prižiūrėti tėvą? O gal kaip tik atvirkščiai – yra kokios nors kompanijos vadovas ir laisvai disponuoja laiku, nes kostiumas išduoda verslininko aprangos kodą? Ar čia matome tik pirmąsias slaugos dienas, kai sūnaus judesiai dar netapę automatiški, jis yra švelnus, jautrus, o gal pats aktorius netyčia pamiršta tai pirštines, tai rankšluosčius? Visa tai – „literatūrinis“ siužetas, gyvenimo ir meno kūrinio *profanum*. Castellucci's, būdamas ir vizualiųjų menų atstovas, pateikia labai konkretų vaizdą – hiperrealistinį scenos paveikslą su minimaliu stilingų baldų kiekiu, įjungtu televizoriumi, net gilumoje esantis Kristaus atvaizdas gali atrodyti kaip milžiniškas fototapetas.

Tai realioji spektaklio/gyvenimo pusė, išblizgintą buitį Castellucci's priešpriešina nešvariame kūno darbui: sterilumas ir valymas, sveikas pridengtas ir paliejęs nuogas kūnas. Castellucci's akcentuoja kūną, jo mechanizmą nuo pat pirmąją tarptautinę šlovę pelniusio „Julijaus Cezario“ (1997), ir nesvarbu, ar jis aktorius, ar šiaip žmogaus – pavyzdžiui, tame spektaklyje susitiko anoreksijos iškamuoti ir sumo imtynininko apimties kūnai, tikras žmogaus balsas ir medijuotas operuotų gerklų garsas, sveikata ir liga. „Tragedia Endagonidia“ epizode „Briuselis“ (2003) paliejęs (to paties aktorius Gianni' Plazzi'o, „...konceptijoje“ vaidinančio Tėvą), kūnas lovoje tiesiog išnyksta. Ligotas, silpnas kūnas yra dieviškasis tikėjimo išbandymas.

Režisierius išbando ir žiūrovus – neskubriu siužetu, monotoniškomis epizodų kartotėmis sukuria hiperrealų buvimą drauge. Tam pasitelkiama ir išmatų smarvė, sklandanti į salę (tiesa, Vilniuje to buvo atsisakyta). Sprendimas rizikingas, nes kvapas, itin tiesmukai apibrėžiantis situaciją, gali sukelti daugiau pasipriešinimo nei užuojautos ir sugriauti preciziškai kuriamą iliuziją. O ją stebėdamas jauti, kaip tie pasikartojimai (valymas – apsidergimas) pradeda kelti įtampą, kaip išbandomas nuolankumas ir

kantrybė – žiūrovų irgi (*The Guardian* kritiką Michaelą Billingtoną šis kartotės metodas kaip tik ir supykėdė, nes neatitiko jo lūkesčių, susijusių su labiau literatūrinio teatro patirtimi⁷⁾). Realus gyvenimo „siužetą“ susidūrę su išbandymais, kažkuriuo momentu suvokiame, kad buitis nebegelbsti, todėl bandome ieškoti anksčiau nerūpėjusių aukštesnių sferų paramos. Taip ir spektaklyje – nusikamavęs, nematydamas išeities, nebetekęs kantrybės sūnus prisiglaudžia prie Kristaus atvaizdo (jo galva – ties Jo lūpomis). Šnabždėdamas „Jėzau, Jėzau“, bando kreiptis į jį pagalbos, užuojautos, jėgos. Tėvas tuo metu pasiima greta stovėjusį bakelį ir apsipila išmatomis. Čia spektaklis pereina į kitą fazę ar, sakykime, prie kito trijų dalių „altoriaus“ sparno.

Bakelis stovėjo ir kiek anksčiau, bet nebuvo judinamas. Jis nefigūravo nei siužete, nei scenoje, jo buvimas netgi nelogiškas (kam kaupti išmatas?). Ir tėvo poelgis niekaip nesietinas su literatūriniu siužeto perskaitymu ar „fabula“, tai visiškai simbolinis veiksmas, rodantis nesustabdomą žmogaus kūno irimą. Visas šūdinas tėvas patraukia Dievopi, t. y. išeina iš „siužeto“ į metaforų sferą – už Dievo sūnaus paveikslą.

Toliau viskas vyksta visiškai abstrakčiame ilgų Castellucci'o pamėgtų pauzių fone: sporto salė, vaikai mėto granatas. Ir čia vėl keičiasi žvilgsnio trajektorija: scenoje mokomosios granatos svaidomos į Messinos nutapytą Kristų („trumparegiai“ mūsų politikai įžvelgė, kad mėtomos išmatos), tačiau metaforos lygmenyje šiuo veiksmu pabrėžiama, kad bet koks ginklo panaudojimas (net ir mokymas jį naudoti) yra antikrikščioniškas. Mėtoma ilgai, ir tai išduoda, kad Castellucci'ui svarbi ne tiek scenos prasmė, kiek žvilgsnio mechanika: granatos, atsimušdamos į paveikslą drobę, suvirpina ją, ir žiūrovai mato besikeičiančią Kristaus veido išraišką. Suprantama, ji lieka tokia pati, tačiau menkiausias judesys (nesvarbu, kad drobė vėl grįžta į ankstesnę ramybės būseną) sukuria kitimo iliuziją, o „pasikeitusiam“ veidui prasmę suteikia žiūrovai – nuo žvelgiančio į mus Kristaus gailesčio iki pykčio arba rūstybės. Itin vykusiai parinktas Messinos paveikslas – Kristaus žvilgsnis atrodo viską stebintis, vi-

Romeo CASTELLUCCI. „Apie Dievo sūnaus veido koncepciją“. Spektaklio scena
Dmitrijaus Matvejevo nuotrauka

sur esantis, tad bet koks veiksmas, nukreiptas į paveikslą, sulaukia ne jo/Kristaus, bet žiūrovų atoveiksmio. Taip susitapatiname – nuo egzistencijos apskritai iki konkretaus buvimo salėje – su simboliu, jam priskirdami savo būsenas. Spėčiau, kad visai netyčia anglai, versdami spektaklio pavadinimą, tiksliai išryškino šį žvelgimo procesą – *On the Concept of the Face, Regarding the Son of God* – „Apie veido sampratą, žvelgiant į Dievo sūnų“. Castellucci's tarsi išplečia Velazquezo „Meninų“ veidrodinį principą: paveiksle matome veidrodį, kuriame atsispindi karaliaus Pilypo IV ir karalienės Marianos Austrietės veidai, – tai tarsi nuoroda, kad Velazquezas tapo juos, o ne mažąsias princeses. Tačiau drauge tiems, kurie žiūri į paveikslą, dailininkas suteikia karalių statusą, nes pagal siužetą karaliai stovi būtent žiūrovų vietoje. Castellucci'o spektaklyje žiūrovai prisiima Messinos portreto žvilgsnį, kintantį pagal jų suvokimą, ir žvelgia kiekvienas savojo Kristaus akimis.

Taip nuosekliai pereinama prie trečiosios „altoriaus“ dalies, skirtos apmąstymams. Dešimt minučių niekas nesikeičia, tik stiprėja žemų tonų mūša (nuolatinis Castellucci'o garsų dizaineris – Scottas Gibbonsas). Kristaus veidu teka tamsus skystis (galima pasitelkti bet kokias metaforas, tačiau visuminė yra viena – tai žmonių elgesio padarinys) ir ant drykstančio paveikslą atsiranda užrašas *You are (not) my Shepherd*. Žodis *not* pasirodo paskiausiai. Mums rinktis, ar pripažinsime

save avelėmis ir ieškosime piemens, ar tokią galimybę ryžtingai atmesime. Nes *not* nėra nekaltas pasakymas „Tu nesi mano ganytojas“, o nevilties ir pykčio paskatintas radikalus amžinųjų tiesų atmetimas.

Kristus ir kūnas

Rodrigo Garcías „Golgota Picnic“ iš ankstesnių jo spektaklių konteksto iškrinta ne dėl nagrinėjamos temos, o dėl formos: jis yra daugiažodis, poetiškas, sukurtas iš puikių literatūrinių monologų, keleto įsikūnijusių angelų pasakojimų. O performanso, akcijos, improvizacijos elementų čia itin nedaug. Trejetas vyrų ir viena moteris išeina į sceną, paverstą rusva išdeginta dykvieta, nuklotą kriauklėmis, akmenimis, susėda ant šezlongų, turistinių kėdučių ir ima kalbėti.

Psichologinės ar juo labiau dramaturginės motyvacijos nėra jokios – taip elgiamasi galbūt viliantis, kad žiūrovai patys suvoks tam tikrus ženklus. Vyrų neįžymiai palinkę prie moters, kuri ramiu balsu pradeda kalbėti atpažįstamu stiliumi: „*Iš tiesų sakau jums, kas neturi humoro jausmo, tas nesupras gyvenimo. Kas nesisėbi svetimais sumanymais, tas nesugebės gyventi.*“⁸ Pasakoja apie tai, koks saldus yra nuopuolis, nesibaigiantis kryptis, bet ji neatneš į Žemę nei nelaimių, nei katastrofų, nei holokaustų – „*jūs patys visa tai jau padarėte*“. Tai puolusio angelo ištarmė, tačiau palinkusių vyrų pozos, tegul ir iš tolo, siunčia užuominą apie Paskutinę vakarienę. Pikniką prieš Golgotą.

Angelo monologą pratęsia kitas, greta pastatyta videokamera transliuoja kalbančiųjų veidus ar menkas veiksmo detales į didžiulį ekraną, kuris užima visą galinę scenos sieną. Staiga vaizdas perjungiamas į angelo kryptį: oro akrobatė iššoka iš lėktuvo ir ilgai, ištisas tris minutes be parašiuoto krinta žemyn, ant jos kombinezono užrašyta *Angel Caido* – „Puolęs angelas“. Nufilmuota mėgėjiškai, itin nekokybiškas skrodžiamas oro garsas kurtinamai švilpia žiūrovams pro ausis. Aptemus ekranui, pamatome, kad į sceną „nukrito“ dar vienas angelas, o kiti per drabužius prikalta jį prie grindų. „Kitų“ galvos aprištos keistomis kaukėmis, skarelėmis–vėliavomis“, apkaišytos daržovėmis – lyg jie būtų abs-

traktūs teroristai, kažkokių valstybių ar genčių atstovai (salotos ir porų stiebai primena indėnų plunksnų karūną, svogūnų pynė – dujokaukę). Kamera išdidina žemės, ant kurios guli prikaltasis, paviršių – tie akmenys ir kriauklės yra bandelės mėsiniams.

Prikaltasis: „*Mačiau save Rubenso Kristaus vietoje [...] ir vėliau regėjau, kaip mano kūną nuima nuo kryžiaus tar-si Mantegnos paveikslė, kojos atgręžtos į kamerą, paskui tą buvo galima pamatyti „Tvīn Pykse“, kai ėjo į morgą atpažinti Loros Palmer.*“ Rubenso nutapytą altoriaus paveikslą „Kryžiaus kėlimas“ Garcías analizuoja su menotyrininko įžvalgumu, ekrane išdidintoje reprodukcijoje esantis šuo „animuojamas“, kaišioja liežuvį. Kalbėdamas apie šį „*visur esantį Rubenso šunį*“, prikaltasis išduoda kūrėjo, o ir paties Garcías poziciją: „*Pusė dešinės šuns letenos yra už drobės, tik dailininko eskize. Šuo savotiškai atsiribojęs, jis įeina į paveikslą, kad jį pataisytų, ir vėl grįžta į eskizą, o tada paveikslas netenka šuns, žavesio ir tiesos.*“ Garcías tekstus suvokti tiesiogiai yra smagu, bet pernelyg klaidinga – kan-džios intelektualinės tiesos nebūtinai yra paties režisieriaus pozicija, jis veikiau yra Rubensas, žvelgiantis į savo drobę. Tai gali priminti Castellucci'o spektaklį, tačiau ten tylą įvairialypė, laisvai pildoma žiūrovų minčių, o Garcías beveik nenutrūkstantis tekstas, nors lengvas ir patrauklus, yra ambivalentiškas ir verčia rinktis: pritarti jam arba ne.

Piknikautojai be paliovos kalba, geria viską, šoka ir dainuoja. Vyras persirengia moterimi, dviese nupurškia kitus tris dažais, tapo jų kūnus, vėliau tie prausiasi ir nuogi atkartoja (galbūt) kokio nors klasikinio paveikslų figūrų kompoziciją, o gal demonstruoja kūną kaip kečo imtynių, kaip lytinių santykių įrankį (tuo tikrai nepiktinaudžiaujama, kaip tik pateikiama santūriai). Malama mėsa, valgomos bandelės ir valomi dantys, visa tai filmuojama itin stambiu planu (tada net kasdieninės duonos valgymas atrodo pakankamai bjauriai). Veiksmas scenoje niekaip nesisieja su tuo metu sakomu tekstu arba tai palikta interpretacinei žiūrovų išmonei. Tik kai kurie monologai vėliau atsikartos vaizdais, tačiau tai bus ne iliustracija ar priminimas, o veikiau kažkoks džiazinis kontrapunktas, pavyzdžiui, praėjus nemažai laiko nuo tada, kai buvo paminėtas Mantegnos paveikslas, videokamera gulinti vyrą „paims“ dailininko

rakursu. Vaizdai labiau primena kultūrinius ženklus negu logiškai pagrįstus veiksmus. Jie veikiau yra fonas kalboms, net susidaro įspūdis, kad viskas čia statiška, nėra jokio didesnio judesio, triukšmo, dainų, sklando tik mintys, pasakojimai, filosofinės idėjos...

Visa tai ironiška, kandu, intelektualu, inspiruota prabėgusių dvidešimties amžių po Kristaus, nors daugiausia – dabartinio. Keli puolę angelai tarsi kairieji intelektualai ramiai šypsodamiesi pasakoja apie savo mirtį automobilyje, skambant Bacho pasijai, kritikuoja tautų kraustymąsi ir savų šaknų išdavystę, klestintį statybų verslą, paremtą nekvalifikuota rumunų ir ekvadoriečių darbo jėga („*kaip pastatai gali nesugriūti, jeigu juose nėra nė gramo etikos?*“). Dangoraižius čia „ilustruoja“ stambiu planu rodomos mėsainių bandelės, sudėtos viena ant kitos, per jas ropoja sliekai („*prisiminimų dėžės pilnos slielių*“); kalbama apie ekologinį perdirbimą (*recycling*), tačiau kokia bus ateitis, jeigu ji kuriama iš prastos praeities?

Veikiančiųjų asmenų vadinti personažais neišeina, nes aktoriai beveik ne vaidina, o tekstuose nėra ryškių charakterio bruožų, priskirtinų vienam ar kitam veikėjui, vieną monologą skiriančių nuo kito. Pagaliau nežinia, ar aktoriai pateikia tik Garcíos, ar ir savo poziciją, o gal apskritai daro išvadas kaip vartotojų visuomenės atstovai. Sakykime, remiantis krikščionybės nuostatomis, turtuoliai yra kvaili, nedori neišmanėliai. Bet vienas veikėjas argumentuoja, esą „*sielos painiavas geriau už Sigmundą Freudą išmano Amancio Ortega, Zaros savininkas*“, o „*jei nori ką nors sužinoti apie gyvenimo prasmę, nėra ko keliauti pas Dalai Lamą, verčiau pasikalbėk apie tai su Coca-Cola padalinio viršininku Madride, žinoma, jei pavyks susitarti*“. Ir gyvenimo kelią gausi už keletą eurų – įsigijęs iPhone 4 su Google žemėlapiams.

Labiausiai yra revizuojamas Kristaus paveikslas, bet remiamasi juo ne kaip išeitimi iš dabarties, – jis pats buvęs išeitis į dabartį. Dėl to kalta su juo susijusi kalba, Naujasis Testamentas, įstatymai, Šventojo Rašto tekstų vertimai, kurie yra mūsų gyvenimo pradžia ir pabaiga. Kritikuoju besaikę ikonolatriją: „*Kristus turėjo žinoti, kas bus su jo atvaizdu: būdamas Dievas, turėjo tokį gebėjimą, taigi viskas buvo jo rankose*.“ „*Kristus ant kryžiaus yra Kristus ant kryžiaus, vinys, kraujas, žaizdos įsi-*

muša į smegenis kaip smūgiai kumščiu, jei tvotų Mike'as Tysonas.“ Ir visi didieji muziejai – Prado, Luvras, Senoji Pinakoteka, Albertina ir Ufičiai – garsina tokį atvaizdą, tad „*ko stebėtis jo pasekėjais – savižudžiais, išmetančiais pro langą vaikus, ar tais, kurie 50 kartų smeigia peilį į tą patį kūną, tais, kurie suka snuff filmus ir tais, kurie gali suryti dešimtis bigmakų, užpildami juodu gėralu*“. Lyg tarp kitko, neakcentuodamas, García atlieka „Turino drobulės“ rekonstrukciją, – nudažytas žmogus suvyniojamas į paklodę, o kai išsivynioja, ant drobės lieka atspaudę tokie komiški kontūrai, tarsi kūno savininkas būtų milžiniškas ufonautas. Kūno ideologija yra vienas svarbiausių Garcíos teatro elementų, ir čia režisierius negailestingas ne vien ikonografijai: katalikybė liepia kūno nematyti, varžo jį įvairiais draudimais, kūnas atskirtas nuo sielos ir baudžiamas už nepaklusimą ar natūralius troškimus, – mums liepiama nepripažinti nei kūno, nei tamsiųjų savo pusių, meluoti ir slėpti jas.

Tai liūdnas ramus šių dienų Golgotos piknikas, giluminiai visuomenės kūno pjūviai, atveriantys socialinius skirtumus, vartotojiškumą kaip kasdieninę gyvenimo praktiką ir ideologiją, o viso to šaknys, tikėtina, glūdi religijoje. Žodis „piknikas“ čia primena ne vien iškylą, tai ne vien ironiška aliuzija į Paskutinę vakarienę. Keletas žmonių su kasdieniniais drabužiais, neaišku, kaip atsidūrę niekieno žemėje, kažkokioje zonoje, yra galbūt sąmoninė, bet, spėčiau, kad sąmoninga, nuoroda ir į Andrejaus Tarkovskio „Stalkerį“ – juk brolių Strugackių romanas vadinosi „Piknikas pakelėje“. Garcíos piknikas artimas šiam filmui ir šventųjų paveikslų citatomis (Tarkovskis, atitinkamai sugrupuodamas veikėjus, perfrazuoja Rubliovo ikonas, Viduramžių meistrus), ir tuo, kad aptariama trumpai skambanti Bacho „Pasija pagal Matą“. Kalbėjimas apie Rubenso šunį kaip apie ištikimybės simbolį primena tarkovskišką „eskizą“, kur vilkšunis tai išbėga, tai vėl atsiranda.

Poetiškas, kandus, išmintingas, aštrus tekstas pertiekiamas be vaidybos. Tai paprasčiausiai atsainus žmonių buvimas, galima pavadinti jį mėgėjišku, o tekstas, kuris nėra išraiškingai artikuliuojamas, dar stipriau skverbiasi žiūrovams į galvas, nes labai primena mūsų pačių šnekėjimą. Tai pavojinga, nes verčia mąstyti. Abu kūrėjai – tiek

Rodrigo GARCÍA. „Golgota Picnic“. Spektaklio scena Davido Ruano nuotrauka

Castellucci's, tiek García – atmeta vaidybą kaip veikėjų jausmų/pergyvenimų reprezentaciją, naikina galimas teksto ir vaizdo sąsajas, klodami vienus ant kitų, bet šie joku būdu neilustruoja, neatkartoja vienas kito. Viskas permetama žiūrovams, kad kiekvienas tvarkytųsi su kūrinium, kaip išmano, o kai nėra teatrinės rampos efekto, vadinasi, – ir atskirties nuo žiūrovų, šie gali beaistrinami veikėjams pareikšti savo pritarimą arba jiems priešintis.

Pauzių menas

García's spektaklis skyla į dvi dalis gerokai radikaliau negu Castellucci'o, – kai kurie spektaklį anonsuojantys tekstai antrąją dalį netgi vadina šokiruojančia. Paradoksalu, bet šokiruoja čia ne tai, kad į sceną įstumiamas fortepijonas ir prie jo sėda visiškai nuogas pianistas Marino Formenti, o tai, kad jis beveik valandą groja Josepho Haydno kūrinį „Septyni pasakutiniai mūsų Išganytojo žodžiai nuo kryžiaus“. Patį García'ą tas „šokiravimas“ taip pat šokiravo, jis vadina tai mūsų amžiaus bruožu: „*Kai pirmoje dalyje rodomas nuogumas, yra video-, triukšmaujama, valgoma ir t. t., visiems tai atrodo normalu, o kai skamba klasika, žmonės išeina iš salės.*“ Nes tai – ne pagal konvencijas. Nes per ilgai. Matyt, teatre koncertas gali trukti tik trumpai, ne taip kaip čia – ištisas 50 minučių.

Tačiau koncertas irgi pasislenka į performatyviąją pusę. García nurengia muzikantą, kuris tada šiek tiek primena pamišusį pianistą Davidą Helfgottą, įkūnytą Geofrey'o Rusho filme „Šviesk“ (*Shine*), – yra stambokas, tarsi nerangus, aistringas. Išryškinamas kūnas, ir tai – tikrasis žmogus su savo talentu ir kūryba, *ecce homo* su visa biografija, mėsa ir nuodėmėmis, nepriengtomis steriliai juodu kostiumu. Jo skambinimas yra daugiau negu koncertas – tai finalinis komentaras, kurio klausosi, apmąstydami save, spektaklį, meno paskirtį ar ką tik nori, ne tik žiūrovai, bet ir aktoriai, scenoje susėdę ar sugulę besiilsinčiųjų pozomis. Prieš kiekvieną Haydno kūrinio dalį ekrane paskelbiamas jos pavadinimas. Žodis „Atlikta!“ lotyniškai yra *Consummatum est!* Jau tada gyvenimas buvo suvartotas? O gal tai ir

vėl vertimo klaida, tapusi ideologija?

Visos 50 koncerto minučių yra viena didžiulė pauzė. Atokvėpis, skirtas žiūrovams medituoti, aktoriams klausytis ir vis dėlto nesislepiančią būti scenoje. Tai tokia pati pauzė, kaip ir Castellucci'o spektaklyje sklindantys žemi garsai, kai belieka stebėti Messinos paveikslą. Castellucci's – pauzių meistras, jis visada labai aiškiai gražina žiūrovų dėmesį jiems patiems, nes pasitraukęs už spektaklio rėmų, priverčia publiką analizuoti savo pačios suvokimą, reakcijas. Svarbiausios pasidaro būtent jos, o ne tai, kas vyksta scenoje (nes tuo metu joje sąlygiškai nieko nevyksta). Tai Castellucci'o „šūns“ kelionė už paveikslo rėmų, o kartu ir manipulavimas žiūrovais.

García manipuliuoja kur kas mažiau, paradoksalu, bet gerokai mažiau ir šokiruoja, nes Castellucci's vilioja žiūrovus itin įtaigiais vaizdais, orientuotais į sceninį publikos Pavlovo refleksą. Jo „Keturių metų laikų restorane“ (2012) merginos žirkklėmis nusikerpa liežuvius – ant scenos krinta mėsos gabalai, juos suėda šuo. Suvoki apgaulę, bet nervai vis tiek nemaloniai patampomi. García's aktorius valgys bandelę, sukramtęs ją, atgal iškoš košę, krapštuku rakinės dantis, stambus planas ekrane bus bjaurus, bet atviras savąja vaizdo antiestetika. Castellucci's yra estetas fokusininkas *par excellence* ir traukia iš skrybėlės mūsų suvokimo nervų galiukus.

Bet abu režisieriai palieka ilgas pauzes, mįsles ir gali- mybę rinktis: „*Tu (nesi) mano piemuo*“ – tai toks pat neiginys/teiginys kaip ir Garcíos „Golgotoje...“: kai su- grojamas Haydnas, vėl apkurtina triukšmas, ekrane iš lėktuvo iššoka oro akrobatė su nupieštu erškėčių vaini- ku ant šalmo ir krinta žemyn. Ji – ta pati moteris, kuri pradžioje krito kaip puolęs angelas.

Arba galima nesirinkti tarp to ir ano, tiksliausia si- tuacija, ypač Garcíos atveju, būtų *ir–ir*. Ir Kristus, ir puolęs angelas, ir nuodėmingas, ir (dėl to) šventas. Pasibaigus „Golgotai...“, kaip ir Castellucci'o „...kon- cepcijai“, suprant, kad tai yra atviras kvietimas priimti kūrybą. Todėl apmaudu, kad tiek daug žmonių protes- tavo, nežinodami prieš ką. Iš esmės tai buvo protestas prieš mąstymą, bandant šią galimybę atimti ir iš kitų. Tačiau ironiškai apmaudu, kad rinkos ekonomika irgi savaip „pamokė“ abu kūrėjus: interneto platybėse apie Garcíos spektaklį beveik nerasime recenzijų, vien pra- nešimus apie naujus protestus vienoje ar kitoje Euro- pos šalyje. Castellucci's sulaukė kiek daugiau meno kritikų dėmesio (estetizmas vis dėlto nugalejo). Be abejo, abu režisieriai žinojo, apie ką ir kaip jie rengiasi kalbėti, kokią reakciją tai gali sukelti: kritikos objek- tas – vartotojiškumas – išprovokavo itin vartotojišką atsaką. Pirmojo plano vaizdai (ekskrementai Kristaus paveikslo fone) – pirmų sekundžių asociacijas.

Tačiau toks atsakas kelia dar svarbesnius klausi- mus – ir ne vien apie tai, kiek katalikiškasis fundamen- talizmas skiriasi nuo islamo nuostatos, draudžiančios rodyti Dievo atvaizdą. Tai tik paviršinis, dekoratyvusis aspektas. Kur kas esmingiau, kodėl Katalikų bažnyčia leidžiasi, kad ja manipuluotų politikai ar kitos galios grupės? Kiek religijos suformuotos normos draudžia nagrinėti būties ir tikėjimo klausimus? Ar tokiu būdu įvairios institucijos – bažnyčios, parlamentai – sie- kia atsiriboti nuo visuomenės, kuriai turėtų tarnauti? Be abejo, tai naivūs klausimai, tarsi nežinotume, kaip glaudžiai galios struktūros yra susijusios tarpusavyje (Garcíos tekste sušunkama: „*Pinigai, kodėl mane aplei- dote?*“), – tačiau būtent to primygtinai klausia kūrėjai, užsimoję grąžinti religijai tikėjimo pagrindus proto amžiuje. Juk kaip galima kalbėti apie fundamentalius

būties dalykus, jei draudžiama minėti tą datą ir asmenį, nuo kurio prasideda ši era?

„*Po dešimties minučių amžiams apleisiu neteisingu- mą ir kvailybę, priešišumą ir šlykštumą. Apie tai, kokie mes bjaurūs, parašys po mano mirties.*“

Pavadins tai evangelijomis, o evangelijos sukurs tūks- tančius melų, daug jų bus net visiškai infantilių, – kad tik nebūtų pripažintas žmogaus netobulumas.“

Netgi jei aprašydamas tokią situaciją García nema- nė, kad pats ją patirs, net jeigu abu kūrėjai mąstė apie naujas pergales meno lauke, skandalus laikydami būdu pasigarsinti, – jie vis tiek sutvirtino scenos meno, kaip visuomeninės institucijos, privilegiją ir pareigą aktyviai bendrauti su žiūrovais, kalbėtis, klysti, klausti. ■

¹ Įvairūs dokumentai, susiję su spektaklio uždraudimu ir atsiliepimai – žr.

<http://malta-festival.pl/pl/news/opinie-w-sprawie-golgota-picnic>.

² Arcybiskup Gądecki o Golgota Picnic: wyjątkowo ordynarne przedsięwzię- cie – žr. http://epoznan.pl/news-news-50054-Arcybiskup_Gadecki_o_Golgo- ta_Picnic_wyjątkowo_ordynarne_przedsięwzięcie.

³ W Starym Teatrze zawieszono próby nad Nie-Boską komedią, *Ga- zeta Wyborcza*, 2013-11-26. Prieiga per internetą – http://wyborcza.pl/1,75248,15029675,W_Starym_Teatrze_zawieszono_proby_nad_Nie-Boska_komedia.html.

⁴ Debatų garso įrašą galima paklausti festivalio svetainėje – žr. <http://mal- ta-festival.pl/pl/news/debata-2>.

⁵ Ramunė Marcinkevičiūtė, Šiuolaikinio Europos teatro transgresijos, *Kultū- ros barai*, 2009, nr. 5. Prieiga per internetą – <http://www.menufaktura.lt/?m=1052&s=63159&action=register#gsc.tab=0>.

⁶ Alma Braškytė, Ką veiksi, Dieve, jei numirsiu? *Menų faktūra*, 2012-10-10. Prieiga per internetą – <http://www.menufaktura.lt/?m=1025&s=60823#gsc.tab=0>.

⁷ Michael Billington, On the Concept of the Face, Regarding the Son of God – review, *The Guardian*, 2011-04-22. Prieiga per internetą <http://www.theguardian.com/stage/2011/apr/22/concept-of-the-face-review>.

⁸ Cituojama iš kūrinio teksto, kurį visą dienraštis *Gazeta Wyborcza* išspausdino tą dieną, kai turėjo būti rodomas spektaklis. Vertimas iš lenkų kalbos – straips- nio autoriaus. Žr. Co mówi Chrystus w „Golgota Picnic“? Przeczytaj, zanim rzucisz kamieniem. Tekst sztuki Rodriga Garcíi, *Gazeta Wyborcza*, 2014-06-27. Prieiga per internetą – http://wyborcza.pl/magazyn/1,139186,16232855,Co_mowi_Chrystus_w_Golgota_Picnic_Przeczytaj_zanim.html.

KODĖL PIRMIEJI KANKINIAI NELAIKYTINI PERFORMANSO MENININKAIS

Performansas valdo. Jis viešpatauja visur ir apima viską: 2010 m. pradžioje įsiveržė į muziejus, net į tokias šventoves kaip MoMA ir Guggenheimas, su Marinos Abramovič aktu „Menininkė dalyvauja“, su Tino Sehgal'o kūriniu „Mūsų progresas“. 2010 m. spalį Londone užgrobė Hanso-Ulricho Obristo *Žemėlapių maratoną* – ten performansai sudarė beveik 50 proc. viso turinio. Performansas įsiveržė net į mados šou, pavergdamas vis daugiau dizainerių, tokių kaip Riccardo Tisci, ir jie išreiškia „mados (vidinė) melancholiją“, ypač vertindami akimirką, kai mada pristatoma tik mados žmonėms, nes tai paprasčiausias ir abejonių nekeliantis būdas, kaip surasti išrinktiesiems, ypač aristokratams, dar tinkamesnius, išradingesnius ir gražesnius apdarus. Šiandien mada yra performansas, o performansas myli madą.

Kiekvienas, stipriau ar silpniau įtrauktas į meno pasaulį, tiesiog negali abejoti tuo, kad performansas karaliauja. Kai kurie, pavyzdžiui, Hansas-Ulrichas Obristas, aiškina tai „nemedijuotos patirties troškimu“. Ilgus metus, kai klestėjo videomenas ir instaliacijos, menininkai čia ir dabar nedalyvaudavo, todėl nepatirdavo tiesioginės jų kūrinio suvokėjų reakcijos, o naujasis idealas siūlo tuojau pat pajusti sąveiką tarp meno ir žiūrovų. Performansas, nors daugelis menininkų jo net nepripažįsta, iš tikrųjų tapo mūsų

gyvenimo dalimi. Amerikos popso ikona Lady Gaga irgi siekia iš dalies vorholišku būdu įtvirtinti „pop-performansų meno“ amžių.

Kadangi performansas tapo toks svarbus, kai bandoma nustatyti šiuolaikinio menininko DNR, kritikai sunkiai atsispiria pagundai pripažinti egzistuojančią, nekvestionuojamą jo realybę: performansas tiesiog yra. Vadinas, svarbiau analizuoti, kokia kryptimi jis juda, o ne kokia jo kilmė. Performanso ateitis atrodo svarbesnė už jo praeitį. Tokia perspektyva gana nesudėtinga ir, švelniai tariant, patogi: neverta knaisiotis po istoriją, ieškant šio žanro ištakų, – ar tai būtų manifestų amžius? O gal „hepeningų“? Regis, miglota ateitis atrodo aiškesnė negu praeities apibrėžimas.

Tačiau tai jokių būdu neturėtų tapti priežastimi pamiršti praeitį, nes, kaip teisingai sako RoseLee Goldberg, išsiaiškinę performanso kilmę, geriau suprasime jo evoliuciją. Šiuolaikiškesnė vizija, XXI a. pirmąjį dešimtmetį padariusi tikru performanso proveržiu, kad ši revoliucija numalšintų „nemedijuotos patirties troškimą“, net jeigu ji teisinga, o, ko gero, tokia ir yra, nebūtinai reiškia, kad ilgalaikiai judėjimai, atvedę iki performanso, yra tinkamiausia forma šiam troškimui išreikšti.

Dabar, kai performansas tapo profaniška meno rūšimi ir su juo susiduriame visur, yra pamiršamos

religinės jo šaknys, pavyzdžiui, tai, kad performansas mėgdžioja viduramžių misterijas, kad jis iš prigimties yra labai artimas „inkarnacijos“ idėjai. Tai realybė, kurią šiandien vertėtų analizuoti ne tik iš istorinės perspektyvos, bet ir iš dabarties pozicijų. Adelo Abdessemedo performansas „Dio“, rodytas Romoje, dokumentuotas ir 2010 m. išleistas video-formatu, patvirtina to, ką menininkas vadina „aktu“, tikrąsias ištakas: subūręs vyrus, tarp kurių buvo ir jį pakvietęs Medici'ų vilos direktorius Ericas de Chassey, liepė tam tikru maršrutu per miestą nešti kryžių, lyg visi jie būtų Kristus kelyje į Golgotą. Tai darydamas, Abdessemedas nurodė kontekstą, kurį pasirinko tam kūriniiui, o kartu ir savo kūrybos prielaidas: literatūriška ir paradoksalia maniera savo meną jis kažkaip susiejo su krikščionybės ištakomis. Kristaus vienišumą paverė kryžių nešančiųjų minia, šventumo jausmą pakeisdamas masiškumo pojūčiu. Tai rodo, kad bendras jaunųjų menininkų požiūris yra vis mažiau ir mažiau religinis. Kas pamanytų, kad daugelis performansų, atliekamų, pavyzdžiui, Niujorke, vienu ar kitu būdu liudija Bažnyčios galią? Toks teiginys skamba absurdiškai. Bet iš tikrųjų jis nėra toks jau juokingas.

Visiems žinoma, kad kai kurie iš pirmųjų kūrinių, laikomų performansais, 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių sandūroje atsirado aplinkoje, kur daugiau ar mažiau vyravo krikščionybė. Nuo Marinos Abramović tradicijos Balkanuose, anksčiau priklausiusiuose stačiatikiams, o tuo metu – komunistams, iki Vito Acconci katalikiškos aplinkos Italijoje daugelio menininkų biografijos susijusios su stipriu religiniu fonu, net jeigu tai, kaip Joanos Jonas atveju, suplakta su kitų kultūrų atradimais ir menine produkcija. Suprantama, žinant šį faktą, darosi aišku, kad performansas galėjo būti susijęs su principais, kuriais grindžiama krikščionių religija. Vienas iš jų yra kūno ir proto dualizmas – tai reiškia, kad dvasia, arba siela, yra įkalinta kūne ir turi valdyti savo kalėjimą tam, kad save pačią paverstų realybe.

Marinos Abramović praktiką daugeliu atvejų galima interpretuoti kaip fizinę ir meninę tokio tikėjimo

išraišką. Glaudų ryšį su religine sistema rodo tvirtinimas, kartotas daugybę kartų, kad jai nerūpi žiūrovai. Kai tikslas yra valdyti save ir jei meno kūrinį sudaro ši savikontrolė, tiksliau sakant, šis viešpatavimas savęs paties atžvilgiu, tada performanso apeigiškumas ir galbūt šventumas priklauso nuo pačios jo magijos. Kitaip tariant, meno kūrinio poveikis, „prestižas“ priklauso nuo to, ar menininko siela/dvasia/protas įstengia būti stipresni už skausmą ar bet koki kitą su kūnu susijusį nepatogumą ar sunkumą. Menininko kančia, pasirodo, yra ne kas kita, o kankinystės atkūrimas – tiesą sakant, tai raktas į tokios menininkės kaip Gina Pane kūrybą. Ir net bandoma tvirtinti, esą kankiniai buvo pirmieji performanso menininkai...

Toks tvirtinimas, manyčiau, nepaprastai klaidingas. Iš tikrųjų menininką menininku daro ne tai, kad jo ar jos kūno ir proto dualizmas nepaklūsta Dievui, o tai, kad jis tarnauja menui. Šis skirtumas yra svarbiausias ir jis paverė kūrybą vienintele religija. Ar performansas būtų galutinis Mallarmé teorijos, paremtos „menas menui“ (*l'art pour l'art*) principu, pasiekimas? Jeigu taip, tada menas yra galutinė transcendencija, kuriai turėtume atnašauti aukas. Vadinas, 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių sandūra – tai laikotarpis, kai šiuolaikinis menas bandė reinterpretuoti krikščionybę. Pati idėja, kad kažkas vyksta „iš tikrųjų“, apibrėžia, kuo performansas iš esmės skiriasi nuo teatro spektaklio. Aktoriaus kūnas ir protas yra parengti tam, kad scenoje apsimetinėtu, – įtikintų ir įkalbėtų, kad tai, kas suvaidinta, yra tikra. Turėtume atsiminti, kad Bažnyčia melą dėl meno visada labai griežtai kritikavo – net neleisdavo, kad aktoriai būtų laidojami šventintoje žemėje. O performanso menininkai vaidybą iš esmės paverė religija, nes ėmė viską daryti iš tikrųjų. Skausmas, kraujas, sperma čia yra tikri. Todėl ši labai „antimodernų“ būdą suvokti meno materialumą kas nors galėtų susieti su aktorių smerkimu XVII a.: jie blogi, nes meluoja. Performanso menininkai yra geri, nes nemeluoja. Gina Pane, atkurdamą Jėzaus Kančią, kenčia iš tikrųjų. Faktas, kad jų veiksmas paklūsta aiškioms religinėms taisyklėms, t. y. kad viskas, kas vyksta, yra tikra, net jeigu

tai stebuklas, o ypač jeigu tai stebuklas, – jų meną daro trikdantį, unikalų ir savaip stebuklingą. Taigi galima išvelgti ryšį: proto ir kūno dualizmas yra susijęs su tikrąja to, kas vyksta, realybe.

Vokiečių filosofas Johannas Gottliebas Fichte yra sakęs: „Egzistuoja tik tol, kol nepaklūsti kam nors kitam.“ Aiškiai matyti, kad kiekviena jaunesnė karta bando kitaip apibrėžti performansą, priešindamasi 7-ojo, 8-ojo ir netgi 9-ojo dešimtmečio pradžios palikimui. Visos strategijos, pasirinktos vadovaujantis naujesniu požiūriu į šią meno formą, galėtų būti analizuojamos, žvelgiant per „nekreikščionybės“ arba „postkreikščionybės“ padidinamąjį stiklą. Kad būtų lengviau įrodyti šią mintį, pasitelkime kelis pavyzdžius: antai Francesco Vezzoli's į savo performansus įtraukia daug teatro elementų. Kita vertus, jo kūrybai iš tikrųjų labai svarbi ankstesnė samprata, kad, atliekant performansą, skausmas turi būti nesuvaidintas. Kraujas čia liejasi tikras. Masturbacija vyksta iš tikrųjų, sperma yra tikra, ir tai rodo vis dar didelį atotrūkį nuo teatro, kur viskas metafiziškai suklas-tota. Teatro praktiką susiejus su performanso menu, buvo duotas impulsas „meną sulieti su gyvenimu“, kaip kitame kontekste pareikštų Allanas Kaprow. Tokioje vietoje kaip Guggenheimo muziejus statyti spektaklį „Šeši personažai ieško autoriaus“ yra provokacija, žlugdanti idėją, kad egzistuoja aiškūs skirtumai tarp dviejų pasaulių. Vezzoli'o pristatyta nauja „Baliaus“ adaptacija Los Andžele irgi liudija tokią įtampą: performansu vėl bandoma pasiekti religines ir šventas teatro ištakas. Bet šis bandymas susijęs su melu ir apgavystėmis, nes iš tikrųjų menininkas remiasi sąmoningomis klastotėmis. Melavimas, visiems žinant, kad yra meluojama, tam tikru būdu jo žodžius paverčia teisingais ir tiksliais. Vezzoli's yra iliuzijos, stebuklų meistras „žvaigždžių“ ir vartotojiškumo amžiuje.

Tino Sehgalas, kurio meno samprata filosofiškesnė, ginčytiniams klausimams spręsti taiko kitokį modelį: tai, kad jo kūrinius atlieka iš esmės kiti žmonės, nereiškia sąsajos su teatru, kadangi jis jautresnis choreografijai. Grynai vizualiniu atžvilgiu jo darbai

akivaizdžiai artimi choreografijai, nes puikiai sukomponuoti, viską kontroliuoja nedalyvaujantis, bet ir dalyvaujantis, menininkas, kuris valdo visų kūnus ir žaidžia kiekvieno protu. Sehgalas kūrinyse yra proto kontrolės eksperimentas: nors nėra filosofas, jis suinteresuotas, kad jo darbuose dalyvautų mokslo žmonės, kurių dvasią, vykstant performansui, jis galėtų pagrobti. Užvaldydamas ją, menininkas paverčia savo kūrinį nepaprasta protine mankšta – *cosa mentale*, Leonardo da Vinci'o žodžiais tariant. Tačiau tuo pat metu jis, atrodo, peržengia proto ir kūno dualizmą, nes įsiveržia į kažkieno kito kūną, beje, paklūstantį savoms taisyklėms.

Galiausiai galima pridurti trečią požiūrį – narytyvinę ir diskursyvinę performanso formą, kuriai simpatizuoja netgi dar jaunesnė karta, pavyzdžiui, Alexandre'as Singhas, Trisas Vonna-Michellas, Simonas Fujiwara, vadinantys save pasakotojais. Istorijų pasakojimas yra tiek įdomus, kiek jis tampa vaizduotės produktu, galima sakyti, kad tai kitoks būdas išvengti dualizmo prarajos. Alexandre'as Singhas sako: „Aš tik noriu pasakoti istorijas“, o pati istorijų pasakojimo koncepcija įkūnija viską, ko nebuvo matyti, žvelgiant iš kūno pozicijos ar iš dvasios intelektualinės perspektyvos, – tai išreiškiama vien sapnais. Iš tikrųjų faktas, kad pasikliaujama kalba ir kalbėjimu, reiškia visai kitokią strategiją, metančią iššūkį dualizmui: viena vertus, menininkas fiziškai dalyvauja, kai pasakoja istoriją, antra vertus, tokio dalyvavimo forma iš principo skiriasi nuo „fizinio“ performanso: kūnas čia nėra įtraukiamas kaip diskomforto instrumentas. Jis yra menininko balso šaltinis.

Jei svarstytume, kokiais būdais kūnas įtraukiamas į aktus nuo 8-ojo dešimtmečio, iškart kristų į akis, kad dažnai tai daroma, siekiant sukelti nerimą meninės, socialinės, taigi ir politinės, provokacijos kontekste. Britų dramaturgas Howardas Barkeris yra sakęs: „Aš žinau, kad nuogumas, suprantama, šokiruoja, ir tai yra trikdantis socialinės sąveikos elementas.“ Nuogybė ir bet koks seksualinis aktas, kuris yra viešai rodomas, gali būti suvokiamas kaip bandymas vienokiu ar kitokiu būdu sukelti žiūro-

vams tam tikrus jausmus, kartais net šokiruoti. Taip elgdamiesi, menininkai labai aiškiai išsiduoda, kad seka senoviniu dualizmo pavyzdžiu: kūnas yra gėdingas, o siela turi jį apsiausti. Žinoma, iškart pagalvojame apie Marinos Abramovič pirmuosius darbus, tačiau tam tikru atžvilgiu tokią įtampą skleidžia netgi tas jos performansas, kurį pristatė MoMA: ištisas valandas žiūrėdama į žiūrovus, menininkė patvirtina faktą, kad kūnas yra tarpininkas, perteikiantis mistinę dvasios stiprybę. Tai tampa akivaizdu, atsiradus trijų sandų – žiūrovai, kūnas ir siela – sąveikai. Toks pasidalijimas paaiškina, kodėl Abramovič taip atkakliai tvirtina performansus atliekanti ne žiūrovams, bet priešais juos ir su jais. Tiesą sakant, žiūrovai čia reikalingi vien tam, kad pateisintų jos kūno ir proto performansą. Bet vis tiek svarbiausia tai, kas dedasi pačios menininkės viduje.

Daug ką atskleidžia Abramovič meno evoliucija: iš pradžių labai literatūriškai interpretavusi proto ir kūno dualizmą, ji pasistūmėjo iki to, kad savo kūną pavertė šios sąveikos tarpininku. Iš esmės ji smarkiai modifikavo visuotinį tokios sąveikos modelį.

Naujoji istorijas pasakojančiųjų karta elgiasi mažiau provokuojamai – užuot pasitelkusi kūną, kad sukeltų fizinį diskomfortą, ji teikia pirmenybę diskurso magijai. Paprasčiausiu būdu tai patvirtina socialinis popkultūros poveikis – viską apsvarsčius, akivaizdu, kad nuogi kūnai jau nėra tokie šokiruojantys, kokie buvo anksčiau. Iš tikrųjų po 1968-ųjų revoliucijos Europoje ir po Vudstoko Jungtinėse Amerikos Valstijose galėjo atrodyti, kad viešai masturbotis arba leisti kitiems žmonėms vaikščioti arti tavo nuogo kūno, yra neįtikėtina drąsu – ir tai buvo tikrai drąsu. Tačiau dabar, popkultūros ir televizinio sekso amžiuje, tai tiesiog nebereiškia nieko daugiau. Kas nors performansą galėtų palyginti net su pačia televizija, iškeldami tapatumo klausimą, – ar tik ši meno forma nebus pirmasis ženklas, rodantis pasaulio „televiziškėjimo“ sindromą? Pasakodami istorijas, jaunieji menininkai atmeta schemą, pagal kurią fiziškumas yra atsinaujinimo modelis. Jie priklauso „post-post“ amžiui: kai nuogybė krinta į akis visur,

diskursas tampa šiuolaikine pasipriešinimo nudizmui forma. Visais atžvilgiais kalbėjimą kaip meno raiškos ir gyvybės formą atradus iš naujo, galima tikėtis, kad kūno ir proto dualizmas bus įveiktas.

Naudodami kūną kaip tarpininką, perteikiantį jų balsą, vadinasi, ir jų įkvėpimą, iš tikrųjų jie apeliuoja į kažką, esantį anapus bet kokio dvilypumo, susijusį su kūryba kaip visuma. Balsas ir istorija tampa dualizmo transcendencija: jie peržengia dvilypumo ribą tam, kad pasiektų kitą, dar neištirtą sritį. Tai įkvėpimo sritis.

1980 m., prieš pat mirtį, Roland'as Barthes'as parašė nuostabų straipsnį „Tas senas dalykas – menas“. Jis ir šiandien atrodo nepaprastai aktualus. Menas galėtų atrodyti kažkas „paveldėta“, kažkas susijęs su tuo, kas įvyko iki mūsų ir ko mes negalime žinoti. Tačiau meno kūrimo procesas yra atnaujinamas kiekvieną kartą, kai menininkas nori tinkamai pasirengti kūrybai. Performanso menininkai desperatiškai palaiško fundamentalų kūno ir proto dualizmą, net jeigu jie to nenurodo, net jeigu jų pasaulyje to, atrodytų, visai nėra. Visų dabartinių performanso atradimų, pateisinančių naują pavadinimą, variklis – pastangos kurti naujas formas, kurios įrodytų, kad šie aktai, jeigu jie skirti ne tik individo jautrumui žlugdyti, nėra teatro spektakliai. Pasitelkdami apeigas, filosofiją ar žodį, daugelis menininkų stengiasi žengti anapus šio atskaitos taško, nors vis tiek visada yra su juo susiję.

Beje, reikėtų aptarti ir faktą, kad performanso poveikį lemia įvaizdis, esą kažkas čia vyksta „iš tikrųjų“. Kai teatro režisierė Angélica Liddell naudoja performanso elementus, scenoje jie pasireiškia kaip tikras kentėjimas. Atrodo, performanso menininkams pradėjus tolti nuo dualistinio modelio, visi kiti tik dabar jį atranda. Matyt, performanso menininkai tebėra avangardistai. ■

Iš anglų kalbos vertė Monika MEILUTYTĖ

© Donatien Grau/A Prior

© Eurozine

ATIDUS ŽVILGSNIS Į LIETUVOS ISTORIJA

ApmAUDU, tačiau šiuolaikinėje lietuvių dailėje istoriniai patriotiniai siužetai dažniausiai įgyja abejotiną, ant kičo ir beskonybės ribos balansuojančią išraišką. Tą akivaizdžiai įrodė ne viena pastarųjų metų lietuvių dailės paroda ir vadinamoji „proginė“ tapyba. Įspūdį sustiprina mėginimai apžvelgti mūsų tautos savimonę reprezentuojančio mūsų ikonografiją – pavyzdžiui, Alfonsas Alijošius sudarė pažintinę knygą „Pergalė Žalgirio mūšyje“, į kurią sudėjo anaip tol ne pačias meniškiausias ir įtaigiausias Žalgirio temos interpretacijas. Broniaus Leonavičiaus kompozicija „Žalgiris. 1410 m. liepos 15-osios rytas“ ne tik intriguoja kaip naujas lietuviškas istorinio batalinio žanro kūrinys, bet ir suteikia progą aptarti tokios kūrybos galimybes ir klystkelių.

Kalbėti apie naująjį Leonavičiaus kūrinį prasminga kitų legendinio mūšio vaizdinių kontekste. Pavyzdžiui, imkime Šarūno Saukos nutapytą „Žalgirio mūšį“ (1987) – tai savitas, klišių ir stereotipų išvengęs kovos paveikslas. Prieš daugiau kaip dešimtmetį išleistame tapytojo kūrybos albume Algis Uždavinys taikliai ir pranašiskai rašė, kad šis paveikslas „ne tiek mena konkrečią istorinę lietuvių, lenkų ir teutonų riterių kovą, labai didingai perteiktą to paties pavadinimo J. Matejkos drobėje, tapusioje tikru pseudoistorinės tapybos tabu, kiek kalba apie negailestingą ir absurdišką beprotiškų jėgų susidūrimą. Čia nėra nei pergalės, nei išganymo pažado, o tik akla marionečių pantomima.“

Pravartus būtų ir visai kitoks fonas – Ugniaus Gelgudos audiovizualinė instaliacija „Žalgiris“ (2006). Tai

inscenuoto viduramžių mūšio garsinis įrašas ir statiška panoraminė trijų skaidrių projekcija, kurioje fiksuota fizinė ir emocinė publikos egzaltacija per lietuvių roko koncertą. Čia, pasak Laimos Kreivytės, apnuoginami galios mechanizmai, o lietuvių tautiniam tapatumui kertinis įvykis lieka tarsi „už kadro“.

Leonavičiaus paveikslas keletu aspektų būtų gana artimas Saukos „Žalgiriui“, nes jame irgi remiamasi stilistika, interpretuojančia senųjų meistrų manierą, pagaliau – siekiama atkurti mūšio atmosferą. Tačiau esama ir esminių skirtumų. Leonavičius operuoja stilizuotu, dekoratyviu vaizdo kanonu, o išsiūrėję į kūrinio kompoziciją, paskiras detales, įrašus, sužinome, kad dailininkui svarbiausia kuo tiksliau atkurti pačią mūšio pradžią: kariuomenių dislokaciją, kovos strategiją ir taktiką. Taigi Leonavičiaus paveikslas, iš pirmo žvilgsnio – dekoratyvi scena su „žaisliniais“ karo raiteliais, iš tikrųjų yra preciziškas dokumentinis vaizdas, mūšio žemėlapis, potencialiai galintis tapti gera mokomąja priemone. Tą dailininkas aiškiai pabrėžė ne viename interviu. Kurdamas mūšio pradžios paveikslą jis rėmėsi ne tiek savo vaizduote, kiek istorikų – Mečislovo Jučo, Alfredo Bumblausko moksliniais darbais, švedų mokslininko Sveno Ekdalisio studija, išleista Vienoje. Paveikslas kompoziciją irgi padiktavo istorinis dokumentas – kautynių pradinio etapo schema, kurią Ekdalis surado slaptajame Prūsijos valstybės archyve. Leonavičiui rūpėjo tikslumas, todėl net pačios smulkiausios, vos įžiūrimos detalės – kariuomenių pulkų vėliavos, skydai ir t. t. – buvo kuriamos, remiantis išlikusiais istoriniais duomenimis.

It. Duvo apstarnas le gora apstarnas havo planas harmonias dalyb jautrumo kypas su visomis detakomis. Jis duvo tiksliai pgh
domas, ir liqras pradzioje itimas. Muzikos anglijos dalyb ir mitybos harmonizmo pasigrieje prie visos tikrosi
slu. it liqras, ir le pfereng. rimo slia ir patarais lygizmo lygizmo sones. itentibus. itis. qd cirtis stentemio m
qo ceterum cirtis lyqras. rimo parymimo. Itapavus suvartai qd tventyri ir talyas, ras rimo lahyena buvo pasipildyta
qinta tyq apmone gijimas. Esantimom turio tventyri imitacija ir pavidu saryb dilydima. imio lahyena. rimo buvo mto qm
mo qd havo pradzia ir le pacymimo. bet pats acvile saryb imis, havo tau dary. rimo magistra. togada pasitvyrjo. itenti ir pa

skure ji yreunimaju kare nandu le zmondu kare-taryebos Talo
 utam paryebos amulder beryu naldybu harvontat le supra-
 to had amuldu prega amulduchit ruma yruvalat buos y-
 upelne vorkalas le be enhyos panyebos paryebos buyo nymamha
 paryebos enhyos vrychava le utam le
 zmondu yruvalat yruvalat le vrychava yruvalat le amulduchit

[illegible][illegible][illegible][illegible]

predicte deus. Apud eum datur collationum in multis locis. In
tunc hominibus subdistinguitur per eorum humilitatem et
et. Et hinc apparet. In multis. In multis. In multis.
et. Et hinc apparet. In multis. In multis. In multis.
et. Et hinc apparet. In multis. In multis. In multis.
et. Et hinc apparet. In multis. In multis. In multis.

dino peraguntur multas etiam. Quibus peraguntur, interius
 erigunt propolis, dicitur de pice, sic habent pice, quibus dicitur
 in flore piceo dicitur in hanc, hanc, erigunt picea cum propolis
 erigunt. Propolis, dicitur, interius de pice, quibus dicitur
 tas, o picea, dicitur, interius de pice, quibus dicitur
 cu, nec, erigunt, dicitur, interius de pice, quibus dicitur

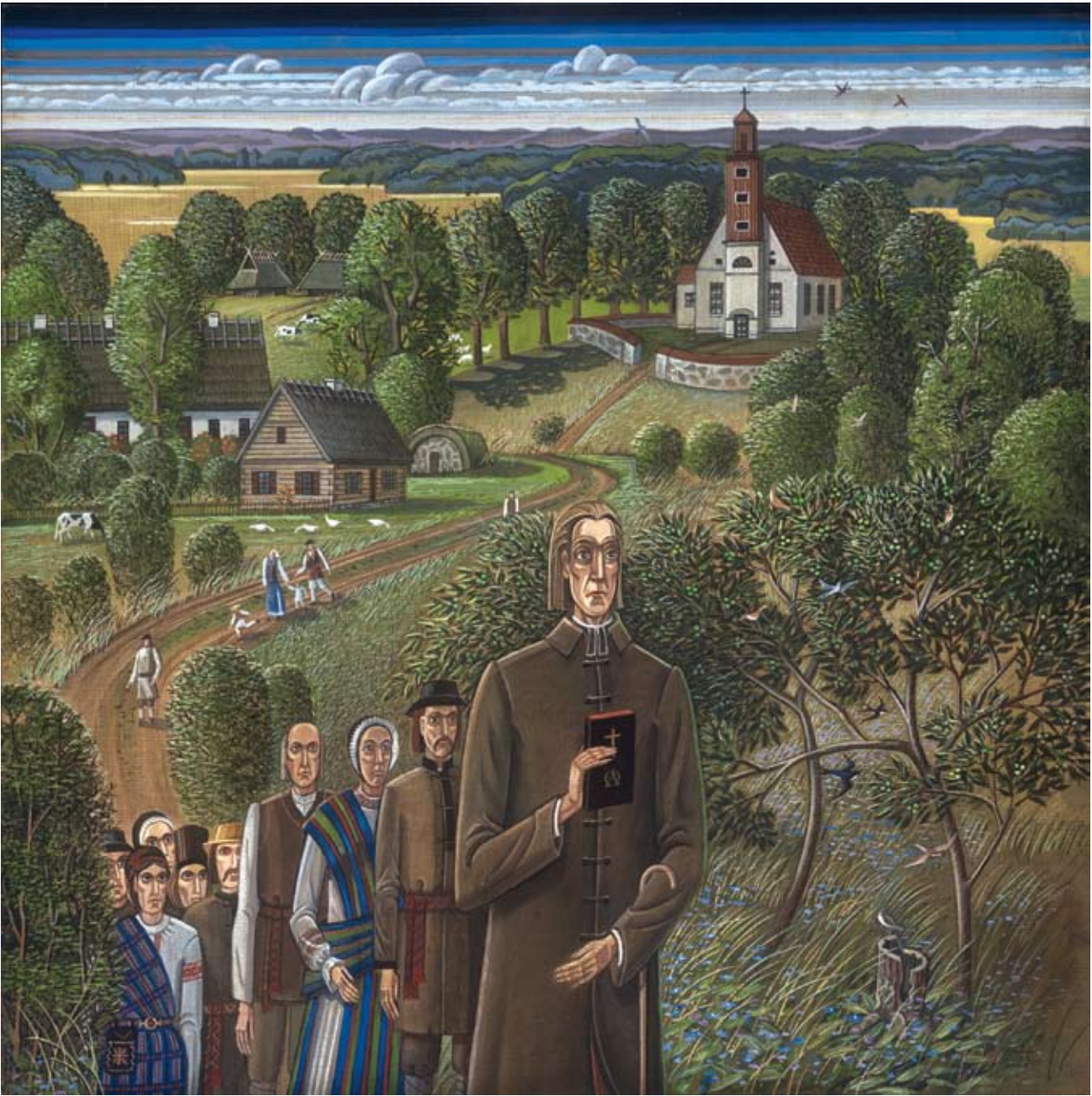
[illegible]

Valdovų rūmuose 2014 m. liepos 15-oji buvo išskirtinė – tai diena, skirta Žalgirio mūšiui atminti. Be daugybės kitų renginių, filmų peržiūrų, vestibulio auditorijoje buvo pristatytas iki tol niekur nerodytas Broniaus Leonavičiaus triptikas „Žalgiris. 1410 m. liepos 15-osios rytas“. Šis dailininkas, imdamasis istorinių temų, meninėmis priemonėmis jas pakylėja į naują mitologinį estetinį lygmenį. Tam ypač tinka išstobulintas knygų iliustratoriaus ir kaligrafo amatas, šaknimis siekiantis viduramžius. Jau grožėjomės šio dailininko sukurtomis Vilniaus legendomis, kūriniiais istorinėmis temomis. Leonavičius atrado unikalų savo stilių, kuriame dera profesionalumas, savita „gotikinė“ stilizacija ir nuoširdus jausmingumas.

Triptikas „Žalgiris. 1410 m. liepos 15-osios rytas“ – dar vienas monumentalus Leonavičiaus kūrinys, duoklė pakylėtam Lietuvos istorijos vaizdiniui, kuriame dera „viduramžiška“ forma, kaligrafija, stilizacija, kruopštumas ir apibendrinimas, išmonė ir istoriniai faktai. Žinoma, dailininkas nesiekia „atkurti“, tiksliai rekonstruoti istorinio įvykio, tai istorikų duona. Jis meistriškai audžia tam tikro istorinio įvykio, kolektyvinėje sąmonėje jau tapusio „mitiniu pasakojimu“, „didžiąja iliuzija“, monumentalią drobę, išskleidžia šios mitoistorinės vizijos „skraistę“, kurioje susiduria krikščioniškoji ir pagoniškoji perspektyvos, žmogaus ir Dievo lygmenys, susipina dabartis (požiūris į šį istorinį įvykį), praeitis ir ateitis.

Žalgirio mūšis vaizduojamas iš paukščio skrydžio – tai Dievo perspektyva arba retrospektyvus žvilgsnis iš dabarties į praeitį. O praeitis visada idealizuojama, iškyla tarsi didinga, sapną primenanti vizija.

Broniaus Leonavičiaus triptikas – puikus reprezentacinės dailės pavyzdys. Atsidūręs Valdovų rūmuose, rado sau tinkamiausią vietą – didinga mitoistorinė vizija prigijo kitoje, ne mažiau didingoje.

Bronius LEONAVIČIUS. Donelaitis. Iš ciklo „Donelaičio metai“. 2014. Toilekso popierius, tempera; 51 x 50

Bronius LEONAVIČIUS
Žalgiris. 1410 m. liepos 15-osios rytas
2011. Triptikas. Rankų darbo popierius, tempera, auksas, reljefas; 85 x 210

Ar „moksliškas“ dailininko nusistatymas nekenkia meninei kūrinio kokybei, ar dėl to jis netampa sausas, nuobodus? Tokių klausimų kyla ne tik žiūrovams, bet ir patiems istorikams, iki šiol bandantiems įminti Žalgirio mūšio mįslę. Tai galima pajusti iš svarbios tarptautinės mokslinės konferencijos „Žalgiris – Griunvaldas – Tanenbergas 1410: karas ir taika vėlyvaisiais viduramžiais“, įvykusios Vilniaus universitete 2010 m., minint mūšio 600 metų sukaktį, atgarsių. Žurnalistas Gediminas Zemlickas garsųjį istoriką Sveną Ekdalį klausė, ar istorikai, visą dėmesį sutelkę į pilis, karo technologijas, ginkluotę, neišleidžia iš akių psichologinių, dvasinių aspektų, karvedžių sugebėjimo (arba nesugebėjimo) nusiteikti lemtingam mūšiui. Ekdalis aiškino, kad dvasiniai ir materialiniai dalykai čia neatsiejami susiję.¹ Ko gero, šį teiginį galima taikyti ir vaizduojamosios dailės kūriniams, juolab kad Leonavičiaus „Žalgiris“ kaip tik ir paremtas simboline materialinių ir dvasinių istorijos vertybių jungtimi.

Istoriniu žanru, heraldiniais simboliais Leonavičius domėjosi ir anksčiau, tad ši tematika jam nėra nauja. Atvirkščiai – atradęs individualią meninę išraišką, dailininkas sėkmingai ja naudojasi. Eidamas klasikinės dailės keliu, išlaiko kultūringą, pagarbų, atidų santykį su tradicija, neprarasdamas tikro, neapsimestinio domėjimosi Lietuvos praeitimi ir ieškodamas būdų, kaip adekvačiai ją perteikti dabarties žiūrovams. Svarbios ir medžiagos, ir išraiškos priemonės – šiltas rusvas rankų darbo popierius, panašių tonų paveikslo koloritas, ritminga ir dinamiška kompozicija, viduramžių miniatiūras primenanti stilizacija. Ne ką mažiau reikšmingas ir dailininko pasirinktas žvilgsnis į vaizduojamą sceną – tarsi iš viršaus, iš aukštai. Beje, panašią kompoziciją Leonavičius pasirinko ir kitam istorinio žanro kūriniui – triptikui, kuris skirtas Kristijonui Donelaičiui. Šis paprastas vaizdo konstravimo būdas tampa konceptualia viską aprėpiančio žvilgsnio strategija. Taip tarsi nurodomas laiko ir erdvės atstumas, šiuolaikinį individą skiriantis nuo tolimos praeities.

Sąlygišką paveikslo vaizdą praturtina šriftinės kompozicijos, kurios irgi nėra savitikslių. Tai citatos iš istorikų veikalų, nagrinėjančių mūšį. Kariaujančių

pusių vadų portretai įkomponuoti dekoratyviuose kartušuose. Dailininkas rado vietos ironiškam pašmaikštavimui, pavaizdavęs ir mūšio stebėtojus, kuriuos žurnalistai jau pakrikštijo „pasaulio, kaip amžinojo teatro“, žiūrovais arba viduramžių žiopliais... Ko gero, šią išvalgą galima ir perfrazuoti. Juk paveikslas sukurtas ne viduramžiais, o XXI a., tad galbūt Leonavičius čia pateikė Marshallo McLuhano teorijos iliustraciją, t. y. pavaizdavo šiuolaikinės „medijuotos“ visuomenės atstovus, televizijos ar interneto vartotojus, kurie kruvinus įvykius saugiai stebi, spoksodami į ekraną...

Apibendrinant Leonavičiaus kompozicijos ypatumus, galima drąsiai teigti, kad patyręs dailininkas, mėgstantis gilintis į istorinių faktų esmę ir suteikti jiems tinkamą meninę išraišką, išvengė pseudoistorinės mateikiškos Žalgirio mūšio apoteozės. O grįžtant prie minėtų įdomesnių Žalgirio tematikos dailėje pavyzdžių, svarbu nepamiršti jų sukūrimo laiko, socialinių, kultūrinių, politinių aplinkybių. Sauka nutapė „Žalgirį“ nacionalinės savimonės atbudimo metais, kai idealizavome savo praeitį ir didvyrius. O Gelgudos ir Leonavičiaus kūriniai atsirado laikais, kurių sociokultūrinis fonas yra stiprokai persmelktas skepticizmo, nusivylimo vis stiprėjančia kosmopolitine Lietuvos socialinės raidos tendencija. Kita vertus, nacionalinės savimonės klausimai tampa vėl aktualūs visam pasauliui, šurpstančiam nuo šių dienų militaristinio „teatro“ – Krymo aneksijos ir žūtbutinių Ukrainos kovų už laisvę. Simboliška, kad Leonavičius kalba apie susitelkimą, pasirengimą mūšiui. Jo sukurtas viduramžių karo „žemėlapis“ įgyja ir kitą prasmę, kurios dailininkas gal net nebuvo numatęs iš anksto – tai tarsi atsakas į nevaldomą agresyvios karinės jėgos siautėjimą šiuolaikinėje Europoje, jį sutramdyti galėsime tik susitelkę ir imdamiesi kolektyvinių veiksmų. ■

¹ Istorijos tyrinėjimuose svarbu rasti savo kelią. Gediminas Zemlickas kalbina Sveną Ekdalį. *Mokslo Lietuva*, 2010 m. lapkričio 18 d., nr. 20 (442).

PERSONAŽAI TEBEIEŠKO AUTORIAUS

Režisieriaus Anatolijaus Vasiljevo lietuviškasis pėdsakas

Prisimenant ketvirčio amžiaus senumo potyrius, niekas taip stipriai neaudrina vaizduotės, kaip į dienos šviesą netikėtai išvilktas anų laikų dokumentas, apdulkėjęs dienoraštis arba kruopščiai sudėliotas rankraštinis foliantas... Laikau jį rankose, tą paminklinį *in folio* – beveik trijų šimtų puslapių didelio formato kserokopinės „spaudos“ kūrinių. Tai rusų teatro režisieriaus reformatoriaus Anatolijaus Vasiljevo „aukso amžiaus“ metraštis, atspindintis jo teorinės minties ir kūrybos apogėjų, garsiuosius spektaklius – Viktoro Slavkino „Serso“ (1985), Luigi’o Pirandello „Šeši personažai ieško autoriaus“ (1987).¹

Pastarųjų mėnesių geopolitiniai įvykiai (Ukrainos revoliucija ir Krymo aneksija) lėmė, kad mūsų šalyje kaip „pasienio erdvėje“ bemat įsigalėjo karo nuojautos retorika, kurios leksikonas ir argumentacija be išlygų apėmė ir kultūrinį, net siaurą teatrinį, diskursą. Gero tono požymiu vėl tapo urmu niekinti viską, kas sukurta sovietmečiu šiapus, o ypač anapus, rytinės, mūsų sienos. Todėl ir pajutau, kad atėjo būtent ta akimirka, kai privalau pasidalyti tuo, kas „visų svarbiausia“ prabėgusiame gyvenime žmogaus (šių žodžių autoriaus), kuris keturis savo gyvenimo dešimtmečius paskyrė teatro teorijos ir praktikos studijavimui ir kuriam likimas suteikė puikią galimybę iš arti ir iš vidaus stebėti vieną įdomiausių XX a. pabaigos Europos scenos meno reiškinių – režisieriaus Anatolijaus Vasiljevo teatrą tuo metu, kai jis pasiekė klestėjimo viršūnę.

Teoriškai ir praktiškai Vasiljevo teatras ne tik glaudžiai susijęs su tokiomis kartinėmis teatro asmenybėmis kaip prancūzas Antoninas Artaud, lenkas Jerzy’š Grotowskis, britas Peteris Brookas, bet ir joms prilygstantis. Kitoje šio Europos autoritetų panteono pusėje matome tokias išpūdingas figūras kaip sovietmečio režisieriai Jurijus Liubimovas, Anatolijus Efrosas ir mūsų krašto teatralų nūnai ypač menkinamas Konstantinas Stanislavskis. Šis ujimas toks „aplamas“, kad drąsiai galima jo nepaisyti, bet vis dėlto, regis, jau derėtų atverti „lobių skrynias“ ir leisti tiems, kas yra vertas, apžiūrėti, pačiupinėti, pauostyti tos, regis, jau nykstančios civilizacijos turtus – tada gal atsivers tikrasis jų turinys ir bus suvokta didžiulė vertė.

Lietuvių profesionalusis valstybinis dramos teatras, turiu omenyje jo teoriją ir praktiką, pastaraisiais dešimtmečiais itin sėkmingai puoselėja hermetišką „savastį“. Bent jau Vasiljevo sceniniai atradimai ir išradimai, atrodo, nepalietė nei mūsų teatrų, nei režisierių su artistais, nei jų kuriamų spektaklių. Tačiau tai paviršutiniškas įspūdis.

Antai Ramunė Balevičiūtė savo knygoje studijoje „Rimas Tuminas. Teatras, tikresnis už gyvenimą“ (2012), teoriškai analizuodama šio režisieriaus kūrybą, vartoja terminą „žaidybinis teatras“. Pasak teatrologės, „panašų metodą aktyviai taikė ir režisierius Anatolijus Vasiljevas (spektakliai: Viktoro Slavkino „Cerceau“, 1985, Luigi Pirandello „Šeši personažai ieško autoriaus“, 1987; Platono „Dialogai“, 1988)“.²

Balevičiūtė savaip išvertė garsiojo teatro pedagogo Michailo Butkevičiaus (1926–1995) knygos pavadinimą *В сторону узрвого театра* (2002) – lietuviškai jis skamba taip: „Žaidybinio teatro link“. Manychiau, tai „naratyvinis kazusas“, nes susiaurinama ir netiksliai perteikiama prasmė. Rusų kalboje, o juo labiau teatrinėje terminologijoje, *uzpa* visai ne tas pats, kas „žaidimas“. Lietuviškas žodis „žaidimas“ numato tam tikrą „žaisliškumą“ (*ergo*, infantilumą), kurio nei Butkevičiaus pedagogikoje, nei Vasiljevo teorijoje, nei Tumino praktikoje nėra nė kvapo. Vasiljevui labiau tiktų žodis „lošybinis“ (žodžio *uzpam* vertimo variantas – „lošti“), apimantis ir pražūtingą improvizaciją, ir fatališką likiminį iššūkį – būtent tas prasmės, kuriomis operuoja ir Vasiljevas, ir Tuminas (keista, kaip teoretikai pavyko čia išvengti žodžio „džiazas“).

Bandydami išnarpinti šią terminų ir chronologijos painiavą, prisiminkime ankstyvuosius Tumino spektaklius: 1979 m. Maskvoje, K. Stanislavskio teatre, jis pastatė Osvaldo Záhradniko pjesę „Solo laikrodžiui su gegute“, o vėliau (1982) Vilniuje režisavo Andrejaus Kuternickio „Fėjos Dražė variacijas“. Abi priklausė ir Vasiljevo pjesių „portfeliui“ – „Solo laikrodžiui su gegute“ jis pastatė 1973 m. Maskvos dailės teatre (MChAT), tiesa, „Fėjos Dražė variacijas“ kiek vėliau – 1987 m. – Latvijoje. Tarp jų užsimezgė bendravimas, kurį galima apibūdinti kaip mokytojo ir mokinio santykius. Jauną Rimą Tuminą, anuo metu Maskvoje patyrusį sunkią krizę, globojo garsi Rytų Europos teatro specialistė teatrologė Larisa Solnceva, beje, pasiūlusi jaunam režisieriui bulgarų autoriaus Jordano Radičkovo pjesę „Viduržiemis“, su kuria šis debiutavo Lietuvos valstybinio akademinio dramos teatro scenoje (1979). Profesorė suvedė lietuvių ir su Vasiljevu, tuo metu stačiusiu garsiuosius savo spektaklius – „Pirmąją *Vasos Železnovos* variantą“ (1978) pagal Maksimą Gorkį ir „Jauno žmogaus suaugusią dukterį“ (1979) pagal Viktorą Slavkiną.

Butkevičius ir jo auklėtiniai, su kuriais Vasiljevas vėliau sukūrė legendinį spektaklį „Šeši personažai ieško autoriaus“, režisieriaus akiratyje atsидūrė gerokai vėliau, 1987 m. Ši pažintis irgi turi priešistorę, kurioje išvelgtinas „lietuviškas pėdsakas“.

Apie 1981-uosius SSRS teatrai vėl susidūrė su ypač intensyviu ideologiniu komunistinės nomenklatūros siautėjimu. Prisiminkime kad ir tai, koki kultūros prievaidų spaudimą tada patyrė mūsų Jaunimo teatras dėl Eimunto Nekrošiaus spektaklio „Ilga kaip šimtmečiai diena“ pagal Čingizą Aitmatovą. Iš Maskvos K. Stanislavskio teatro liepta išmesti tris režisierius, buvusius bendrakursius – Borisą Morozovą, Anatolijų Vasiljevą ir Josifą Raichelgauzą (teatrui vadovavęs jų mokytojas, garsus rusų aktorius ir režisierius Andrejus Popovas irgi atleistas iš pareigų). Beje, Morozovas tuo metu ypač išgarsėjo, minėtame teatre pastatęs Sauliaus Šaltenio „Škak, mirtie, visados škak“. Vasiljevo spektakliai „Pirmasis *Vasos Železnovos* variantas“, o ypač „Jauno žmogaus suaugusi dukterė“ buvo „smūginiai“ šio teatro reiškiniai.

Nepaisant akivaizdžios sėkmės (o greičiausiai būtent dėl jos), trijulė buvo išvaikyta. Vasiljevą 1982 m. savajame Tagankos teatre priglaudė režisierius Jurijus Liubimovas, vienintelis iš Maskvos teatralų išsaugojęs išdidžią „laisvamano“ laikyseną, bet netrukus jis pasitraukė į Vakarus. Garsiosios Tagankos, likusios be šeimininko, ankštame dekoracijų ceche Vasiljevas su dramaturgu Slavkinu ir dailininku Igoriu Popovu pradėjo rėsti įžymųjį dviaukštį namą spektakliui „Serso“ (prieš tai keletą sykių ten parodė atnaujintą „Vasą...“).

Tais pačiais metais kitas garsus Maskvos režisierius Anatolijus Efrosas, irgi persekiojamas sovietinių biurokratų, Teatro institute (GITIS) surinko gausų aktorių ir režisierių kursą, kuriam dėstyti pakvietė ir Vasiljevą. Tarp studentų buvo du lietuviai – Saulius Bernotaitis ir Julijus Lozoraitis...

Atsidūrėme įdomiausių ir novatoriškiausių scenos eksperimentų verpete. Tarsi atsivėrė vartai į visiškai kitokį teatro pasaulį – lyg ir nujautėme tokį esant, bet nesitikėjome, kad galėsime savo akimis jį išvysti. Jis puikiai derėjo prie aplinkinio pasaulio, kuris lig tol atrodė nugrimzdęs į letargo miegą, bet staiga pradėjo keistis pašėlusiu greičiu...

Tagankos repeticijų kambaryje vyko pirmakursių (!) pratybos: ir šiaip jau gausiam mūsų (daugiau kaip 30 studentų) būriui, prie kurio nuolat prisijedavo po

keliolika fanų iš kitų teatrinių Maskvos mokyklų, Vasiljevas „mėsinėjo“ kultinę tų laikų pjesę – Aleksandro Vampilovo „Ančių medžioklę“. Anuomet ji buvo labai retai vaidinama, nes jos pastatymui reikėdavo gauti leidimą „aukščiausiu“, t. y. SSKP CK, lygiu. Niekio „antsovietinio“ toje pjesėje nebuvo, joje kalbama apie laipsnišką dorovinį nuosmukį. Tiesa, ant sienos kaba šautuvas, kuris, nepaisant dramaturgo Antono Čechovo prieš šimtmetį deklaruoto dėsno, taip ir neiššauna. Pagal tokią pjesės interpretaciją, kokią pasirinko Vasiljevas, šautuvas „neiššaudavo“ net pagrindinio veikėjo Zilovo „viduje“. Finale niekas nepasikeičia, nieko neatsitinka. Tai kas gi turėjo sukelti publikai katarsį?

Ir tada mes iš Vasiljevo pirmąsyk išgirdome, kad šiuolaikinės dramaturgijos prigimtis visiškai kitokia, kad tekstą derėtų vaidinti taip, tarsi visas replikas visi personažai iš anksto puikiai žino, visos situacijos jiems yra įprastos, nes jau daug sykių kartojosi, o konfliktų baigtys visiškai aiškos, ir tai nėra joks įvykis. Pagrindinė personažų bendravimo ašis tokia: „aš žinau, kad tu žinai, kad aš žinau...“ Vadinasi, gyvenimiškoji personažo energija turi „išsilieti“ ne per įvykį, bet per tekstą... O scenos erdvė, pasirodo, turi daugybę, šimtus, netgi tūkstančius skirtingos prigimties vaidybinių taškų (ne vien pirmą ir antrą planą su „horizontu“) ir nematomas sceninės įtampos linijas. Tikroji scenografija būtent ir privalo susitvarkyti su ta gausybe taškų ir su tomis įtampos linijomis. Šių teorijų plastinį įgyvendinimą išvydau 1990 m. Lietuvoje, Oskaro Koršunovo spektaklio „Ten būti čia“ pagal Daniilą Charmsą „kreivai šachmatiniame“ scenos grindų užtiesale (scenografai Aidas Bareikis ir Julius Ludavičius). Efektingiausios mizanscenos, pagal Vasiljevą, yra anaip tol ne tos, kur aktorius jaučiasi patogiai, o atvirkščiai – kur jis patiria maksimalų diskomfortą. Tik taip galima kurti sceninę įtampą.

Vasiljevo teorija rėmėsi šiuolaikine fizika ir matematika – pavyzdžiui, Alberto Einsteino reliatyvumo teorija, Norberto Vienerio kibernetika (taigi ne tik Antoninu Artaud su kitais teatro „modernistais“). Tų teorijų naujumas ir aktualumas tiesiog svaigino. Vasiljevas buvo studijavęs tiksluosius mokslus, tad tokios sąsajos jam

atrodė natūralios, o jo koncepcijų teorinis pagrindimas skambėjo harmoningai ir taip gražiai, tarsi matematikos formulė. Kurti tokio stiliaus matematiškai harmoningus spektaklio apmatų jis skatino ir savo mokinius. Beje, panašaus lygio matematinį grožį kartais skleidžia ir Koršunovo režisūrinės idėjos.

...Majestotiškai išsidrėbęs metalinėje kėdėje vidury auditorijos, atkišęs į priekį nepriekaištingai išblizgintą džinsuotos savo kojos batą, lengvu galvos krestelėjimu vis nuvydamas nuo kaktos nepaklusnią Artaud stiliaus ilgų karčių sruogą, Vasiljevas įdėmiai stebėjo mus iš padilbų. Ekspresyviai gestikuluodamas panardindavo klausytojus į užburiantį savo samprotavimų srautą, sukeldavusį beveik tranco būseną. Naujų terminų išradėjo teiginiai buvo konkretūs tarsi muzikiniai akcentai. Prasmė įskaitoma: „Jis žino, kokio teatro nori. Tokio tikriausiai niekada nebus. Tegu toks teatras gimsta čia, žodžių lygmeny, tegu čia pat ir miršta. Jam svarbiausia – viską suformuluoti. Iš esmės teatras yra šiurkščiausias iš menų. Visos istorijos jau suvaidintos, visi siužetai žinomi. Apskritai jų yra vos tuzinas, kitkas – tai variacijos. Tikrame teatre, „Jo teatre“ negalima vaidinti siužeto. Esmė slypi anapus siužeto ir net už viso sceninio pasakojimo... Šiuolaikinėse pjesėse vyksta visai ne tai, ką matome...“ Ir t. t.

Patyliukais lankydavomės ir Tagankos dekoracijų ceche, specialiai pritaikytame „Serso“ repeticijoms. Ten Vasiljevas jau ne teoriškai, o praktiškai bandė įveikti minėtąjį teatro „šiurkštumą“ (ne visada vienodai sėkmingai). Viktoras Slavkinas atsinešdavo į repeticijas didžiulį aplanką, kuris iš išorės atrodė panašesnis į baisaus nusikaltimo bylą negu į dramos kūrinį, – ten buvo sudėta daugybė pjesės teksto variacijų, kurias čia pat per repeticijas abu su režisieriumi dėliodavo ir kaitaliodavo. Vaidino puikūs garsūs artistai: Aleksejus Petrenka, Albertas Filozovas, Borisas Romanovas, Liudmila Poliakova, netrukus tragiškai žuvęs Jurijus Grebenščikovas, Dmitrijus Ščerbakovas... Dalis aktorių nuolat keisdavosi, ateidavo labai garsių teatro ir kino personų, pavyzdžiui, Andrejaus Tarkovskio žvaigždė Margarita Terechova, kurią vėliau pakeitė dar labai jauna Natalija Andreičenko, todėl kartais apsilanky-

davo ir jos vyras – garsusis Maximilianas Shellas su ne menčiau garsia savo seserimi Maria. Vis dėlto daugelį garsenybių atbaidė kamuojantis laboratorinis darbas ir visiškai neaiškos perspektyvos...

Gana greitai Vasiljevas pamatė, kad jo iškentėtas novatoriškas teatro teorijas žali pirmakursiai režisieriai (tarp kurių buvo ir 17-mečių merginų, ir 35-mečių „senių“) suprantą, švelniai tariant, ne visai taip, kaip jis tikėjosi (aišku, buvo keletas išimčių). Matyt, todėl antrame kurse pasiūlė mums nagrinėti pedagoginiu atžvilgiu „paprastą medžiagą“ – Aleksandro Gribojedovo „Vargą dėl proto“. Beje, būtent nuo šio kūrinio Rimas Tuminas vėliau Maskvoje pradėjo savo rusiškųjų pastatymų seriją.

Nesileisdamas į peripetijų narstymą, nespėliosiu, kodėl Vasiljevas netrukus atsisakė Efroso surinktų studentų ir susigundė pasiūlymu perimti baigiamąjį GITIS'o aktorių neakivaizdininkų kursą – garsiojo Michailo Butkevičiaus mokinius. Jo parengti nebejauni periferijos teatrų profesionalai, jau sukūrę nemažai vaidmenų, novatoriškas Vasiljevo idėjas tiesiog „gaudė ore“ ir bematant paversdavo „kūnu“. Demonstruodami tikrus aktorinio atsivėrimo ir talento stebuklus, jie su džiaugsmu vadavosi iš teatrinės rutinos, beviltiško materialinio ir vaizduotės skurdo, su kuriuo susidūrė provincijos scenose. Taip atsirado legendinis spektaklis „Šeši personažai ieško autoriaus...“

...Keletą savičių repeticijos vyko GITIS'e, atsitiktinėje auditorijoje, kur tvyrojo visiškas chaosas, būdingas tiems laikams. Iš pradžių aktoriai darė etiudus pagal kelias replikas, kelis žodžius arba porą

Vaidinimo „Serso“ (1985 m., Maskvos Tagankos teatras) programėlė-atvirukas: Natalija Andreičenko, Aleksejus Petrenko, Dmitrijus Ščerbakovas, Borisas Romanovas, Albertas Filozovas, Jurijus Grebenščikovas, Liudmila Poliakova

ištiktukų, paimtų iš pjesės. Tokia buvo improvizacinė spektaklio įžanga – tikras aktorinis „džiazas“... Spektaklyje skambėjo daug tikro džiazas – ir širdį veriančio, ir kamuojamai sunkaus... Tą patį personažą aktoriai vaidindavo pakaitomis, tarsi perleisdami iš rankų į rankas... Keista, bet painus pjesės siužetas dėl to tapo aiškesnis, o beviltiškai aistrose paskendusios giminės nuopuolis darėsi vis baisesnis, artėdamas neišvengiamai tragiškos atomazgos link.

...Prasidėjus Gorbačiovo „perestroikai“, Vasiljevas su spektakliu „Serso“ turėjo „išsikraustyti“ iš Tagankos ir įsikūrė kukliame pusrūsyje tuometinėje Vorovskio (dabar Povarskaja) gatvėje, už poros šimtų žingsnių nuo „naujosios“ Lietuvos ambasados, greta senųjų „Baltrušaičio namų“.

Čia 1987 m. jis įsteigė garsiąją eksperimentinę laboratoriją *Dramos meno mokykla*, čia repetavo spektaklį „Šeši personažai ieško autoriaus“, kuriame vaidindami didžiausią kūrybinį polėkį ir fantastišką kūrybinę sėkmę patyrė visi Butkevičiaus auklėtiniai, tarp jų ir talentingas aktorius bei režisierius Vytautas Dapšys,

„Serso“ įžanginė dekoracija – užkaltas vasarnamis – Maskvos Tagankos teatro dekoracijų dirbtuvėse. 1985. Scenografas Igoris POPOVAS. Aleksejaus Sternino nuotrauka, Anatolijaus Vasiljevo fondas.

vyresnysis Vilniaus mažojo teatro grandas (prisiminkime nepakartojamąjį Arbeniną Rimo Tumino „Maskarade“) brolis. Ten pirmąkart visu gražumu suspindėjo ir ištikimas lietuvių teatro bičiulis, vėliau į Kanadą emigravęs ukrainietis Grigorijus Gladijus...

...Dabar, kai prabėgus 25-eriems metams vartau senojo *in folio* puslapius, žvelgiu į kreivokai sudėliotus tekstus, nekokybiškas kserokopines anų laikų nuotraukas, imu galvoti, kad visas tas „nekokybiškumas“ priskirtinas aukšto lygio „postmoderniam“ leidybos menui. Nuotraukos ir recenzijos įvairiomis kalbomis apie spektaklių „Serso“, „Šeši personažai...“ triumfą ir pirmąsias gastroles užsienyje ryškiausiais „perestroikos“ metais – tikras laikmečio skerspjūvis, stebuklinga *camera obscura*, per kurios okuliarą galima išvysti anų laikų pasaulį be klišių ir stereotipų, su stulbinančia spalvų, garsų, faktūrų ir aistrų, veidų ir idėjų įvairove.

Šį albumą su meile išmaniai savo rankomis sukūrė Vasiljevo mokinys, buvęs architektas, o dabar jau

daug metų – vienas iš Maskvos teatrinio *undergroundo* lyderių, beje, irgi ukrainietis Vladimiras Klimenka (*Klimas*). Originalas, deja, neišlikęs, tačiau viena kopija atsidūrė mano archyve. Neseniai buvo paskelbta elektroninė šio albumo versija – pasirodo, antrą kopiją saugo Anatolijus Vasiljevas, nuo 2007 m. gyvenantis ir kuriantis Prancūzijoje.

Ko dabar galėtume pasisemti iš šio unikalaus seno dokumento? Visų pirma tai puikus pavyzdys, kad giliai novatoriška, įprastas taisykles ir standartinius postulatus iš esmės keičianti teatrinio meno teorija ir praktika adekvataus masto reiškiniu tam-

pa, neištirpti totalaus abejingumo ir diletantiškumo jūroje įstengia tik tada, kai yra *sistemiškai išsamiai* suvokta, apdorota ir pateikta visuomenei kaip sąmoninga *kultūros kulto* apraiška. (Beje, 1990 m. Vasiljevas apdovanotas Europos teatro premija būtent *Už naująsias teatro realybes...*)

Kuo mes visi, prisilietusieji prie šio režisieriaus ir jo bendražygių kūrybos, buvome apkerėti, kas mus įkvėpė tada ir lydi iki šiol? Ogi tas pats, kas užbūrė ir iš esmės pakeitė gyvenimą daugelio žmonių, susidūrusių su Juozu Miltiniu ir jo teatru, – tai buvo reali *civilizacijos apraiška*. Tiesa, Miltinis į Panevėžį 1940 m. atgabeno tikros, visavertės prancūzų *teatrinės civilizacijos* atspindžius, bet ir jų pakako, kad lietuvių kultūra palypėtų keliais laipteliais aukščiau...

Kokią civilizaciją deklaravo ar galėjo deklaruoti Vasiljevo teatras, atsiradęs sovietmečiu? Analizuodamas tai, kas anuomet patirta, daryčiau išvadą, kad šio žmogaus teorijos ir praktinė veikla, kurios pagrindas yra tiek kūrėjo talentas, tiek didžiulė kūrybos ir pa-

žinimo aistra, rėmėsi galinga ir kryptinga *geidžiamos civilizacijos nuojauta*. Šios aistros ir šios nuojautos pakako, kad visiškai necivilizuotoje totalitarinėje aplinkoje atsirastų *giliai civilizuoto turinio* reiškiny – Vasiljevo *Dramos meno mokykla* ir jo spektakliai „Serso“ (1985), „Šeši personažai ieško autoriaus“ (1987), Platon „Dialogai“ (1988).

Dar didesnis paradoksas yra tai, kad minėtasis *civilizacijos ilgesys* sukūrė reiškinį, daugeliu parametru pranokusį pačią *Vakarų civilizaciją*, kurios taip aistringai siekta.

Kuo ypatingas tas iš esmės „kambarinis“ spektaklis „Šeši personažai ieško autoriaus“, kodėl būtent jis tapo naujojo teatro manifestu? (Panašiu principu, beje, remiasi ir Koršunovo spektaklis pagal Čechovo „Žuvėdrą“, taip pat nestokojantis manifestinio skambesio.) „Šeši personažai...“ išsiskyrė tuo, kad akivaizdžiai parodė: teatro menas gyvas tik tada, jeigu sceninius stereotipus nuolatos griaua iš vidaus, jeigu nenuilstamai keičia vaidybos prasmę ir kokybę, pabrėždamas skirtumą tarp konfliktų scenoje ir gyvenime, jeigu artistai įsijaučia į publikos būseną, o publika įsijaučia į scenos meną, scenografijos invariantiškumą ir išradimus...³

O kodėl mūsų, saujelės Vasiljevo „mokinių“, (t. y. tų, kuriuos jis mokė ir kurie nuoširdžiai stengėsi kažką iš jo išmokyti, likimas lietuviškojoje teatrinėje terpėje susiklostė iš esmės nesėkmingai? Yra daug priežasčių. Jos kaip visada ir subjektyvios, ir objektyvios. Subjektyvios susijusios su faktu, kad kiekvieną rafinuotą teoriją ir praktiką pasekėjai dažniausiai nesąmoningai supaprastina, daugiau išoriškai mėgdžioja, užuot įsisavinę metodo esmę ir sistemingai ją plėtoję. Objektyvi priežastis ta, kad bet kokiai išorinės civilizacijos kultūrinei apraiškai čia tenka susidurti su plačiąja prasme necivilizuota, bet kokioms svetimos kultūros apraiškoms giliai priešiška vietine kultūra (bent jau profesionalusis valstybinis teatras tikrai yra nusiteikęs būtent taip).

Tikriausiai nederėtų be išlygų atmesti Vasiljevo metodo įtakos lietuvių teatrui. Antai po Lietuvos rusų dramos teatro stogu ne itin dinamiškai, pamažėle, bet

kryptingai „skleidžia sparnus“ jauna režisierė Olga Lapina. Ji nuosekliai semiasi žinių, tobulina savo įgūdžius ir braižą, mokydamasi iš Jurijaus Alšico – garsaus teatro pedagogo, dėstančio Europoje ir Amerikoje. Anuomet sukūręs vieną iš įsimintinų vaidmenų spektaklyje „Šeši personažai...“, jau daug metų jis sėkmingai perteikia savąjį Vasiljevo metodo suvokimą.

Bet vis dėlto sėkmingiausiai ir išpūdingiausiai ši metodą įgyvendina, manyčiau, netiesioginis Vasiljevo mokinyš Tuminas. Bėda, aišku, ta, kad jau seniai jis kuria ne Lietuvoje. Leisiu sau paminėti savo rašinių, skirtą Tumino spektakliui „Eugenijus Oneginas“, pastatytam Maskvoje, o pernai rudenį parodytam Vilniuje per J. Vachtangovo teatro gastroles. Kūrinio analizę mėginau atlikti būtent iš tokių pozicijų, t. y. sceniniame Tumino metode stengiausi išvelgti tai, ką jis sugebėjo įsisavinti, modifikuoti ir išplėtoti, remdamasis Anatolijaus Vasiljevo pamokomis.⁴

Pabaigai pridėdu nuorodą⁵ į minėto antikvarinio albumo elektroninę versiją, paaiškinančią, kas turima galvoje, vartojant žodžius *sisteminis požiūris į kultūros reiškinį* ir *kultūros kultas*.

Juk tai galų gale tokie panašūs ir giminiški žodžiai... ■

¹ Nuodugnai apie Anatolijų Vasiljevą, jo spektaklius ir metodą: Богданова П. Б. Логика перемен: Анатолий Васильев: между прошлым и будущим. М.: Новое литературное обозрение, 2007. 372 c.

http://teatr-lib.ru/Library/Personal/Bogdanova_Polina_Borisovna.htm

² Ramunė Balevičiūtė. Rimas Tuminas: teatras, tikresnis už gyvenimą. Žaidimas Rimo Tumino teatre. Vilnius, *Metodika*, 2012, Sk. 1. Žaidžiantis Rimo Tumino teatras., p. 27.

³ 2001 m. pagal Anatolijaus Vasiljevo ir jo nuolatinio scenografo Igorio Popovo projektą Maskvoje, Sretenkos gatvėje, buvo baigti statyti nauji *Dramos meno mokyklos* rūmai. Tačiau netrukus Vasiljevas pasinėrė į teatro eksperimentus užsienyje. Šiuo metu *Dramos meno mokyklos* rūmuose veikia trijų režisierių – Igorio Jacko, Dmitrijaus Krymovo ir Konstantino Mišino – laboratorijos.

⁴ Julijus Lozoraitis, Apie Rimą Tuminą ir jo „Eugenijų Oneginą“. Traktatas, *www.menufaktura.lt*, 2013-12-13; <http://www.menufaktura.lt/?m=1052&s=65652>

⁵ http://issuu.com/julonnet/does/issuu1_14/1

Otokaras Březina (1868–1929) – čekų simbolizmo poetas, mąstytojas, mistikas, savo himniškai, į metafizines erdves kreipiančiai poezijai suradęs atitinkamą išraiškos formą. Išleisti 5 jo poezijos rinkiniai ir pora esė knygų.

Pristatome titulinį eilėraštį iš rinkinio „Šventyklos statytojai“ (1899). Filosofiniu laišku laikytina „Svajonė apie antžmogį“ buvo parašyta apie 1909 m., paskelbta pomirtinio palikimo rinktinėje.

Vertėjas

Otokar BŘEZINA

svajonė apie antžmogį

Motto: Be meilės neįmanoma kūryba

Kalbama apie vienišųjų didybę, rados tokia svajonė apie antžmogį, kuris nelyg vientulys erelis lakioja virš ledinių dvasios viršūnių. Bergždi sapnai – toks bėgimas iš dirbančiųjų būrio yra didžiausia kūrybingos dvasios kankynė. Kiekvieno, kuris nutolsta nuo meilės įstatymo, gyvenimą persmelkia skausmas. Visa žmonijos raida, visi menai ir mokslai turi tik vieną prasmę – tai siekis išsiveržti iš vienatvės ir užmegzti ryšius tarp žmonių sielų. Tokia gili sąjunga šiandieniniam žmogui kelia svaigulį, net baugina jį. Vakarų tautoms nebegalima padėti, jas ir toliau persekios kūrybos geismas, auga miestai, aukštakrošnės, dirbtuvės ir laboratorijos. Reikia, kad žmonija įsitikintų: einant šituo keliu, kai didėjantis aktyvumas sukelia vis stipresnę galios, malonumų ir valdžios troškulį, neįmanoma rasti laimės. Lygiai kaip senais laikais atrodo, kad paslėpti giluminiai gyvasties šaltiniai glūdi tikinčiose ir mylinčiose moterų ir vaikų širdyse.

Tačiau dvasia, aprėpianti visą žinią, net jei suprastų įstatymą ir pasiduotų švytinčiam jo svaiguliui, neišvengiamai patirtų akimirkas, kai kildama jaustų skausmą ir turėtų kentėti. Nes mūsų žvilgsnis įgavo anksčiau neturėtos skvarbos, o pojūčiai darosi vis subtilesni. Kasdieninio vartojimo daiktai, medžiagos, kuriomis apsirengiame, duona, kurią valgome, – viskas buvo pagaminta skausmuose ir kai kas iš paslaptingo jų švytėjimo smelkiasi į mūsų sielas. Kas statys, kurs, vagos žemę, kovos

su žvėrimis, mirtimi ir beprotybe antžmogio valdose? Mūsų laimė susieta su kitų žmonių laime. Ir kol nebus su meile mums duodama tai, ką priimame iš žmonių, tol nepatirsime tikro gyvenimo skonio. Tačiau nieko nebus duodama mums su meile, kol visi, esantieji aplink mus, nepajus gilios sielų brolybės, kol kiekvieno žmogaus ir visų būtybių gyvenimo nepersmelks mistinė vienovė.

Tikras susižavėjimas didžiomis asmenybėmis kyla dėl to, kad jos gyveno ne sau, o visiems žmonėms. Kol kas ši meilės bendruma jaučiama tiktai meno, mokslo, visuomenės organizavimo srityse, žmonių žygyje prieš gamtą. Vis dėlto ateis, turi ateiti laikai, kai ši jausena apims visą veiklą, ir tai, ką anuomet tikintys žmonės atlikdavo dėl Dievo, ims daryti dėl žmogaus. Akmenų skaldymas, kamienų tašymas, namų statyba, gėlių auginimas, kelių tiesimas bus suvokta kaip tikėjimo aktas, žmogaus atliekamas iš meilės žmogui. Nelyg kūrinys, kuriuo žmogus galėtų tarnauti žmogui, pasidarys kūnas. Jo tobulumas, harmonija, grožis, didžiausio veiksmingumo geba, juslių jautrumas taps tikėjimo prievolės dalyku.

Visa tai nesąmoningai glūdi žmonių sielose. Veltui bepročiai kursto tautą prieš tautą, nauja, nežinanti sienų žemė, iš jausmų sukurta nauja kalba, kuriai visos žmonių kalbos yra nelyg vienintelės kalbos žodžiai, užsimezga sielų gelmėse. Kad galima gyventi aukštesnį, intensyvesnį gyvenimą, kuris visas skiriamas mylimajam, įrodo

mylinti moteris, nuostabi būtybė, bauginanti savo drąsa, su kuria meilės akimirkomis įveikia visą amžiais kauptą melą. Savo meilės pavasarį ji nė vieno daikto nepaims į rankas, prieš tai nepašventinusi jo mylimos būtybės prisiminimu, ji kvėpuoja, džiaugiasi saule ir žiedais, saulėlydžių švelnumu, malonumu vien sąlytyje su mylima siela, o pačią daiktų esmę suvokia taip nuoširdžiai ir naujai kaip pats įžvalgiausias menininkas.

Gili priežastis, kodėl šiandienos mokslininkai taip stipriai įsiterpia gyvūnijos brolion, yra tai, kad žmonija irgi priklauso jai, pripažindama hipnotizuojantį kovos dėl būvio įstatymą, kuriuo žmonės pateisina savo klastą ir žiaurumą. Tačiau žvėries įstatymas nėra žmogaus įstatymas; žvėris, sekantis savuoju įstatymu, patiria laimę, apie kurią mes neturime jokio supratimo, užmezga ryšį su dievybe, gyvena bedugniame dabarties jutime, kurį kai kurie mąstytojai – ir visai ne be pagrindo – prilygino mistikų ekstazei. O jeigu žmogus seka žvėries įstatymu, jisai kenčia, nes jam neduota ištirpti dabartyje, iš savo gyvenimo išstumiant praeitį ir ateitį. Žmogus turi savo įstatymą, kurio keletą pirmųjų raidžių pramoko slebizuoti per ilgas tūkstantmečių kančias. Ir išmokė jį

to didieji žmonės, kurie visos genties patirtį ir išmintį subrandino iki meilės. Šis įstatymas šiandienos žmogui atrodo toks keistas ir nesuprantamas, kad sekti juo prilygsta mirčiai. Nėra taip išbulintų juslių, kurios būtų imlios šios minties žaibams, o neparengtą būtybę šie gali nusviesti į mirtį arba beprotybę. Ir nors žmonijos praeitis yra pamišimo, nesąmoningumo ir piktadarysčių istorija, kai tikrai didingi gyvenimai praslinkdavo, nepalikdami pėdsakų, atrodo, kad tada, kai tikėjo Dievą, žmonės buvo arčiau kelio į vidinę laimę negu kunkuliuojančiais gigantiškų mūsų darbų laikais, kai klojami didingi pamatai naujoms statyboms, sukrėsiančioms visą žemės rutulį, o aukštesniosios kosmoso dvasios žvelgia į tai su nuostaba ir žmonių žodžiais neišreiškiamomis viltimis.

Žinoma, mūsų žemė nėra galutinė stotis, ji yra tikrai kelias. Ji – laivas, kaip ir visi pasauliai visatoje. Tačiau ir iš laivo gali skambėti arba keleivių daina, arba žvangėti geležiniai pančiai. Beprasmiška būtų neigti, kad šandien dvasia žemėje kenčia, – jei būtų įmanoma suskaičiuoti ir pasverti visų žemės tautų, visų senojo ir naujojo pasaulio žemynų skausmą ir džiaugsmą, nuliūstų žmogus, kuris myli žmones.

ŠVENTYKLOS STATYTOJAI

Matėme minias nesuskaičiuojamas. Nuliūdę žengė
niūrioj daiktų didybėje. Kiekviena siela atskirai,
lyg iš kitų pasaulių po žūties jų kritus žemėn,
mąstė apie netektis.

Apie sodybas magiškuos miškuos, virš kurių saulė
lyg aukso paukštis neaprepiamais sparnais vasnojo etery
ir per visatą sklido jos giesmė, gyvenimą harmonijoje šlovinanti,
stebuklus kūrybingo ryto žemės soduos, jūrų gelmėse,
žydrose vandenų ir oro prerijose:
okeanuos lenkės atsigert, sukeldama audrų verpetus,
ametisto olose tarpu ledynų leidosi miegot,
jos sapnas regimas, kaip saulių brolija,
šokanti beribėj melancholijoj, rožynuose tviskėjo meile.
Naktis bylojo gydančia gėlių jėga ir svaiguliu aguonose

bei kekėse. Žinojo ji žodžius, tarsi grūdai viliojančius paukščius,
o miško žvėrys, nepažinę kraujo, prie jos glaudėsi.

Mastė miestus, viešpataujančius žmonėms. Palaimą darbo,
šlovingą kūjų bildesį, ugnies sutramdymą, verpetus mūšio
ir ženklus raiteliams, pavojaus skonį, didybę ugdantį
bei drąsą rankų, užmetančių tinklą ant tautų,
apie žodžius, kaip dervos fakelai sviestus į priešo miestą.

Apie puikybę mastė kalnuose arų, kurių sparnai
atrodo skrydy iš metalo nukalti
ir lydi žvilgsnį, perveriantį erdvę tarsi žvaigždės.

Apie naikinimo saldybę, laukinę zovadą ciklonų viršum plynų,
miškų gaisrus, ledinę vėtrą poliuose ir demoniškas gaivalų patyčias,
kai, sutraukę grandines, žaibais susminga chaosan.

Apie tragišką ieškančiųjų troškulį, lėkimą paskui paslaptis
nesuskaitomų pasaulių trasomis, susiliejančiomis viename pasauly,
peršokant tūkstantmečius, tykant priešamžių kapavietėse
ir lyg ant karšto kobinio, ką tik nukalto milžiniškais kūjais,
ant saulės užkabinant neregimą rezginį,
tinklus nuleidžiant į liepsnų marias, paglemžiančias
juos lyg voratinklius. Jūs, pasmerktieji amžinai ieškot,
vidur tylos, atsiliepančios magiškais prisilietimais, agonija kankinamų gyvūnų,
žaibais užslėpto pradėjimo, užguitųjų žvilgsnių beprotybe ir puikybe,
užlyginančia Tavo pėdas žemėj.
Svajojo apie lošimo ir spėlionių malonumą, mugių erzelių,
sumaištį kalbų daugybės, sielas riksmu užpildančią nelygint uostus,
į kuriuos iš visų jūrų laivai sugrįžta ir kur baimės, nevilties ir kraujo orgijos nustelbia
vilties mūšą, pasveikinimo orkestrus ir salves.
O muzikos saldumo vakaras krantinėm driekiasi
lyg eterio migla, kurioj ištirpsta šviesos,
palei upes, nelygint šaltos gyslos mėnesienoj tvinksinčias.

Apie slaptingas moteris, alpėjančias po grožio sunkumu,
kur kviečia mylimuosius dainos ilgesiu, lyg šnabždesiai jų,
drabužių šlamesys būtų užkeikti gėlėse užsnūdusiose:
baltos fosforiniam brangakmenių ir lūpų tviskesy, apgaubtos prietemos,
o jų rankos lyg užhipnotizuotos angys
svaidda magiškų kvapsnių grūdus į širdis, nuo jų žvilgsnio išplieskiančias,
ir dūmuos svaigulio iškviečia mirusiųjų sielas pasipasakot.

Bet patys paskutiniai ėjo (šūktelėjom mylintys!)
būriais bedaliai, iš urvelių plūstančios skruzdytės,
vergai, šliaužią gyvenimu lyg užgintuoju sodu.
Ėjo tylėdami. Bejėgiškos jų sielos nesapnavo.
Tik žiežirbai akyse šokus nuo nelaukto smūgio
išvysdavo padangių skliautą, amžių sutemoj įjuodusį
lyg dirbtuvės niūrios lubas, aprūkusias per tūkstantmetį darbą:
ten dūmė vėjus į akiračio žaizdrus, raudono karščio pragarus,
kur treška girios virstančios, ugnies bangų noliežiamos,
o eterinių laimės rūmų bonios lyg stiklo burbulai,
žydrynę žemės apgaubiantys, žaidžia vaivorykštėm
ir angos kupole šviesų nežemiškų garuose tirpsta,
pursloja kunkulais paviršiuos verdančiuos, jų atspindys
zenito aukštumoj, žvaigždėm nusėtoj, plečiasi,
už debesų užkliudamas, kaip aukso smiltys su krauju sulipusios:
ant jo gigantiški šešėliai šmėžuliuoja, lyg amžinų ugnių
nutvieksti nesuvokiamų kovų paveikslai.

Tarp jų ėjo statytojai Tavo šventyklos. Jie minioje
susižinodavo ženklais. Nei pažadą kitų skliautų ar žemių
regėjo daiktų siaubą ir grožybę. Gausoj nesuskaičiuojamų pavidalų
pirminę jautė Tavo, kuriančiojo, įtampą,
kuri kaip Elijo šviesa aukščiausio grožio linijomis žiba
virš tolių, užverstų amžių gurvuoliais,
ir žaibo rykštėmis nutvilko drįstančiojo ranką.
Slaptos kaltės atpirkimu jiems buvo darbas ir skausmai.
Kelrodžiu – vidinis džiaugsmas, tvirtas ir skaistus tarytum saulė,
kuri, nors ir nematoma audroj, nakty,
amžių įstatymo galia vienvaldė žemėj. Karžygių motiną ir seserį,
tūkstantmečių aušroj sveikino moterį
ir vasaros žvaigždynai: Delfinas, Gulbė, Lyra ir Erelis
nušvisdavo danguj, prailgus dieniai.
Milijonams kenčiančiųjų brolių pasiuntinybė jų
buvo statytojų kvietimas į statybą. Bet kad karštesnis
būtų žodis samdančiųjų ir rankos, atlygį už kartų troškulį išduodančios,
tavasis teisingumas, kuris valdo mirtį,
iš lūpų atėmė jiems žemės saldesio prisiminimą.

Iš čekų kalbos išvertė Almis GRYBAUSKAS

KAIP VILNIŲ VADAVOM*

Vilniaus daugiatautiškumas nėra mūsų laikų kosmopolitų, atsikračiusių siauro nacionalizmo, atradimas. Jo daugiatautiškumą ir anomis dienomis pabrėžė tiek valstybės, tiek visuomenės veikėjai – Vilnių reikia vaduoti, nes tai daugiatautis miestas, kurio margus gyventojus žeidžia lenkinimo politika. Kyla hipotezė: okupacijų ištikti, daug ką primiršome, pavyzdžiui, faktą, kad Lietuva buvo kuriama ne ant siauro nacionalizmo pamatų, kaip kartais esame linkę įsivaizduoti.

Kęstutis Skrupskelis, Kaip Vilnių vadavom, I d.

Vilniuje 1930 m. gegužės 4 d. įvyko Rytų Lietuvos lietuvių ir Vakarų Gudijos gudų katalikų suvažiavimas su 300 dalyvių. Konstatuota, kad ir vienių, ir kitų padėtis sunki. Ypač nusiskūsta Vilniaus arkivyskupu. Tarp gudų „visokios rūšies sektos“ varo smarkią agitaciją, eina „į žmones jų gimtoje kalboje“. Išrinktas bendras lietuvių ir gudų komitetas.¹

Vilniaus atžvilgiu skirtumas tarp gudų katalikų (dauguma iš jų – sugudėję lietuviai) ir Rytų Gudijoje gyvenančių stačiatikių buvo labai svarbus. Bent jau taip manė Mykolas Biržiška, smulkiai aprašydamas gudų politines partijas ir jų veiklą. Socialistai daugiausia yra stačiatikiai, Vilnių vadinantys Vakarų Gudijos dalimi, lenkų politikai juos kartais palaiko, nes bijo lietuvių ir gudų suartėjimo. Bet krikščionys demokratai, būdami daugiausia katalikai, lietuviams palankesni. Biržiškos išvada: nors esama pavojaus, kad dėl Vilniaus gali kilti konfliktų, svarbiausia tiek gudams, tiek lietuviams, kenčiantiems nuo lenkų, plėtoti bendrą frontą. Beje, Biržiška mini nemažai faktų apie gudų veikėjų areštus, teismus, lenkų pastangas slopinti gudų politinius sąjūdžius.²

Nors žydai nebuvo taip aršiai lenkinami kaip kitos Lietuvos tautos, jų padėtis irgi sunki: demarkacijos linija daugumą atskyrė nuo jų kultūrinio centro, lenkų okupuotame krašte dažni antisemitizmo proveržiai. Kad okupacija kenkia žydų bendruomenei, pabrėžė Girša Rutenbergas, per Żeligowskio išpuolį Vilniuje studijavęs teisę. Jis

pasakojo, kad 1921 m., prieš rinkimus į Lenkijos seimą, vilniečių žydų delegacija atvyko į Lietuvą ir, pasikonsultavusi su užsienio reikalų ministru, nusprendė rinkimus boikotuoti, kaip darys lietuviai su gudais. Teisininkas aprašė ir 1926 m. iškilmes Papilėje, kur atidengtas paminklas Simonui Daukantui, – seni žydai prisiminė, kad Daukantas mielai lankydavęsis žydų krautuvėse. Tiesa, santykius aptemdė žydų ir gudų ministerijų likvidavimas, tačiau bendradarbiauti tai netrukdė, tikėtasi, kad šios įstaigos bus atkurtos. Svarbiausias akcentas toks: kovoti dėl Vilniaus – ne tik tautinė, bet ir pilietinė žydų pareiga. Vilnius, pasak Rutenbergo, yra visų Lietuvos piliečių reikalas, nesvarbu, kokios jie tautybės. Vienur kitur pastebimas ir socialinis aspektas: lietuviai ir žydai vienijosi, kad sutartinai pasipriešintų lenkų ponams feodalams.³

Vokiečių korespondentas J. M. Mulieris, per visą Lenkiją keliavęs į Vilnių, aptardamas pasaulinės krizės padarinius, pabrėžė, kad net visuotinio nuosmukio fone žydai šiame mieste išsiskiria skurdu ir vargu. Vakarų europiečiui visa Lenkija pasirodžiusi atgrasi – tarsi riba, skirianti dvi Europos dalis. O kai pasieki Vilnių, „net šiurpu daros prisižiūrėjus to garsaus Lietuvos, nuo Lietuvos atplėšto, miesto likimo. [...] Žmonės styplinėja gatvėmis it negyvi šešėliai. [...] Ir kaip Vilnius gali didžiūotis savo gausiais dvasiniais lobiais, taip su teise jis nūn gali „didžiūotis“ kaipo didžiausias elgeta veik visoj žydų diasporoj.“ Atvykėlių itin nustebino loterijos bilietų pardavėjų gausa: „Vilniaus žydai gyvena su laiminga viltimi loteriją laimėti!“⁴ Buvo manančių, kad skurdas okupuotame krašte yra lenkų politikos vaisius: „Lenkija

* Tęsinys iš nr. 6. Pabaiga

Vilniuje šeimininkauja it pamotė“, – rašė žydų žurnalistas Berelis Zilberis.⁵

Lietuvos spauda nuolat pranešdavo apie lenkų antisemitizmo proveržius – langų daužymas buvo dažnai kartojamas ritualas. Nukentėdavo ir lietuviai. Pavyzdžiui, kai 1938 m. kovo 11 d. per susišaudymą ties demarkacijos linija žuvo vienas lenkų kareivis, kilus protesto demonstracijoms, Vilniuje išdaužyta kokio šimto lietuviškų įstaigų langai. *Mūsų Vilnius* piktinosi, kad lenkai kaip ir visada nesugeba rasti nei kaltininkų, nei pinigų žalai atlyginti.⁶ Vis dėlto žydai nukentėdavo kur kas skaudžiau. Lenkų legionieriai jau per pirmąjį savo įsiveržimą 1919 m. balandžio 19 d., apkaltinę parama bolševikams, be teismo sušaudė apie 70 žydų, kelis šimtus sumušė, padedami lenkų moksleivių, tūkstančius apiplėšė: „*Pas vieną valdininką rasta: rūbai, baltiniai, 5 poros batų, laikrodis su monograma ir kt. Tačiau tasai valdininkas iš tarnybos neatleistas*“, – piktinosi Š. Gordonas straipsnyje „Pirmoji lenkų okupacija ir žydai“. Legionieriai suėmė būrį žydžių gailėstingųjų seselių ir, pasakotojo žodžiais, *niekšiščiausiai* su jomis pasielgė – išžagino.⁷

Lenkams iš paskos sekė bolševikai, o 1920 m. rugpjūčio 25 d. pasirodė pirmasis lietuvių komendanto įsakymas. Straipsnyje „Šešios savaitės Lietuvos valdžioj“ A. J. Goldšmidtas rašė: „*Nė vienam įsakyme ar skelbime nebuvo matyti, kad daromas koks skirtumas tarp piliečių [...] įsakymai turėjo tikslą – laisvę, lygybę ir broliškumą visų piliečių be skirtumų tautybės bei tikėjimo. [...] Gatvėse buvo ramu ir gyva dienomis, tyku ir jauku naktimis.*“ Ir kaip galima nepacituoti tokio komplimento! „*Lietuviai buvo kuklūs ir ramūs. Juose nematyti nei žiaurumas „caro“ tarno nei šaltas pasididžiavimas vokiečių „junkerio“, ir nebuvo iš jų girdėti – nei amžinai piktumu pilnas tonas seno lenkų „pono“, ir nei histeriški užpuolikiški riksmas naujai gimusių „ponų“ [manau, bolševikų].*“⁸ Sunku patikėti, kad ir tarp lietuvių nebūtų pasitaikę visokių, tačiau šiuo liudytoju galima, bent jau rezervuoti, tikėti, nes rašė jis saviškiams – žydams, taigi pataikauti lietuviams nebuvo gyvo reikalo. Gal supratę, kad būtina laimėti vietinių pasitikėjimą, lietuviai iš tikrųjų tapo draugiškesni?

Kad nesusidarytų klaidingas vaizdas, pridurkime: buvo aprašomi ne vien Vilnijos vargai, taktiniais sume-

timais siekiant nuteikti visuomenę prieš lenkus. Esama ir kitokios informacijos. Pavyzdžiui, sužinome, kad Vilniuje veikė Žydų mokslo institutas, renkantis etnografinę medžiagą, sukaupęs apie 60 000 egzempliorių „*liaudies dainų, papročių, mįslių, patarlių, žinių apie liaudies mediciną*“. Institutas ypač domėjosi *jidiš* dialektologija ir teatru, kūrė mokslinę *jidiš* terminologiją.⁹ Prieš akis vėl iškyla daugiataučio miesto įvaizdis. Tokią pačią išvadą padarė ir Zilberis: „*Vilnius – gyvas žydų tautos muziejus [...] vaizdas ir aiškus paveikslas, kuriame matyti realus žydų gyvenimas. [...] Lenkų želigovskiada plieno kardu jokių būdu negalės perpjauti Lietuvos žydų visuomenės į dvi dalis. Tampresniais ryšiais susijungsime išvien kovoti už Lietuvos Vilnių ir mūsų Jeruzalę.*“¹⁰

Lietuvių nusiskundimų sąrašas irgi ilgas. Krinta į akis smulkus priekabiavimas, atrodo, vietiniams pareigūnams buvo svarbu nuolatos įkyliai įrodinėti, kad būtent jie čia šeimininkai. Reikšmingas faktas – apeliacinis teismas lietuvius dažnai išteisindavo, tad nors žemesnės instancijos bausdavo, bet aukštesnės tas bausmes panaikindavo.¹¹ Galima kelti hipotezę: lietuviai iš tikrųjų buvo persekiojami, tačiau dėl to kaltesnė ne Lenkijos politika, o vietinių pareigūnų savivalė. Jeigu tokia hipotezė pasitvirtintų, perdėtai priekabiam elgesiui paaiškinti reikėtų psichologų talkos: demonstratyvus agresyvumas dažnai maskuoja netikrumo jausmą. Kadangi lenkiškumas reiškė ne tik tautybę, bet ir aukštesnį statusą, tikėtina, kad nemažai lenkuojančių pareigūnų nesijautė esantys tikri, „grynakraujai“ lenkai, todėl nuolat reikalavo pripažinti išskirtinį jų statusą.

Buvo demonstruojama panika bet kokioms viešoms lietuviškumo apraiškoms: Lietuvoje gyvena „*valstiečių ir muzikų tauta ir žydėliai*“. Taip lenkų nuotaikas vilnietis Urijas Kacenelenbogenas apibūdino jau 1922 m., taigi gana greitai po Želigowskio išpuolio: „*Pilsudskis ir visi kiti „panai“ Lietuvą laikė šešėlių šalimi, Lenkiją – saulės kraštu, tad – tegul Lenkija Lietuvai it žėrinti saulę šviečia.*“ Lenkijai Lietuva viso labo „*pakilusios dulkės jos raiteliams*“. O lietuvių atgimimas temdė „*lenkų auksinius sapnus*“ ir griovė „*lenkų oro pilis*“. Teksto autorius prisimena, kaip 1915 m. jis Petrui Vileišiui aprodė žydiškąjį Vilnių, o Vileišis jam – lietuviškąjį. Katedros tamsiame kambarėlyje uždegęs degtuką, Vileišis apšvietė „*seną, dū-*

mais aptrauktą akmenį. Ant to akmens lietuviai pagonyš atnašaudavo aukas Perkūnui“.¹² Rašinyje nemažai poezijos ir sentimentų, bet autoriaus liudijimus apie lenkų aroganciją patvirtina daugelio lietuvių patirtis.

1929 m. Poznanėje apžiūrėjęs vieną lenkų parodą, Mykolas Biržiška pripažino: puikiai surengta, pasimokyti galėtų ir lietuviai. Išstatyta koks 150 knygių apie Lenkijos kariuomenę, bet visur, kur minima lietuvių kariuomenė, „viskas atpasakota labai tendencingai, lietuviai visur menki, netikę“. O Vilniaus kraštas vaizduojamas taip, tarytum lietuvių tenai niekada nebuvo: „Vilniaus krašto etnografijos skyriuje apie lietuvius nei neprasitarta. Parodyti tik lenkų ir gudų modeliai [...]“. Nors buvo ir gerų dalykų, bendras Biržiškos įspūdis neigiamas: ši paroda – tai blizgantis fasadas. Objektiviam „stebėtoji labai greit puola akysna [...] stebėtinai nežymi, palyginus su Lietuva, [...] Lenkijos pažanga. [...] Lenkijos grobuoniškumas, militarizmas ir nustelbimas viso, kas ne lenkiška, visur čia kyšo, jo nesugebėjo paslėpti gudriausia parodos organizacija.“¹³ Taigi ir čia prasikiša puikybė, lietuvių menkinimas. Kad į lietuvius žvelgtų su panieka, liudija ir Juozas Purickis. Atkreipęs dėmesį į tai, kad 1861 m. Vilniaus apskrityje lietuvių buvo 60 proc., o 1897 m. – tik 27 proc., jis priduria: „Kunigai lenkininkai viską, kas tik buvo lietuviška, peikdavo kaip pagonišką. [...] Kiekvienas, kuris kalbėjo lenkiškai, buvo laikomas apšviestiesniu, kultūriškesniu. Lietuvių kalba buvo laikoma kaip „muzikų kalba““.¹⁴

Kaip žinome, aristokratų visuomenė laikosi požiūrio, esą luominiai skirtumai kyla iš pačios žmonių prigimties: nesvarbu, ką darysi, vis tiek koks gimei, toks ir liksi. Šiuo požiūriu jeigu lietuviai „iš prigimties“ yra valstiečių tauta, jie niekada nesugebės sukurti valstybės ir pakilti virš liaudies kultūros, nes politika ir aukštoji kultūra – aristokratų erdvės. Tik lenkų valdomi jie tvarkingai gyventų, tik lenkėdami galėtų tapti kultūringi. Taigi nesutarimų tarp lietuvių ir lenkų versmė yra luominiai skirtumai, lenkai laikosi aristokratinės tradicijų, o lietuviai – kaimiškų. Andrius Rondoniskis-Randomonis straipsnyje „Jie ir mes“ rašė: „Mūsų kaimui broliavimosi su lenkais tradicijos ne tik buvo svetimos, bet kėlė jam žiauriausius baudžiamuosius atsiminimus [...]. Ligi šiol Lenkija yra didelė senų, bajoriškų tradicijų, savo žilos praeities gerbėja [...] ir todėl jokių būdu negali

suprasti naujosios Lietuvos.“ Taigi, lietuvių atgimimas yra demokratinis, išreiškiantis ir prastuomenės aspiracijas, o lenkai, paskendę romantiškose legendose apie aristokratišką savo kraują, to nesupranta, tikėdami, kad jų pašaukimas – nešti kultūrą „chlopu“ tautoms. Jeigu Randomonio analizė teisinga, jo receptas, siekiant gerų santykių, neabejotinai tinkamas: „Nuoširdžiai siūlome lenkiškajai pusei revizuoti savo pasauližvalgą ir suderinti ją su viso kultūringo naujoviško pasaulio nusistatymais.“¹⁵

Temą apie dviejų skirtingų kultūros srovių – liaudiškosios ir aristokratinės – konfliktus galima plėtoti, argumentuojant ir tuo, kad žemės reforma buvo ne vien ekonominis, bet ir dvasinis veiksnys, teigiantis niekintos žemiausios klasės vertę. Reikšminga, kad Vilniaus kraštas vaizduojamas kaip ta Lietuvos dalis, kurioje žemės reforma neįvyko, kur vis dar viešpatauja dvarininkai. Pavyzdžiui, Jonas Narbutas nurodė, kad Vilniaus vaivadijoje 1,3 proc. ūkių valdo beveik pusę dirbamos žemės. Tiesa, 1920 m. bolševikams artėjant prie Varšuvos, žemės reformos įstatymas buvo priimtas, tačiau jis „paliko tik popierėje. Dingo bolševikų pavojus, dingo ir žemės reforma“. Pasak Narbuto, prieš karą, kai Lenkijos žemės dalijosi trys imperijos, „smulkieji ūkininkai dasipirkdavo žemės daugiau, negu jiems duoda dabartinė „žemės parceliacija““.¹⁶ Agronomas Jonas Kriščiūnas (1888–1973) aiškino: vangi žemės reforma ir polinkis žemės atiduoti lenkų kolonistams verčia vilniečius ūkininkus smulkinti savo ūkius, kad galėtų žemę padalyti vaikams. Todėl Vilniaus krašte, palyginti su Lietuva, pastebimai daugiau dvarų ir smulkių ūkių, kurių našumas menkas, nemažai ūkininkų negali pragyventi ir yra priversti uždarbiauti kitur.¹⁷ Tokie duomenys, jeigu jie teisingi, rodytų, kad pokario Lenkija buvo bajorų valstybė. Vadinas, žlugdyti valstietišką Lietuvą skatino ir luominiai bajorijos interesai.

Šią interpretaciją paremia faktas, kad ir lietuvių kilmės bajorai buvo kaltinami Lietuvos valstybės žlugdymu. Nuolatinė politinės retorikos gaida tokia: prie lenkų besišliejantiems bajorams svarbiausia atsiimti dvarus. Naujosios Lietuvos jie nesupranta: „Tenkinkitės ramiu karšinamų emeritų vaidmeniu ir neverkite, jeigu dykaduonių užleista, kortomis pralošiama, bankuose skandinama ir prageriama jūsų žemė surado darbštesnių ir kraštui naudingesnių nau-

jų savininkų“¹⁸ – aiškino straipsnio „Politinė arbitėlė“ autorius, pasirašęs Nusavinto piliečio slapyvardžiu.

Lietuvai atgavus Vilnių, leidinys *Mūsų Vilnius* nebepasirodydavo, bet jam būtų buvę malonu pranešti, kaip rašė *Lietuvos žinios* 1939 m. gruodžio 29 d., kad Želigowskio dvaras suvalstybtas, jo žemes ketinama išdalyti tiems, kurie labiausiai nukentėjo, kovodami už lietuviybę.

Vilniaus krašto ekonominis atsilikimas buvo aiškinamas ne vien iš teorinių klasių kovos pozicijų. Ekonomistas Albinas Rimka (1886–1944) tvirtino, kad Lietuva sudaro natūralų ekonominį vienetą, todėl Vilnius, atskirtas nuo savo užnugario, klestėti negali: „*Terminas Vilniaus kraštas, ekonomiškai imant, šiandien yra nesąmonė, nes šis „Vilniaus kraštas“ yra dirbtinai atskirtas nuo savo ūkio bazės.*“ Todėl ten yra didesni atstumai ir aukštesnės transporto kainos, palyginti su Lietuva, vilniečiai už duoną moka daugiau, o ūkininkai už grūdus gauna mažiau. Atidžiai išanalizavęs padėtį, Rimka aiškino: „*Dabartinė Vilniaus padėtis skaudžiai pažeidžia ir Vilniaus gyventojų reikalus, nemažų nuostolių daro L[aisvos] Lietuvos ūkiui ir, be to, gula nelengva našta Lenkijos finansams.*“¹⁹ Tokią pačią išvadą padarė ir Bronius Dulinskas: nors didžiausi ekonominiai nuostoliai tenka vilniečiams, esamoji padėtis yra nuostolinga ir Lietuvai, ir Lenkijai. Priminę Pilsudskio palinkėjimą, kad Vilnius „*spindėtų ne tik visam kraštui, bet ir toli už jo ribų*“, konstatavo: „*Deja, gyvenimas eina ne pagal svajotojų norus, bet pagal gyvenimo sąlygų diktuojamus dėsnius.*“²⁰

Taigi pabrėžiamas kontrastas tarp svajotojų lenkų ir dalykiškų lietuvių – vieniems pasaulį atstoja kalbos apie kultūrą aristokratų salonuose, o antriems tenka prie plūgo akis į akį susidurti su tikrove. Įdomus ir kitas niuansas – propagandinis leidinys, nors buvo skirtas platesniam skaitytojų sluoksniui, nepabijoję paskelbti daug smulkios statistikos.

Kuriant lenkų imperializmo aukų frontą, buvo ypač svarbu plėtoti asmeninius ryšius. Čia išskirtinai pasižymėjo Biržiška, tikriausiai pasinaudodamas pažintimis, užmegztomis gimnazijoje, universitete arba tada, kai buvo pasinėręs į revoliucinę veiklą. Savo 1931 m. kelio nei po Ameriką paskyręs keliolika reportažų, jis džiaugėsi gausa daugiakalbių renginių, kuriuose dalyvavo ne vien lietuviai, bet ir ukrainiečiai, žydai, gudai, nors šie kiek re-

čiau. Akivaizdu, kad buvo pasitelkti ne vien asmeniniai svečio kontaktai, bet ir lietuvių išeivijos ryšiai. Šitas gana svarbus išeivijos gyvenimo faktas kažkodėl beveik visai užmirštas – gyvenau Amerikoje daugiau kaip pusę šimtmečio, bet nepamenu, kad būčiau kada nors su tuo susidūręs. Beje, anuo metu kunigai glaudžiai bendradarbiavo su Rytų apeigų katalikais. Pavyzdžiui, Čikagos *Draugas*, atsisveikindamas su Biržiška, rašė, kad vietiniai suvedė jį su ukrainiečiais, žydais, gudais. Iš konteksto aišku – prie to daug prisidėjo klebonai.²¹

Vietiniai lietuviai ir ukrainiečiai pasistengė, kad Baltimorėje Biržišką pasitiktų pats miesto meras, o iš stoties jį lydėjo gal 100 automobilių, papuoštų ir Lietuvos, ir Ukrainos vėliavomis. Niujorke svarbesnis vaidmuo teko kelioms draugijoms, kurios skatino lietuvių ir žydų bendradarbiavimą. Biržiškos garbei surengti pietūs truko beveik penkias valandas – išeivių klausinėjamas, jis daug pasakojo apie gimtuosius jų miestus. Kai užsiminta apie Vilnių – Lietuvos Jeruzalę – visi ėmė piktintis lenkais. Kartu pietavęs Lietuvos konsulas pridūrė, kad nė vienas Lietuvos įstatymas nėra nukreiptas prieš žydus. „*Susidare jauki, maloni, kiek graudi nuotaika, europiečiui gal sunkiai teįmanoma, nes ne svaiginamųjų gėralų įtakoje susidariusi: jų nebuvo.*“ Niujorke Biržiška lankėsi trijose žydų laikraščių redakcijose – vienas išspausdino ilgą aprašymą, įdėjęs jo „*atvaizdėlį*“, su kito redaktoriumi dalijosi prisiminimais apie Šiaulių gimnazijos bendraklasius. Aplankė ir bene garsiausią litvakų rašytoją, „*taip pat vilnietį*“, Abrahamą Cahaną (1860–1951). Šis, be kita ko, apgailestavo, kad žydų jaunimas tarp savęs vis dažniau kalbasi angliškai.²²

Amerikoje veikė nemažai Vilniui vaduoti sąjungos skyrių, jie parodė iniciatyvą, plėtodami ryšius su kitataučiais. Pavyzdžiui, Niujorko skyrius išrinko net komisiją, kuri sukvietė juos į spalio 9-osios minėjimą. Komisija pranešė, kad „*iš vietinių Lietuvos žydų grupių dar negauta atsakymų*“, „*dar nepavyko su gudais užmegzti kontaktą*“, bet „*ukrainiečių organizacijos ir ukrainiečių legionas*“ dalyvauti pasižadėjo. Numatyta, kad renginyje kalbas sakys lietuviai, ukrainiečiai, žydai ir gudai. Dainuos vienas lietuvių ir vienas ukrainiečių choras. Beje, Hartfordo skyriaus surengtas susitikimas buvo lietuviškesnis, sveitimtaučiai net nepaminti. Spalio 9 d. minėjimo „*vinis*“

buvo „3 veiksmų vaizdelis“, pasakojantis apie slaptą lenkų susitarimą „*prieš Lietuvą Varšuvos generaliniame štabe*“.²³

Nieko keista, kad lietuvio vizitui lenkai bandė kaip įmanydami kliudyti. Antai pasistengė, kad Filadelfijos valdžia atšauktų leidimą, jau suteiktą Biržiškos paskaitai: „*Girdi, šiame susirinkime atvykęs iš Europos „maištininkas“ kursstysias vieną tautybę prieš kitą ir įnešiąs mieste neramumo*.“ Spėjama, kad nagus prikišo lenkų atstovybė Vašingtone. Rengėjams teko smarkiai pasidaruoti, kad leidimas būtų atgautas. Tiesa, ir lietuviai ne visi buvo patenkinti. Komunistus („bimbininkus“) net reikėjo įspėti: „*Būkite taip geri, pridabokite tą dieną namus*.“ O katalikai, nesutariantys su tautininkais, surengė atskirą Vasario 16-osios minėjimą. Jie aiškino: „*Prisidėdami prie tautininkų, tuom pat duodate drąsos dabartinei tautininkų valdžiai persekioti jūsų brolius ir seseris Lietuvoje*.“²⁴

Vienas lenkiškai suprantantis lietuvis, atrodo, dirbęs telegrafo agentūroje, pasakojo nugirdęs lenkų diplomatų įsakymus lenkų veikėjams, kad šie sektų Biržiškos kelionę, pranešdintų, kaip sekasi lietuviams megzti ryšius su ukrainiečiais ir gudais. O sekti tikrai buvo ką: pavyzdžiui, nuo balandžio 13 d., kai išvyko iš Čikagos, iki 25 d., kai iš Niujorko išplaukė namo, svečias lankėsi net 11 kolonijų, kartais tą pačią dieną dalyvaudavo keliuose renginiuose.²⁵

Reikėtų paliesti dar vieną temą, aišku, trumpai, nes ji reikalauja platesnių studijų. Nors netrūko karingų šūkių, lietuviai palyginti blaiviai vertino savo galimybes, netikėjo, kad išvaduoti Vilnių pavyktų jėga. Svarbiausia buvo skleisti propagandą tarp pačių lietuvių, neleidžiant jiems apsiprasti be istorinės sostinės, kad tada, kai pasikeis politinė padėtis Europoje, žygiui į Vilnių nepritrūktų politinės valios.

Kartu skaičiuojant VVS narius ir *Mūsų Vilniaus* skaitytojus, vaduotojų propaganda tiesiogiai pasiekė bent 10 000 žmonių. Aišku, nustatyti, koks buvo realus jos poveikis, neįmanoma. Tačiau nederėtų pamiršti, kad lietuviai dešimt metų viena ar kita forma kartojo: homogeniškas Vilnius reikalingas vien užganėdinti didžiavalstybinėms lenkų ambicijoms...

Vilnius, 1929 m. vasaris, nr. 2, p. 100–106.

- ³ Girša Rutenbergas, „Vilniaus atvadavimo darbas ir lietuvių–žydų bendradarbiavimas“, *Mūsų Vilnius*, 1930 m. vasario 1 d., nr. 3, p. 61–62; vasario 15 d., nr. 4, p. 81–83; kovo 15 d., nr. 6, p. 121–123; balandžio 1 d., nr. 7, p. 140–142; gegužės 1 d., nr. 9, p. 186–187.
- ⁴ J. M. Mulieris, „Vilnius – skurdo ir vargo miestas“, *Mūsų Vilnius*, 1931 m. vasario 20 d., nr. 5, p. 102–104 (versta iš žydų kalbos).
- ⁵ Berelis Zilberis, „Koks šiandien Vilnius“, *Mūsų Vilnius*, 1932 m. lapkričio 20 d., nr. 32, p. 681.
- ⁶ *Mūsų Vilnius*, 1938 m. balandžio 15 d., nr. 8, p. 148.
- ⁷ Š. Gordonas, „Pirmoji lenkų okupacija ir žydai“, *Mūsų Vilnius*, 1930 m. rugpjūčio 15 d., nr. 16, p. 224–227. Paimta iš knygos *Rinkinys Vilniaus istorijai Did. Karo ir okupacijų metu* (žydų kalba). Autorius pristatomas kaip žymus Vilniaus žydų visuomenės veikėjas.
- ⁸ A. I. Goldšmidtas, „Šešios savaitės Lietuvos valdžioj“, *Mūsų Vilnius*, 1930 m. balandžio 15 d., nr. 8, p. 160–162. Paimta iš knygos *Rinkinys Vilniaus istorijai Did. Karo ir okupacijų metu*.
- ⁹ Arėjas Vitkauskas, „Žydų mokslo institutas“, *Mūsų Vilnius*, 1931 m. sausio 10 d., nr. 1, p. 10.
- ¹⁰ Berelis Zilberis, „Kuo svarbus Lietuvos žydams Vilnius“, *Mūsų Vilnius*, 1931 m. lapkričio 30 d., nr. 33, p. 778.
- ¹¹ Pavyzdžiui, 1937 m. gruodžio 30 d., nr. 24, p. 410, *Mūsų Vilnius* mini kelias bylas – policija vilniečius nubaudė dėl Lietuvos himno giedojimo ir dėl straipsnių spaudoje, bet apeliacinuose teismuose lenkiškoji pusė pralaimėjo. Ir kitų numerių kronikose aprašyta nemažai panašių įvykių.
- ¹² Urijas Kacenelenbogenas, „Vilnietis“, *Mūsų Vilnius*, 1931 m. gegužės 20 d., nr. 14, p. 325–327 (versta iš žydų kalbos).
- ¹³ Dzūkas, „Įspūdžiai iš Poznanės lenkų parodos“ (pasiklausius Biržiškos pranešimo), *Mūsų Vilnius*, 1929 m. rugsėjis, nr. 9, p. 339–341.
- ¹⁴ Juozas Purickis, „Vilniaus krašto lietuviybė“, *Mūsų Vilnius*, 1931 m. spalio 30 d., nr. 30, p. 700–701.
- ¹⁵ Andrius Randamonis, „Jie ir mes“, *Mūsų Vilnius*, 1936 m., nr. 19–20, p. 311–312.
- ¹⁶ Jonas V. Narbutas, „Lenkija ir okupuotosios žemės“, *Mūsų Vilnius*, 1936 m. balandžio 1 d., nr. 7, p. 109.
- ¹⁷ Jonas Kriščiūnas, „Vilniaus krašto žemės ūkis“, *Mūsų Vilnius*, 1936 m. gegužės 1 d., nr. 8, p. 140–142.
- ¹⁸ Nusavintas pilietis, „Politinė arbatėlė“, *Mūsų Vilnius*, 1936 m. balandžio 1 d., nr. 7, p. 113.
- ¹⁹ Albinas Rimka, „Vilniaus krašto ūkio struktūra ir jo rinka“, *Mūsų Vilnius*, 1936 m. gegužės 15 d., nr. 10, p. 155–156; 1936 m. birželio 1 d., nr. 11, p. 171–172.
- ²⁰ Bronius Dulinskas, „Vilniaus vaidmuo Lenkijos vidaus gyvenime ir užsienio politikoje“, *Mūsų Vilnius*, 1936 m. liepos 1 d., nr. 13–14, p. 210.
- ²¹ „Prof. M. Biržiškai išvažiavus“, *Mūsų Vilnius*, 1931 m. gegužės 20 d., nr. 14, p. 317–318.
- ²² Mykolas Biržiška, „Vilniaus reikalu Amerikos Lietuvoje“, *Mūsų Vilnius*, 1931 m. spalio 30 d., nr. 30, p. 701–705; 1931 m. liepos 10 d., nr. 19, p. 437–439.
- ²³ *Mūsų Vilnius*, 1931 m. rugsėjo 10 d., nr. 25, p. 583.
- ²⁴ *Mūsų Vilnius*, 1931 m. rugsėjo 30 d., nr. 27, p. 633.
- ²⁵ *Mūsų Vilnius*, 1931 m. gegužės 10 d., nr. 13, p. 292.

¹ *Mūsų Vilnius*, 1930 m. gegužės 15 d., nr. 9, p. 212–213.

² Mykolas Biržiška (B. Škėmis), „Iš Vilniaus krašto gudų kovos 1928 m.“, *Mūsų*

LENKŲ AUTONOMIJOS PROBLEMA

1990 m. pavasaris–vasara

Pirmasis rinkimų į vietines tarybas turas įvyko 1990 m. kovo 24 d. (antrasis turėjo vykti balandžio 7 d.). Jo rezultatai Rytų Lietuvoje liudijo, kad LKP/SSKP (platformininkų) pozicijos čia, ypač Šalčininkų ir Vilniaus rajonuose, labai stiprios, juos remia didelė gyventojų dalis. Antai iš 2053 Šalčininkų rajono komunistų tik 150 perėjo į savarankišką LKP, dauguma palaikė svarbiausius LKP (SSKP) siekius: Lietuva turi likti SSRS sudėtyje su išsaugota sovietine socialine ir ekonomine struktūra. Iš 42 per pirmąjį rinkimų turą išrinktų Šalčininkų rajono tarybos deputatų net 40 buvo platformininkai, dvylikoje rajono apylinkių tarybų tarp 203 deputatų buvo 107, o tarp Vilniaus rajono tarybos išrinktų 83 deputatų – 49 LKP/SSKP nariai.¹ Tautiniu požiūriu dauguma buvo lenkai (Vilniaus rajone – 69, Šalčininkų – 32). Rinkėjų aktyvumas, pavyzdžiui, Šalčininkuose (72 proc.), gerokai viršijo vidutinį rinkėjų aktyvumą Lietuvoje (rinkimuose į miestų tarybas balsavo apie 58 proc., į apylinkių – 65 proc. rinkėjų).²

Siekdama įtvirtinti savo įtaką, LKP/SSKP ėmė ne tik aktyviai kritikuoti LR AT veiklą, bet ir eskaluoti teritorinės lenkų autonomijos idėjas. Balandžio pradžioje Šalčininkuose platformininkai surengė mitingą, kurio priimtoje rezoliucijoje griežtai užsipuolė Aukščiausiąją Tarybą, reikalavo, kad naujai išrinkti rajono tarybos deputatai įkurtų Šalčininkų nacionalinį teritorinį lenkų rajoną.³

Vilniaus krašte iš esmės vienintelė politinė struktūra, galinti konkuruoti su LKP/SSKP, buvo Lietuvos lenkų sąjunga (LLS). Tačiau po rinkimų į vietines tarybas joje

įsivyravo slogios nuotaikos, nes rezultatai nepateisino lūkesčių, platformininkams pralaimėjo net keletas lyderių – antai nepasisekė Šalčininkų skyriaus pirmininkui Janušui Oblačynskiui ir LLS pirmininkui Janui Senkevičiui. Apskritai atrodė, kad Lenkų sąjunga praranda savo pozicijas Vilniaus krašte, užleisdama jas platformininkams.⁴

Tai dar labiau pagilino priešpriešą tarp dviejų pagrindinių politinių grupuočių sąjungos viduje. Viena iš esmės pritarė Lietuvos nepriklausomybei, pasisakė už bendradarbiavimą su naująja valdžia, tačiau paramą jai siejo su įvairiomis nuolaidomis lenkų bendruomenei. Kita buvo nusistačiusi prieš nepriklausomybę, o lenkų tautinius interesus siejo su Maskvos „gera valia“.⁵ Konfrontacija tarp šių politinių linijų vis stiprėjo, įtampą didino ir ta aplinkybė, kad iniciatyvą LLS struktūrose bandė perimti platformininkai. Oblačynskis viešai kaltino juos manipuliuojant paprastais sąjungos nariais, jų teisėtai lūkesčiais. Piktinosi, kad Šalčininkų rajone nenustatyti asmenys su kariniais žemėlapiais ėmė vaikščioti po kaimus, ieškodami „*ikikarinės sienos*“. Kliuvo ir Sąjūdžiui dėl jo „nacionalistinės“ politinės linijos. Oblačynskio teigimu, tiek platformininkų, tiek dalies sąjūdininkų veiksmai tik dar labiau skatina antilietuviškas lenkų bendruomenės nuotaikas.⁶

Įtampą tarp LLS narių atidžiai sekė ir LSSR KGB. Aprašydami Šalčininkų skyriaus ataskaitinę konferenciją (kovo 31 d.), saugumiečiai konstatavo, kad LKP/SSKP veikėjai bando sukompromituoti LLS vadovybę, „*skleisdami žinias apie sąjungos suartėjimą su Sąjūdžiu*“.⁷ Tačiau platformininkų pastangos stiprinti savo

pozicijas organizacijoje, panaudoti ją savo interesams, kaip nurodoma KGB pažymoje, ne visada buvo sėkmingos.⁸ LLS Šalčininkų skyriaus vadovybė esą nenorinti būti kokios nors partijos įtakoje, vengia vertinti politinę Lietuvos situaciją, o kultūros klausimus ragina spręsti palaipsniui, nesiejant jų su politika.

Po ilgų ir karštų diskusijų LLS Šalčininkų skyriaus konferencija vis dėlto išreiškė paramą Lietuvos nepriklausomybei, pasisakė prieš bandymus atplėšti rajoną ir Vilniaus kraštą nuo Lietuvos, nors platformininkas Česlavas Visockis agitavo už teritorinę lenkų autonomiją „*Lietuvos SSR sudėtyje*“.⁹ Į sąjungos lyderius bandyta „prastumti“ LKP/SSKP narį AT deputatą Stanislavą Peško, tačiau nesėkmingai. Šalčininkų skyriaus vadovu išrinktas „*lojalus lietuvių siekiam*“ Janušas Oblačynskis.¹⁰ (LLS Vilniaus miesto skyriaus pirmininko rinkimus SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo delegatas Janas Ciechanovičius pralaimėjo Ježiui Survilai.¹¹) Po konferencijos per TV kalbėjęs LLS pirmininkas Senkevičius ragino lenkus palaikyti nepriklausomybę.¹²

Apskritai susiskaldymas tarp LLS narių buvo daug didesnis, tiesa, apčiuopti „skiriamąsias linijas“ ir jas apibūdinti nėra paprasta. Anot Česlavo Okinčico, dalis sąjungos aktyvistų orientavosi į *Solidarność*, kiti – į „*komunistinės Lenkijos veikėjus*“.¹³ Jis prisiminė, kad 1990 m. balandžio 11–13 d., kai Sovietų Sąjungoje lankėsi Lenkijos prezidentas Wojciechas Jaruzelskis, *Wspólnota Polska*¹⁴ surengė įvairių SSRS veikiančių lenkų organizacijų (dalyvavo ir keletas LLS atstovų) susitikimą su juo. Jaruzelskis tada pareiškė, kad abu su Michailu Gorbačiovu sutarę: būtina steigti sąjunginę visų lenkų organizaciją. Ji turėtų spręsti ir Lietuvos lenkams rūpimus klausimus. Šiaip taip gavęs žodį Okinčicas su tokia logika nesutiko – jo manymu, visus Lietuvos lenkams rūpimus klausimus būtina spręsti ne Maskvoje, bet Vilniuje. Dėl šio pasisakymo kai kurie kolegos iš LLS jam vėliau priekaištavo.¹⁵

Beje, Lenkijos prezidentas į Maskvą vyko per Lvovą ir Kijevą, kur susitiko ne tik su Ukrainos vadovais, bet ir su lenkų bendruomenės atstovais. Vis dėlto dvišalėje darbotvarkėje ne lenkų mažumos klausimas buvo svarbiausias. Krekliui labiau rūpėjo, kokia bus

tolesnė Lenkijos vidaus ir užsienio politikos kryptis. Neatsitiktinai akcentuota Katynės problema – Maskva perdavė Varšuvai archyvinius dokumentus, susijusius su keliolikos tūkstančių lenkų karininkų nužudymu. Vizito pabaigoje Gorbačiovas ir Jaruzelskis pasirašė deklaraciją, kurią sovietų spauda įvertino kaip „*svarbų Europos stabilizacijos veiksnį*“.¹⁶

Lietuvos lenkų sąjungą, kaip minėta, skaldė skirtingi požiūriai į atsikuriančią valstybę. Lietuvių spauda skelbė, kad dauguma (apie 70 proc.) Vilniaus miesto lenkų remia nepriklausomybę, tačiau Šalčininkų ir Vilniaus rajonuose situacija buvo visiškai kitokia – čia dominavo LKP/SSKP šalininkai, priešinęsi valstybingumui.¹⁷

Taigi kai kurie LLS skyriai (pirmiausia Vilniaus mieste) pritarė nepriklausomybės siekiui.¹⁸ Tačiau ryškėjo grėsminga tendencija – tų LLS veikėjų, kurie ragino glaudžiau bendradarbiauti su lietuviais ir naująja valdžia, pozicijos darėsi vis silpnesnės, jie buvo vis aršiau kritikuojami, esą nepakankamai aktyviai gina savo tautiečių interesus, kliūdavo ir dėl ryšių su Sąjūdžiu, ypač trims Lietuvos AT deputatams lenkams (Česlavui Okinčicui, Zbigneviui Balcevičiui, Medardui Čobotui), balsavusiems už nepriklausomybės atkūrimą. (LLS Vilniaus miesto skyriaus pirmininkas Okinčicas naujuose rinkimuose nebedalyvavo, nes šansų laimėti turėjo nedaug.¹⁹)

Kooperacija ar konfrontacija?

Dėl minėtų aplinkybių kovo pradžioje nutarta balandžio 22 d. sušaukti neeilinį antrąjį LLS suvažiavimą,²⁰ kurio būtinumą pirmininkas Senkevičius motyvavo tuo, kad reikia parengti sąjungos veiklos po Kovo 11-osios Akto koncepciją, kuri neleistų organizacijai nusilpti ir užkirstų kelią „*nuomonių skirtumo gilėjimui*“.²¹ Iš esmės suvažiavimas turėjo nuspręsti, kuri politinė linija – kooperacinė ar konfrontacinė – įsigalės santykiuose su Lietuvos Respublika.

Artėjant suvažiavimui, lenkų spaudoje pasipylė straipsniai, interviu, kuriuose buvo svarstomos LLS perspektyvos, santykiai su valdžia, autonomijos galimybė ir pan.²² Senkevičius straipsnyje „Kokia tolesnė Vilnijos ateitis“²³ pripažino: lenkų požiūris į politinius pokyčius Lietuvo-

je „*nevienareikšmis*“. (Pats LLS lyderis interviu Lenkijos spaudai kovo 12 d. teigė, kad „*visiškai remia nepriklausomą Lietuvos Respubliką*“. Tiesa, dėstė ir abejones dėl to, kaip paskelbtas valstybės suverenitetas, esą „*trankymo durimis politika*“ pakenks Lietuvos ūkiui.²⁴) Apsvarstęs keletą galimų lenkų bendruomenės raidos scenarijų, sąjungos pirmininkas padarė išvadą, kad realiausia perspektyva lenkams „*kaip ekonomiškai, istoriškai, kultūros, kalbos atžvilgiu savarankiškam regionui*“ likti „*integralia Respublikos dalimi*“. Tačiau neatmetė ir „*savarankiško lenkų teritorinio vieneto sukūrimo Lietuvos Respublikos sudėtyje*“, kitaip tariant, galimybės įkurti nacionalinę teritorinę lenkų autonomiją. Anot Senkevičiaus, autonomistinės tendencijos įgautų pagreitį, „*jei būtų bandoma Vilniją padalinti*“, o efektyviausias būdas to išvengti – nuosekli Lietuvos politinės sistemos demokratizacija.²⁵

Beje, valdžios koridoriuose sklاندė mintis apie naują administracinę teritorinę Lietuvos Respublikos padalijimą. Antai oficiozas *Valstybės žinios* 1990-04-11, nr. 17 išspausdino E. Steponaičio straipsnį „Kaip pertvarkyti administracinę žemėlapi“. Prie straipsnio įdėtame Lietuvos žemėlapyje „neliko“ Šalčininkų rajono... Lenkai naujo administracinio šalies padalijimo idėjas vertino itin kritiškai, be išlygų neigiamai. Esą valdžia tuo siekia lenkiškus rajonus prijungti prie lietuviškų, kad sumažėtų politinė lenkų bendruomenės įtaka.²⁶ Tačiau kažin ar naujoji Lietuvos valdžia 1990 m. pavasarį planavo imtis administracinio teritorinio pertvarkymo, nes turėjo daug svarbesnių neatidėliotinų darbų. Be to, archyviniai šaltiniai liudija: bent jau vykdomoji valdžia laikėsi nuomonės, kad pradedant tokią reformą būtina atsižvelgti į nacionalinę gyventojų sudėtį ir jų pageidavimus.²⁷ Panašu, kad bendro požiūrio į administracinę reformą Lietuvos valdžia 1990 m. pavasarį–vasarą dar neturėjo.

Sprendžiant pagal lenkų politikų pasisakymus, nuspręsta autonomijos klausimo per neeilinį LLS suvažiavimą neskaluoti. O ekonominę ir kultūrinę regiono savarankiškumą buvo galima suprasti kaip *savivaldos idėjos*, įtvirtintos dvišaliame komunikate, kurį 1990 m. kovo pabaigoje pasirašė Bronisławas Geremekas ir Virgilijus Čepaitis, įgyvendinimą rajonuose, kur lenkai sudaro daugumą.

Analizuodamas procesus, vykstančius LLS viduje, Senkevičius siūlė sąjungą paversti politine struktūra su griežta drausme ir naryste. Tikėtina, kad tuo siekta atsiriboti nuo išorinių įtakų, pirmiausia nuo platformininkų skverbimosi.

Prieš aptardamas LLS neeilinį suvažiavimą ir jo rezultatus, trumpai priminsiu, kokia tuo metu buvo Lietuvos situacija. Kremlius griežėsi ne tik politinio, bet ir ekonominio spaudimo – balandžio 18 d. nutraukė naftos tiekimą Mažeikių gamyklai, smarkiai sumažino dujų tiekimą. Sovietų kariškiai toliau užiminėjo LKP priklausančius pastatus – balandžio 20 d. Vilniuje įsiveržė į spaustuvę Maironio gatvėje. Balandžio 21 d. Vilniaus partinės mokyklos rūmuose prasidėjo LKP (SSKP) suvažiavimas – susirinko apie 800 delegatų, dalyvavo aukšti Pabaltijo karinės apygardos kariškiai ir „svečiai“ iš Maskvos, tarp jų – SSKP CK sekretorius Andrejus Girenko. Vienas iš suvažiavimo nutarimų buvo toks: siekiant apsaugoti socializmo iškovojoimus, miestuose ir rajonuose steigti „*piliečių komitetus*“. Jau balandžio pabaigoje buvo suorganizuotas „*LSSR piliečių komitetų*“ atstovų suvažiavimas.

Kaip tik tuo metu į pirmąsias sesijas rinkosi naujos miestų ir rajonų tarybos. Kai kurie Šalčininkų rajono deputatai iškart pademonstravo, kad yra pasiryžę konfrontacijai su Vilniumi.²⁸ (Vėliau konfrontacinės tendencijos dar labiau sustiprėjo – balandžio 27 d. naujoji Šalčininkų rajono taryba patvirtino ankstesnės tarybos 1989 m. rugsėjo 6 d. priimtą sprendimą įkurti lenkų nacionalinę teritorinę rajoną.)

Balandžio 21 d. prasidėjo antrasis Sąjūdžio suvažiavimas ir įvyko atviras susidūrimas tarp tų sąjūdininkų, kurie norėjo paversti šį judėjimą politine partija, ir tų, kurie tam priešinosi, siekdami išsaugoti visuomeninį jo pobūdį.²⁹

LLS suvažiavimui balandžio 22 d., kaip ir tikėtasi, svarbiausia buvo nusistatyti santykį su Lietuvos valstybe.³⁰ Vyravo atsargus, rezervuotas požiūris. Vis dėlto priimta rezoliucija, remianti lietuvių tautos siekį atkurti šalies nepriklausomybę. Naujajai valdžiai rekomenduota plėtoti glaudesnius ryšius su Lietuvos lenkais. Palankiai sutiktas sveikinimas, kurį Vyriausybės ir Sąjūdžio vardu perskaitė Halina Kobeckaitė ir Laimonas

Noreika. (Beje, sveikinimą suvažiavimui atsiuntė ir Lechas Wałęsa, ir Tadeusz Mazowieckis, o suvažiavimo darbe dalyvavo ir kalbėjo *Wspólnota Polska* atstovas Andrzej Chodkiewicz.) Delegatų pranešimuose dominavo nuostata, kad reikia aktyviau kovoti už lenkų mažumos teises.³¹

Pasisakyta ir autonomijos klausimu. LLS pirmininkas Senkevičius įžanginiame pranešime³² pabrėžė, kad Vilniaus krašto „integralumo išsaugojimas“ ir „atskiro lenkų administracinio regiono“ kūrimas įmanomas tik Lietuvos Respublikos „teritorinėje struktūroje“. Vilniaus krašte gyvenantys lenkai turėtų reikalauti vietinio referendumo, kad galėtų apsispręsti, kuriam rajonui ta ar kita apylinkė norėtų priklausyti. Būtina siekti, kad Vilniaus krašte lenkų kalbai būtų suteiktas „oficialios kalbos statusas“. Antra vertus, šias idėjas LLS lyderis siejo su lenkų pasirengimu pripažinti lietuvių teisę į nepriklausomybę ir valstybingumą. Ragino tautiečius ne tik būti politiškai aktyviems, bet ir neatsiriboti nuo lietuvių siekių. Griežtai kritikavo platformininkus, teigdamas, kad jie naudojami lenkų karta, tenkindami politinius savo interesus.³³

Beje, kai kuriems suvažiavimo delegatams Senkevičiaus pozicija atrodė pernelyg atsargi ir nuosaiki, jis kritikuotas dėl to, kad nepakankamai nuosekliai įgyvendina teritorinės autonomijos idėją. Ypač kritiškas sąjungos pirmininko atžvilgiu buvo AT deputatas Stanislas Peško. Pareiškė, kad lenkams teritorinė autonomija būtina, nesvarbu, kaip ji vadinsis, gal, pavyzdžiui, savivalda, ragino parengti net specialų autonomijos statutą.³⁴

Rengiant suvažiavimo dokumentus, atrodo, buvo atsižvelgta į kietesnės linijos šalininkų – autonomininkų – siūlymus. Pritarta pareiškimui, kad sąjunga sieks Vilniaus krašte sukurti vieningą lenkų „teritorinį savivaldos darinį“ Lietuvos Respublikos sudėtyje su savo „statutu“.³⁵ „Statuto“ turinys, jo santykis su Lietuvos įstatymais, pirmiausia su Laikiniu Pagrindiniu Įstatymu, nebuvo apibrėžtas.

Suvažiavimas patvirtino, kad LLS stiprėja autonomistinės tendencijos. Antra vertus, tarp įvairių grupių vyko vis aršesnė konfrontacija, kuri trukdė sąjungai konsoliduotis. Į tai atkreipęs dėmesį LSSR KGB išskyrė tris „grupuotes“: vadinamuosius autonomininkus, palaiko-

mus tiek Vilniaus ir Šalčininkų rajonų kompartijos, tiek vietinės biurokratijos aktyvistų; „radikalus“, vadovaujamus Senkevičiaus, ir tuos, kurie, vadovaujami Česlavo Okinčico, visiškai palaiko „Landsbergio politiką“.³⁶

Gal toks saugumiečių požiūris kiek supaprastino situaciją LLS viduje, bet esmę nusakė gana tiksliai. Suvažiavimo užkulisiuose irgi virė įtempta kova – nemaža sąjungos veikėjų dalis stengėsi išstumti vadinamuosius *ugodowcus*, t. y. tuos, kurie linkę bendradarbiauti su naująja Lietuvos valdžia. Bandyta LLS labiau susieti su platformininkais ir tais, kurie nori išlaikyti savarankišką kursą. Bendradarbiavimas su lietuviais turėtų priklausyti nuo to, kiek valdžia atsižvelgs į lenkų bendruomenės poreikius ir interesus.³⁷ Atrodo, kad ši – nuosaikiai nacionalistinė – politinė linija suvažiavime pasiekė tam tikrą pergalę. Tą patvirtino ir LLS pirmininko rinkimų rezultatai: iš trijų kandidatų buvo perrinktas Senkevičius.

Rinkimus pralaimėjęs Janas Ciechanovičius pareiškė kursias „pirmąją SSRS politinę lenkų partiją“. Būsimosios Lenkų žmogaus teisių partijos pagrindinis tikslas – Lietuvoje, Baltarusijoje, Ukrainoje įkurti lenkų autonomines apygardas arba Rytų lenkų sovietinę socialistinę respubliką SSRS sudėtyje.³⁸ Sunku pasakyti, ar ši viešai pagarsinta idėja atsirado asmenine Ciechanovičiaus iniciatyva, ar veikiant kokioms nors kitoms jėgoms.³⁹ Daugmaž tvirtai galima teigti, kad Lietuvos lenkų spauda šią idėją sutiko kritiškai. Laikraščio *Kurier Wileński* redaktorius Balcevičius priminė Ciechanovičiui, kad kandidatuoja į LLS pirmininko postą nei apie tokios partijos, nei apie Rytų lenkų respublikos įkūrimą jis nekalbėjęs. Prabilo apie tai tik pralaimėjęs rinkimus.⁴⁰ Antra vertus, ši grėsminga idėja vis dėlto nebuvo diegiama į praktiką.

Beje, beveik tuo pat metu Lenkijoje, Gdanske, vyko antrasis *Solidarność* suvažiavimas. Į jį buvo nusiųsti ir Lietuvos atstovai – Okinčicas ir Kazimieras Uoka. Tiesa, į Lenkiją jie vyko skirtingais keliais ir su skirtingomis misijomis. Uoka suvažiavime turėjo atstovauti Darbininkų sąjungai, Okinčicas vežė AT pirmininko Vytauto Landsbergio laišką Lenkijos premjerui Tadeuszui Mazowieckiui.⁴¹ (Anot Okinčico, pirmininkas prašė kaimyninės šalies vadovą kaip galima greičiau pripažinti Lietuvą.⁴²) Okinčicas ne tik įteikė laišką, bet

ir suvažiavime pasakė trumpą kalbą, susitiko su *Solidarność* pirmininku Walęsa. Šio atstovas spaudai ta proga padarė specialų pareiškimą, remiantį Lietuvos nepriklausomybės siekius. Išreiškė viltį, kad laisvėjimas vyks taikiai, bus einama politinio dialogo keliu, pasmerkė politinio šantažo ir ūkinės blokados metodus, kuriuos SSRS taiko Lietuvai. Beje, užsiminė ir apie Landsbergio laišką, kurį Walęsai perdavęs Okinčicas. Sprendžiant iš fragmentiško atpasakojimo, AT pirmininkas laiške dėkojo už paramą, vildamasis, kad santykiai tarp abiejų valstybių remsis bendradarbiavimo ir geros kaimynystės dvasia.⁴³ Vadinasi, galėjo būti du AT pirmininko laiškai – vienas Lenkijos vyriausybės vadovui, kitas *Solidarność* lyderiui.

Suvažiavimas priėmė specialų kreipimąsi, kuriuo parėmė Kovo 11-osios Aktą ir paragino visas ESBK (Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos) nares signatares pripažinti „*lietuvių tautos Nepriklausomybės Deklaraciją*“.⁴⁴ Pareiškimą padarė ir *Solidarność* nariai, išrinkti į parlamentą.⁴⁵ Šiame dokumente Lenkijos parlamentarai, smerkdami politinį ir ekonominį spaudimą, Maskvos daromą Lietuvai, pabrėžė, kad Nepriklausomybės deklaracija neprieštarauja veikiančiai SSRS konstitucijai.

Nors ir pralaimėję kovą dėl įtakos LLS, platformininkai ir juos palaikantys lenkų veikėjai neatsisakė planų siekti autonomijos. Netgi priešingai – nuo 1990 m. gegužės jie tokią veiklą dar labiau suaktyvino. Gegužės 15 d. Šalčininkų rajono taryba, pirmininkaujama Česlavo Visockio, priėmė sprendimą „Dėl rajono tarybos pirmaeilį uždavinių“. Be kita ko, dokumente pažymima, kad rajono teritorijoje tebegalioja SSRS konstitucija ir veikia tik tie Lietuvos konstitucijos straipsniai, kurie neprieštarauja SSRS konstitucijai. Nuspręsta pakeisti Šalčininkų rajono pavadinimą – jis tapo „*LTSR Šalčininkų lenkų nacionaliniu teritoriniu rajonu*“. Kreiptasi į SSRS prezidentą Michailą Gorbačiovą ir į vyriausybę, kad šie kaip galima greičiau įgyvendintų SSRS liaudies deputatų III suvažiavimo nutarimus, susijusius su Lietuva, t. y. įvestų prezidentinį valdymą.⁴⁶

Įdomus sutapimas – Šalčininkų rajono deputatai savo sprendimą priėmė tą pačią dieną, kai išpuolius suorganizavo Latvijos ir Estijos interfrontai. Įdomu,

kad Rygoje ir Taline parlamentus nuo užpuolikų gynė milicininkai, kurių daugumą sudarė vadinamieji rusakalbiai. Ar tarp įvykių Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje buvo tiesioginis ryšys, galima tik spėlioti. Tikėtina, kad interfrontininkai galėjo koordinuoti savo veiksmus. Vis dėlto kažin ar įvykiams Rygoje, Taline ir Šalčininkuose „dirigavo“ ta pati ranka, ar buvo veikama pagal kokį nors bendrą scenarijų. Jau vien įvykių eiga Latvijos ir Estijos sostinėse liudytų ne sąmokslų versijos labui. Svarbesnė kita aplinkybė. Tokius sutapimus lietuvių politikai galėjo interpretuoti kaip tam tikrą „imperinio centro“ gerai organizuoto plano dalį.

Lietuviai į Šalčininkuose priimtus sprendimus reagavo, suprantama, neigiamai. Spauldoje pasirodė žinučių, kad rajonas nori jungtis prie Baltarusijos SSR. Visockis tokius „gandus“ neigė ir aiškino, esą vietinės tarybos deputatai tokio klausimo per sesiją nesvarstė. Birželio mėnesį Visockis tvirtino, kad rajonas „*turi pasilikti Lietuvos SSR*“, nors pripažino: esama deputatų, kurie „kalba“ apie prisijungimą prie Baltarusijos. Lietuvių spauldoje teigta, kad tarybos sprendimas šokiravo daugumą Šalčininkų gyventojų, o savarankiška LKP jį pasmerkė, ragindama prokuratūrą įvertinti tokius deputatų veiksmus.⁴⁷

Lietuvių politikai ėmė vis labiau įsisąmoninti „lenkų problemos“ svarbą ir ieškojo būdų, kaip neutralizuoti autonomistines tendencijas Rytų Lietuvoje. Bandyta derinti „pyrago“ ir „bizūno“ taktiką. ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ Duomenys apie deputatus, išrinktus į vietines Liaudies deputatų tarybas, skelbti laikraščiuose *Lenino priesakai*, 1990-03-27, nr. 35; J. Bielawska, Do władzy doszli nowi ludzie, *Kurier Wileński*, 1990-04-03, nr. 77. Lietuvių spaulda pabrėžė deputatų „nomenklatūrinę prigimtį“, teigė, kad į Šalčininkų rajono tarybą išrinkti „įvairaus rango viršininkai“, tarp jų – 10 kolūkio pirmininkų. *Respublika*, 1990-04-04, nr. 73.

² L. Povilionis, Abejingumas ar boikotas? *Respublika*, 1990-03-30, nr. 70.

³ *Lenino priesakai*, 1990-04-10, nr. 41.

⁴ Rajono rinkiminėje komisijoje, *Lenino priesakai*, 1990-03-31, nr. 37.

⁵ Panašią idėjinę ir politinę LLS diferenciaciją fiksavo ir Lenkijos apžvalginin-

- kai. Žr. Lenkijos spaudos apžvalgą *Kurier Wileński*, 1990-04-19, nr. 91.
- ⁶ Krystyna Marczyk, Postawić na pracę u podstaw, *Kurier Wileński*, 1990-03-29, nr. 73.
- ⁷ Informacija apie Lietuvos lenkų sąjungą. Be autoriaus ir datos. (Rašyta ranka, rusiškai.), Lietuvos Ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-35, ap. 2, b. 291, l. 3.
- ⁸ Ten pat.
- ⁹ Z. Polianskis, Rajono konferencija, *Lenino priesakai*, 1990-04-07, nr. 40; Krystyna Marczyk, Solecznicka wygrana, *Kurier Wileński*, 1990-04-05, nr. 79. Lietuvių spauda teigė, kad didesnės atramos tarp rajono gyventojų LLS neturi, nes tai esanti labiau „inteligentų struktūra“. Žr. Česlovas Skaržinskas, Kada bus baigta lošti „lenkų korta“, *Respublika*, 1990-04-24, nr. 87.
- ¹⁰ Česlovas Skaržinskas, Kada bus baigta lošti „lenkų korta“, *Respublika*, 1990-04-24, nr. 87. Halina Jotkialo, Wiara we własne syli, *Kurier Wileński*, 1990-04-04, nr. 78.
- ¹¹ Halina Jotkialo, Wiara we własne syli, *Kurier Wileński*, 1990-04-04, nr. 78.
- ¹² Zbigniew Kurcz, Mniejszość polska na Wileńszczyźnie: Studium socjologiczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005, p. 129.
- ¹³ Autoriaus interviu su Česlavu Okinčicu, 2011-04-12.
- ¹⁴ *Wspólnota Polska* įsteigta 1990 m. vasarį vietoj Lenkijos Liaudies Respublikoje veikusios organizacijos *Polonia*. Jos vadovu tapo Lenkijos seimo maršalka Andrzejus Stelmachowskis.
- ¹⁵ Autoriaus interviu su Česlavu Okinčicu, 2011-04-12.
- ¹⁶ Katyń już nie jest „białą plamą“, *Kurier Wileński*, 1990-04-18, nr. 90.
- ¹⁷ Saulius Spurga, Rytų Lietuva: lygtis su nežinomaisiais, *Atgimimas*, 1990-06-06–13, nr. 22.
- ¹⁸ Vilniaus m. LLS tarybos pareiškimas. Žr. *Kurier Wileński*, 1990-03-17, nr. 64, ir Zbignevo Balcevičiaus pasisakymą dėl N. Vilnios rajono 2-osios rinkiminės ataskaitinės konferencijos delegatų nutarimo. AT posėdžio stenograma. Pirmoji eilinė sesija, dvyliktas posėdis, 1990-03-19. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=251062
- ¹⁹ Halina Jotkialo, Wiara we własne syli, *Kurier Wileński*, 1990-04-04, nr. 78.
- ²⁰ Pranešimą apie suvažiavimą paskelbė *Nasza Gazeta*, 1990-03-11, nr. 5.
- ²¹ Jan Sienkiewicz, Co dalej z Wilęszczyzną? *Nasza Gazeta*, 1990-04-08, nr. 7; Janas Senkevičius, Kokia tolesnė Vilnijos ateitis, *Draugystė*, 1990-04-21, nr. 47.
- ²² Anicet Brodowski, Czego chce „kaprysny“... *Magazin Wileński*, 1991-03-16–31, nr. 6; Jerzy Surwiło, To jest nasza wspólna wizytówka, *Kurier Wileński*, 1990-04-18, nr. 91; Janina Lisiewicz, Jedność w imię godnego życia (interviu su LLS Vilniaus rajono skyriaus pirmininku Janu Mincevičiumi), *Kurier Wileński*, 1990-04-21, nr. 93; Jan Sienkiewicz, Co dalej z Wilęszczyzną? *Nasza Gazeta*, 1990-04-08, nr. 7; Janas Senkevičius, Kokia tolesnė Vilnijos ateitis, *Draugystė*, 1990-04-21, nr. 47.
- ²³ Jan Sienkiewicz, Co dalej z Wilęszczyzną? *Nasza Gazeta*, 1990-04-08, nr. 7. Janas Senkevičius, Kokia tolesnė Vilnijos ateitis, *Draugystė*, 1990-04-21, nr. 47.
- ²⁴ *Nasza Gazeta*, 1990-04-08, nr. 71.
- ²⁵ Jan Sienkiewicz, Co dalej z Wilęszczyzną? *Nasza Gazeta*, 1990-04-08, nr. 7. Janas Senkevičius, Kokia tolesnė Vilnijos ateitis, *Draugystė*, 1990-04-21, nr. 47.
- ²⁶ Aniceto Brodavskio interviu, Gospodarz rejonu, *Nasza Gazeta*, 1990-05-13, nr. 9.
- ²⁷ Tautybių departamento prie LR vyriausybės generalinės direktorės Halinos Kobeckaitės raštas LR Ministrui Pirmininkei Kazimierai Prunskienei, 1990-06-01, Lietuvos valstybės naujasis archyvas (toliau – LVNA), f. 78, ap. 1, b. 6, l. 7.
- ²⁸ M. Ławriniec, Służyć ludziom z oddaniem, *Kurier Wileński*, 1990-04-20, nr. 92.
- ²⁹ Audronis Ažubalis, Subjektyvus 2-ojo Sąjūdžio suvažiavimo atpasakojimas, *Atgimimas*, 1990-04-25–05 02, nr. 17.
- ³⁰ Krystyna Marczyk, Obradowal II zjazd ZPL, *Kurier Wileński*, 1990-04-24, nr. 94.
- ³¹ Krystyna Marczyk, Na marginesie II zjazdu ZPL. Prolog, *Kurier Wileński*, 1990-04-27, nr. 97.
- ³² Jano Senkevičiaus pranešimo suvažiavime rankraštis saugomas LVNA, f. 42, ap. 1, b. 9, l. n.
- ³³ Trzeźwość umysłu i zdolność konsolidacji, *Nasza Gazeta*, 1990-04-23, nr. 8.
- ³⁴ Stanisłavo Peško kalbos suvažiavime rankraštis, LVNA, f. 42, ap. 1, b. 9, l. n.
- ³⁵ *Nasza Gazeta*, 1990-04-23, nr. 8.
- ³⁶ Kagėbistų dokumente nurodoma, kad Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose nei Janas Senkevičius, nei Česlavas Okinčicas nėra populiarūs. Priešingai – dažnai kritikuojami, ypač Okinčicas. Informacija apie Lietuvos lenkų sąjungą. Be autoriaus ir datos. (Rašyta ranka, rusiškai.), LYA, f. K-35, ap. 2, b. 291, l. 11.
- ³⁷ J. Przewrocki, Refleksje po zjazdowe, *Magazin Wileński*, 1990-04-16–30, nr. 8.
- ³⁸ *Draugystė*, 1990-05-12; *Respublika*, 1990-05-16, nr. 102.
- ³⁹ Janas Ciechanovičius 2010 m. vasario 10 d. interviu tvirtino, kad būtent jis yra Rytų lenkų respublikos idėjos autorius. Esą buvo galima šią idėją realizuoti, tik reikėjo susitarti su Maskva, tačiau tuometinė Lenkijos valdžia šiuo projektu nesusidomėjo. Žr. <http://www.trybunalscy.pl/node/2272>.
- ⁴⁰ *Kurier Wileński*, 1990-05-18, nr. 109.
- ⁴¹ Česlavo Okinčico interviu *Atgimimo* korespondentui, žr. *Atgimimas*, 1990-05-09–16, nr. 18.
- ⁴² Česlavo Okinčico interviu šio teksto autoriui, 2011-05-20.
- ⁴³ Komunikat, *Znad Wilii*, 1990-04-29–05 12, nr. 10.
- ⁴⁴ Uchwała, *Znad Wilii*, 1990-04-29–05 12, nr. 10.
- ⁴⁵ Oświadczenie, *Znad Wilii*, 1990-04-29–05 12, nr. 10.
- ⁴⁶ Rajono savivaldybės tarybos sprendimas, *Lenino priesakai*, 1990-05-18, nr. 54.
- ⁴⁷ Virginijus Gaivenis, Šalčininkus tebepuola ligos? *Lietuvos rytas*, 1990-05-18, nr. 94; „Liekaime Lietuvos SSR sudėtyje“, *Atgimimas*, 1990-06-20–27, nr. 24; Aušra Šuopytė, Šalčininkiečių „godos“, *Lietuvos aidas*, 1990-05-30, nr. 7.

POGRINDŽIO KULTŪROS ŽMOGUS

Juozui Prapiestčiui atminti

Prieš metus mirė Juozas Prapiestis (1948–2013), pogrindžio kultūros žmogus, žygeivis, literatas, savilaidos žurnalo *Pastogė* redaktorius (kartu su Gina Vosyliūte ir Algirdu Patacku). Turėjo subtilų stiliaus jausmą, rašė prozą ir eilėraščius. Kadangi tarp „pastogininkų“ galiojo nerašyta taisyklė nesispausdinti sovietinėje spaudoje, Juozo kūryba taip ir liko nežinoma platesniam skaitytojų sluoksniui. Tik išeivių *Aiduose*, redaguojamuose Juozo Girniaus, 1982 m. buvo išspausdinta keliolika *Pastogės* autorių eilėraščių, aišku, pasirašytų slapyvardžiais.

Naujaisiais laikais išėjo Prapiestčio knygelė „Pasaulė prasdeda sodzun“, parašyta jautria dzūkiška gaida su įsimenančiais reljefiškais personažais, gamtos aprašymais, dramatiškų pokario laikų intarpais. Šis mažas šedevras taip ir liko nepastebėtas sostinės literatūrinės virtuvės „gurmanų“, tačiau vertinantys gyvastingą žodį, tikrą, lietuvišką tęstinę tradiciją, artimą giliesiems prozos meistrams – Vaižgantui, Vaičiulaičiui ir kitiems, galėjo įsitikinti, kad šaknys tebėra gyvos ir tėviškės medis brandina vaisius.

Dar viena sritis, kur Prapiestis stovi pirmose gretose – tai pokario kovų analizė, perteikta sodria kalba, neapsiribojanti faktografija, bet besiskverbianti gilyn, į reiškinių esmę. Tai studija „Pūščios slėpiniai, arba Uždraustojo laiko beiėškant“, parašyta išmanančio reikalą žmogaus (Juozas Prapiestis ilgą laiką dirbo analitiku vadinamajame Antrajame departamente). Gyva, ne kanceliarine kalba parašyta studija atskleidžia gal juo-

džiausią okupantų tikslą – ne tik likviduoti partizanus fiziškai, bet ir paniekinti jų atminimą, viską apverčiant aukštyr kojomis, kad vyrai ir moterys, jaunuoliai ir merginos, aukoję gyvybes už tautą, būtų laikomi jos naikintojais, o žudikai okupantai – gelbėtojais. Deja, iš dalies tai pavyko, tam labai pasitarnavo ir neatlikta iliustracija. Tokia analizė, kaip „Pūščios slėpiniai“, padeda rasti tiesą. Gaila, ši studija buvo išspausdinta mažo tiražo žurnale *Naujasis židinys*.

Apie „Pūščios slėpinius“ Algirdas Patackas rašė:

„...*Pokario Lietuvos simbolis, kuris mūsų savimonėje stovi šalia ar netgi vietoj Rūpintojėlio, – tai partizanas, kritęs girių Lietuvos karys, užlaužtomis kaip Kristaus rankomis kybąs ne ant kryžiaus, bet ant statinių tvoros, nusvirusia, kruvina kaip Kristaus galva...*

Ir kankinantis klausimas: kodėl partizaninio karo epopėja, kuriai pagal dramatinę įtampą ir moralinius iššūkius nėra lygių Lietuvos istorijoje, nesulaukia tinkamo jos mastui ir gelmei kūrinio – knygos, filmo, paveikslo... Tokio, kuris įsmigtų į širdį, į lietuviškąją sąsąmonę amžinai, visiems laikams taptų likiminiu tautos mitu. Kas kliudo, kas neleidžia? Iki šiol galėjome aiškinti, kad neleido okupantas, apsiginklavęs cenzūra, bet juk daugiau kaip dvidešimt metų – o tai ištisa karta – gyvename nepriklausomą gyvenimą nepriklausomoje Lietuvoje, galime rašyti ir kurti, ką norime ir kaip norime... Bet ištisa karta, griežtai kalbant, nedavė nieko, išskyrus vieną kitą išimtį. Kur slypi tokio abejingumo šaknys, kokios jo priežastys?

Grįžkime prie išniekinto, ant statinių tvoros pakabinto partizano, prie naujųjų laikų Golgotos. Mūsų šitie vaizdai jau nešokiruoja, bet Vakarų civilizacijos žmonėms tokia tikrovės nuotrauka palieka neišdildomą vaizdinį randą. Vienas karys veteranas prisipažino, kad yra matęs ir šurpesnių vaizdų, bet niekur kitur nebuvo tyčiojamosi iš kritusio priešo ar šiaip negyvėlio – tai satanistinė grimasa akistatoje su mirtimi, kuri yra vartai į rimtį ir amžinybę. Į kokią pragaro gelmę turėjo kristi žmogiškoji būtybė, kuri, be abejo, irgi turėjo sielą, kad tai sugalvotų ir padarytų... Juk čia ne spontaniškas, pasąmoningas, kovos įkarščio arba keršto padiktuotas veiksmas, bet sąmoninga veika, atlikta išmoningai, netgi su savotiška režisūra.

Kažkur čia ir slypi atsakymas, kodėl neturime kūrinių, atspindinčio pokarinę Apokalipsę, – tiesiog šitai dar netelpa mūsų galvose ir sielose, nepajėgiančiose atlaikyti jas užgriuvusio eschatologinio košmaro. Pernelyg didelis kryptis yra tarp anos Lietuvos, kurią galime pamatyti tarpukariu darytose Vytauto Augustino nuotraukose, nutviekstą romios šviesos su plaukiančiais vasaros debesimis, beržų šešėliais, ir tarp netrukus užvirusio pragaro. Todėl „karas po karo“, „nežinomas karas“, ar kaip kitaip jį vadintume, ištis dar tebėra mums šiuo atžvilgiu nežinomas.

Tai nebuvo vien karas – karų Lietuvos istorijoje būta daug. Mus užgriuvo ne šiaip priešas, o pati pragaro dvasia. Ji atslinko ne vien iš išorės, ji tūnojo, laukė ir, atėjus laikui, suriaumojo mūsų viduje, mūsų sielose, mūsų patamsiuose. Mūsų. Visų.

Kaip ir dera naujųjų laikų Apokalipsei, šalia ypatingo, švento, aukščiausios prabos heroizmo, kurį verta palyginti su pirmųjų krikščionybės amžių hagiografiniais aprašais, sklido, plėtėsi sielos pelėsi ir kruvinos rūdys. Todėl dar ne laikas išvysti Patmos salos regėjimą, turbūt dar negimė tas, kuris įstengtų visa tai aprašyti ir įbūrinti.

Tačiau prie šito nuskaidrėjimo reikia artėti, siekiant jo palaipsniui. Tai jau vyksta, tą paskatins ir Juozo Prapiėsčio „Pūščios slėpiniai“, kur aprašoma ne vien fizinė kova, bet leidžiamasi ir į žmogaus sielos patamsių analizę, į klastos ir išdavystės anatomiją, skrupulingai bandant viską pasverti, neteisinant, bet ir nesmerkiant. Veiksmo vieta – Dzūkijos užkampis, „pūščia“, uždaras pasaulis, autoriaus gimtinė. Turbūt pirmą kartą ra-

šiniuose apie pokarį imamasi analizės, kas anuomet vyko iš tikrųjų, koks buvo pagrindinis okupanto tikslas. Analizė duoda netikėtą atsakymą. Pasirodo, pagrindinis tikslas buvo ne kuo greitesnis fizinis partizanų sunaikinimas – to buvo galima mikliai pasiekti, turint tokią didelę jėgos persvarą. Pagrindinis tikslas – partizanų, tėvynės ir jos žmonių gynėjus, paversti plėšikais, banditais, ne ką geresniais už okupantą. Ir tai padaryti pavyko. Supratę, kad liks nenubausti, sribai ir jų pasekėjai pakėlė galvas – interneto komentaruose skaitome, kad ir tie, ir anie buvo vienas ir tas pats... Prapiestis prisipažįsta irgi buvęs šitos klastos paveiktas, sujauktas, kol nesusipažino su dokumentais, iki tol neprieinamais. Jie ir atskleidė šią šėtonišką užmačią.

„Gal viskas bus mums aiškiau, kai aiškiai nubrėšim skirties ribą tarp partizano ir bandito, kurį dabar žinom kaip vadinti. Tai vidaus agentas-smogikas. Ir buvo jų ne vienas, ir ne du. Tai akivaizdus pavyzdys, kaip lengvai okupantai manipuliavo žmonių likimais ir naudojosi jų silpnybėmis. Patriotinės idėjos subliūksdavo, kai žmogų užgriūdavo milžiniškas spaudimas sunaikinti jo artimuosius. Kiti galbūt pasiryžtų žūti patys, bet leisti sunaikinti vaikus – jokiame žmogui nepakeliamas. Tokia tad yra virsmo iš partizano į banditą kaina. Galime kaltinti, galime teisinti, bet žinoti – privalome [...]. Manau, būtų beviltiška kalbėti apie partizanus, jeigu vaikystėje nebūčiau jutęs greta dar pulsuojančios pasipriešinimo dvasios, girdėjęs liudytojų žodžių ir mįslingų nutylėjimų. Gal iš tikrųjų reikia gero pusamžio, kad viskas susidėtų į savas vietas, kad praregėtum, įtikėtum ir galų gale surastum paslėptą raktą nuo durų, pro kurias mums buvo uždrausta žengti. Pro uždrausto laiko duris“, – rašo Juozas Prapiestis.

Kruopščiai, detalė po detalės, dokumentais ir literatūrinėmis priemonėmis atskleidžiamas juodasis pokario košmaras, moralinis klaikas, kai vyras skundžia ir išduoda žmoną, o kunigas – išpažinties paslaptį, tarsi pats pragaro kunigaikštis būtų užvaldęs žmonių sąžinę ir likimą. Analizė juo tikslesnė, kad viskas vyko uždaroje erdvėje, kur visi vienas kitą pažįsta ar net giminiuojasi, o kas dėjosi šiame Lietuvos kampelyje, tinka ir visai Lietuvai, – tuo šis rašinys skiriasi nuo aibės kitų, čia slypi jo vertė.

*Tada pareisime iš pūščios
Į duona kvepiančius laukus,
Ir naktimis vaikai nekrūpčios,
O tavo miegas bus ramus.*

Naujajame židinyje buvo išspausdinta ir Prapiėsčio apybraiža „Gyvenimas zonoje“. Imlesni jaunosios kartos atstovai čia galėtų rasti atsakymą, kas buvo tie paslaptingi XX a. 6-ojo ir 7-ojo dešimtmečių žygeiviai, kokia dvasia juos vedė ir kodėl neįstengė su jais susidoroti net represinis sovietų aparatas. Zona – vykęs sovietinės tikrovės įvardijimas. Deja, jos metraštininkui atkeršyta skaudžiai – Černobylis, į kurį Juozas buvo išvežtas, netrukus palaužė jo sveikatą.

Apmaudu, kad nėra išleista bent kukli Juozo Prapiėsčio kūrybos rinktinė, apskritai nesuprantama, kodėl LGGRT centro, prisižadėjusio tai padaryti, pozicija yra tokia vangė.

Prisimename mūsų Juozuką, begalinį jo kuklumą, drovią šypseną, tikrą gimtojo Gerdašių sodžiaus, to jotvingių-dzūkų užkampio, vaiką, kuris nei savo gyvenimu, nei kūryba nieko neišdavė, niekam nepasidavė. Prisimename, bet neatsisveikiname – tokie žmonės, jų sielos atspindžiai švies mums, jo bendramžiams ir bendražygiams, iki pat didžiojo ir paskutiniojo gyvenimo virsmo. ■

Bičiuliai

Literatūra:

„Pastogės poetai“, *Aidai*, 1982, nr. 3 (gegužė, birželis).

http://aidai.us/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=414&Itemid=470

<http://alkas.lt/2012/03/05/j-prapiestis-puscios-slepiniai-arba-uzdraustojo-laiko-beieskant-v/>

Juozas Prapiestis, Pasaulė prasdeda sodzun, *N. Židyns-Aidai*, 1997, nr. 5–6.

Juozas Prapiestis, Gyvenimas zonoje, *N. Židyns-Aidai*, 2012, nr. 2, 3.

Juozas Prapiestis, Pūščios slėpiniai, arba Uždrausto laiko beieskant, *N. Židyns-Aidai*, 2011, nr. 1, 2, 3.

Markas PETUCHAUSKAS

TRAGIŠKAS TALENTINGOS MOTERS LIKIMAS

Lituakų sugrįžimai. 3

Liuba Levicka

Kai kalbame apie pagrindinius Geto teatro kūrėjus – rašytojus, dramaturgus, režisierius, savaime iškyla įžymios dainininkės Liubos Levickos pavardė. Be jos sunku įsivaizduoti tiek tarpukario meninį Vilnių, tiek geto laikotarpį.

Kai pradėjau rengti vakarą, skirtą dainininkei, kebliausia buvo išsiaiškinti jos repertuarą. Nelengvai sekėsi atkurti anksti nutrūkusį kūrybos kelią. Kad galėčiau išsamiau papasakoti apie nuostabų koloratūrinį Vilniaus sopraną, pasinėriau į ilgas paieškas archyvuose, naršiau senosios spaudos puslapius, reklamas, skelbimus iš tarpukario laikraščių, Geto teatro afišas, rėmiausi jo dalyvių – Onos Šimaitės, Avromo Suckeverio ir kitų atsiminimais. Iš tų nuotrupų prieš akis pamažu iškilo įspūdingas kūrybinis dainininkės portretas. Pagaliau pavyko rasti ir nuostabaus balso savininkės nuotrauką.

Atminimo vakare pasistengėme atkurti žydiškąjį repertuarą, Liubos dainuotas dainas, operų arijas, jos mėgtų kompozitorių ir poetų kūrinis.

Liuba Levicka (1909–1943) gimė ir mokėsi Vilniuje, čia baigė valstybinę konservatoriją. Koncertinis jos debiutas sulaukė pasisekimo – laikraštis *Kurier Wileński* gyrė išskirtinį vokalo grožį.

Dainininkė studijas tęsė Austrijos sostinėje, čia išgarsėjo, pelnė pirmąją premiją Vienos tarptautiniame atlikėjų konkurse.

Grįžusi į Vilnių, Liuba dar labiau išpopuliarėjo, surengė daug koncertų. Dainavo arijas iš Giuseppe's Verdžio „Traviatos“, Giacomo Puccini'io „Bohemos“, Giacomo Meyerbeerio „Hugenotų“, Franzo Schuberto, Roberto Schumanno dainas. Antai Schuberto „Mėdžiotoją kalnuose“ Levicka atliko ir per Vilniaus radiją. O lietuvių kompozatoriaus Emeriko Gailevičiaus „Tykiai, tykiai Nemunėlis teka“ greta Gaetano Donizetti'o, Franzo Leháro, Verdžio kūrinių skambėjo radijo programoje „Dainuoja solistė Levicka“ (1940 m. vasario 22 d., 19 val. 15 min.).

Labai mėgo Heine's poeziją, atlikdavo dainas, parašytas jo žodžiais. Žavėjosi Čaikovskiu, su malonumu dainuodavo jo romansus. Vieną tokį Piotro Čaikovskio kūrinių koncertą Vilniaus filharmonijoje, dalyvaujant dainininkei, su jauduliu prisimena Šimaitė. Neatsiejamai Levickos repertuaro dalis buvo žydų liaudies dainos jidiš ir hebrajų kalbomis.

Svarbus dainininkės kūrybos etapas – bendradarbiavimas su garsiu žydų aktoriumi ir režisieriumi Zygmuntu Turkowu, 1938 m. vėl atgaivinusiu Varšuvos Žydų meno teatrą (*Warszawer Jidiszer Kunst Teatr*, WIKT), šįkart Lvoje. Ten perkėlė kai kuriuos senus spektaklius, iš naujo pastatė, savitai interpretuodamas, dvi žymaus muzikos klasiko Avramo Goldfadeno operas: „Bar Kochba“ ir „Sulamita, arba Jeruzalės dukra“. Pagrindines partijas atliko Levicka, kurios išradinga vaidyba ir unikalus balsas sužavėjo žiūrovus ir didele dalimi lėmė šių pastatymų sėkmę ne tik Lvoje, bet ir per gastroles Krokuvoje, Varšuvoje, kituose Lenkijos miestuose.

Grįžusi į Vilnių, daug koncertavo, dėstė valstybinėje konservatorijoje, vadovavo dainavimo klasei.

Įdomu, kad 1940 m. gruodžio mėn. įvykusiame koncerte Levicka dainavo su kitu didžiu žydų dainininku, Kauno sinagogos kantoriumi Michailu Aleksandrovičiumi. Tai tarsi simbolizavo nuo Lietuvos atplėšto Vilniaus atgavimą, Vilniaus ir Kauno litvakiškosios kultūros susijungimą.

Ypač pabrėžtina, kad pasiklausyti Aleksandrovičiaus atliekamos pasaulietinės muzikos, operų arijų šeštadieniais į sinagogą ateidavo jo talento gerbėjas ir bičiulis Kipras Petrauskas su visu Valstybės teatro žiedu.

Dėl drąsaus, neįprasto elgesio kantorius užsitraukė religijos ortodoksų pyktį, tačiau jų priekaištų nepaisė. Iš principo, – kaip tvirtina savo atsiminimuose.

Du novatoriai, kantoriai litvakai – Abraomas Bernšteinas Vilniaus ir Michailas Aleksandrovičius Kauno sinagogose – pirmieji inicijavo pasaulietinės muzikos atlikimą maldos namuose.

Šis kontekstas dar labiau išryškina žydų dainavimo, ypač liaudies dainų, tradiciją ir Levickos kūryboje.

Aš pirmąkart Liubą išgirdau Vilniaus geto teatre. Įstrigo į atmintį trapi smulkutė figūra. Dieviškas balsas. Nuščiuvusi salė ir ašaros žmonių akyse.

Geto lakštingala, kaip ją švelniai vadino Šimaitė. Levicką iš tikrųjų pamilo visas getas. Ne tik dėl nuostabaus balso, jautrios sielos, bet ir todėl, kad ši liauna, tačiau stipri moteris nepalūžo net nuožmiausių išbandymų akivaizdoje. Šimaitė pabrėžia tvirtą jos charakterį, sako niekada nemačiusi verkiančios.

Kartą abiem draugėms sėdint Geto teatro spektaklyje, Liubą tiesiai iš salės išsivedė ir nugabeno į gestapą. Esesininkas Mureris sadistiškai ją tardė, kaltindamas „*rassenschaue*“, simpatijomis bolševikams. Tąkart Liubai pavyko apsiginti ir ją grąžino atgal į getą. Nepaisydama persekiojimų, ji ir toliau aktyviai koncertavo, dalyvaudavo įvairiuose renginiuose.

Intensyviai rengėsi naujiems pasirodymams, nors gete buvo sunku gauti reikiamų natų. Pagelbėjo lietuvių ir lenkų muzikantai, slapčiomis perduodavę natas, kad Liuba galėtų plėsti ir šiaip jau turtingą savo repertuarą. Labai padėjo Levickos bičiulė, lenkų dainininkė Olena Olgina.

Tai primena man ir kitą Vilniaus menininkų solidarumą. Vienas iš Geto teatro kūrėjų, populiarius Vilniaus

kompozitorius, dirigentas Volfas Durmaškinas prieš karą dirigavo miesto simfoniniam orkestrui. Kai jis atsidūrė gete, orkestrantai išrūpino jam leidimą dirbti orkestre gaidų perrašinėtoju, o iš tikrųjų jie norėjo repetuoti su dirigentu.

Aktorės Galinos Jackevičiūtės liudijimu, Vilniaus dramos teatro aktoriai, gavę algas, nusėlindavo į budėtojo kambarėlį ir įsprausdavo į batų dėžutę po kelias markes. Buvęs jų kolega, Geto teatro vadovas Izraelis Segalis rasdavo būdų, kaip paimti tuos pinigus.

1942 m. sausio 18 d. gete įvyko pirmasis koncertas, į kurį teatro literatūrinės dalies vadovas Suckeveris pakvietė Levicką padainuoti liaudies dainų. Kaip prisimena rašytojas, koncertas vyko po vadinamosios „geltonųjų šainų“^{*} nakties ir „nuotaika salėje priminė mirusiųjų paminėjimo pamaldas“. Liuba atliko dainas „Du balandėliai“ (*Cwei taibelach*), „Naktis“ (*Di Nacht*) , „Smėlis ir žvaigždė“ (*Zamd un Shtern*). Žmonės gedėjo ir verkė.

Koncertas sekė po koncerto. Levicka grįžo prie pamėgtų arijų, tarpukariu atnešusių jai platų pripažinimą. Dainininkių Liubos Levickos ir Veros Libo, dirigento Volfo Durmaškino, garsių smuikininkų, pianistų dalyvavimas muzikiniuose vaidinimuose lėmė, kad Geto teatras prilygo meninėms tarpukario Vilniaus aukštumoms.

Kai dirigentas Avromas Sliepas su pianiste Tamara Giršovič atidarė geto muzikos mokyklą su fortepijono, smuiko ir dainavimo klasėmis, čia mokėsi daugiau kaip šimtas gabių vaikų. Liuba vadovavo dainavimo klasei. Ji bendradarbiavo su tokiais garsiais tarpukario Vilniaus ir Geto teatro muzikais kaip pianistės A. Bai, R. Nadelman, S. Rechtdik, M. Kovarska, smuikininkas V. Rabinovičius, dainininkė V. Libo.

Levicka dirbo be atvangos. Teatro dirigentas Durmaškinas slapta pradėjo repetuoti operą. Scenografės U. Olkenicki ir R. Suckever kūrė dekoracijas. Liuba rengė pagrindinę partiją. Tačiau niekas iš prisiminimų autorių neįvardija operos pavadinimo. JAV isto-

rikas Solonas Beinfeldas mano, kad teatre planuota „Bar Kochba“ premjera, kurią dėl vokiečių nepasitenkinimo tekę atšaukti. Galima tik spėlioti, ar „Bar Kochba“ norėta pastatyti kaip Levickos pamėgtą operą, ar kaip dramos spektaklį.

Suckeverio liudijimu, Liuba intensyviai repetavo savo partiją, rytmečiais eidama į darbą, tylutėliai niūniuodavo, nekantriai laukė premjeros. Kartą grįžtančią iš darbo ją sustabdė geto šefas Mureris. Matyt, jis nepamiršo ankstesnio „pasimatymo“ su dainininke. Iškratęs ją, surado žirnių maišelį, kurį Liuba nešė sergančiai motinai. To „įkalčio“ užteko – įsodinęs į mašiną, nugalėno tiesiai į Lukiškes.

Kalėjime Levicka neprarado stiprybės ir optimizmo, dainavo net atsidūrusi pasmerktųjų myriop kameroje. Egzekucijoms vadovavęs Martinas Weissas 1943 m. vasario 23 d. išvežė Liubą į Panerius.

Kaip liudija Suckeveris, mašinoje, kurią vairavo pats Weissas, rūkydama sėdėjo jo meilužė, trisdešimtmetė gestapininkė Helen Degner, buvusi Hamburgo universiteto studentė. Paneriuose ji liepė Liubai nusirengti nuogai. Kai dainininkė atsisakė vykdyti įsakymą, pagrasino, kad išdurs jai akis. Liubą privertė lipti į griovį. Įsitaisę ant jo krašto, egzekuciją stebėjo Weissas ir Mureris, užsidėjęs monoklį. Buvusi Hamburgo studentė paėmė automatą ir nusijuokusi paleido kulškų seriją.

2005 m. rudenį, praėjus daugiau kaip šešiams dešimtmečiams, mano surengtame vakare Geto teatro scenoje vėl skambėjo Liubos mėgtos melodijos. Žydų kalba jas dainavo puiki jidiš dainų atlikėja lenkė Marija Krupoves, o lietuvių dainininkė Asta Krikščiūnaitė parengė arijas iš Puccini'o ir Verdi'o operų, keletą Schuberto ir Schumanno dainų. Aktorius Rimantas Bagdzevičius įtaigiai skaitė Suckeverio, Šimaitės, kitų atsiminimus apie nuostabią moterį, apdovanotą didžiu talentu, ir tragišką jos likimą.

Liubos pamėgti kūriniai, jos bičiulių liudijimai ir vakaro pabaigoje dviejų solisčių jidiš kalba atlikta populiari „Vilne“, savotiškas himnas Vilniui, tarsi priartino mums puikią Lietuvos Jeruzalės dainininkę ir priminė tai, ko nevalia pamiršti.

* Naciai sumanė paskirstyti dirbantiems vienokius – geltonus „šainus“ (pažymėjimus), o nedirbantiems kitokius – baltus. Darbo pažymėjimas suteikdavo šeimai laikiną teisę gyventi. „Šainų naktis“ – šurpi egzekucija prie Geto vartų, atrenkant sunaikinti tuos, kurie neturėjo darbo pažymėjimo.

Algimantas Juozas Katilius (g. 1929 m. sausio 2 d. Kaune) – Juozo Katiliaus (nuo 1945 m. – Vytauto Vaitiekūno, 1902–1984), teisininko ir politiko, vieno iš VLIK'o įkūrėjų, lietuvių išeivijos JAV veikėjo, ir Anelės Katilienės (Šaltenytės, 1897–1986), Nepriklausomos Lietuvos Respublikos Seimo referentės, sūnus. 1941 m. birželio 11 d. dvylikametis Algimantas pradėjo rašyti dienoraštį, o vos už 3 dienų prasidėjo didysis trėmimas, nulėmęs inteligentų šeimos iš Kauno likimą. Tremtyje motinai su keturiais vaikais teko praleisti 17 metų. Šios knygos pagrindą sudaro paauglio dienoraščiai, papildyti prisiminimais, užrašytais jam pabėgus iš tremties į Lietuvą. Kai kurie tremties periodai papasakoti dabar, tai padeda nuosekliau atkurti tremtinio gyvenimo istoriją.

Ši knyga unikali keliais atžvilgiais: pirmiausia, tai autentiški dienoraščiai, išsaugoti daugiau nei 70 metų, atskleidžiantys, kaip dvylikametis svajotojas, nuotykių ištroškęs paauglys susiduria su tremties kasdienybe, alinančiu darbu, skurdu, nepritekliais, nuolatinio alkiu. Vėliau aprašomi nutikimai kalėjime tarp nužmogėjusių nusikaltėlių.

Tai unikalus liudijimas apie istorines to meto realijas. Paauglio dienoraštyje kruopščiai aprašyta siurbiečių buitis, jų papročiai. Dienoraščio puslapiai išmarginti piešiniais, kaip atrodė žeminės, kuriose teko glaustis tremtiniams. Stropiai fiksuojami ir gandai, skurdžios naujienos apie karo eigą, pasiekiančios atokų užkampį, esama pasvarstymų apie didžiąją politiką. Sužinome ir apie šeimos gyvenimą, ypač daug dėmesio skiriama broliui Emanueliui Katiliui (1926–1997), kuris tapo žymiu dailininku.

Vėliau Algimantui teko stoti prieš teisumą, beveik porą metų jis praleido įvairiose SSRS įkalinimo vietose, nepilnamečių kolonijose.

Algimantas KATILIUS

TREMTINIO UŽRAŠAI

Ištrauka

Jau apie 12 val. nakties mus prižadino, visus iškvietė pavardėmis ir liepė per penkias minutes susiruošti tolimesnei kelionei. Čia jau kiti palydovai, ginkluoti automatais, kai kurie su piktais lojančiais šunimis. Kalinių daug daugiau, nes prisidėjo nuteistieji, atkeliavę iš kitų rajonų. Kieme išrikiavo koloną po keturis eilėje. Įspėjo, kad nesikalbėtume, netriukšmautume. Kad bet koks mėginimas pasitraukti iš rikiuotės bus

vertinamas kaip mėginimas pabėgti ir bus šaunama be papildomo įspėjimo. Jau vien tai, kad aplink tamsi naktis ir skalija šunys, slėgė, kėlė baimę ir įtampą. Žygiavome tamsiomis gatvėmis, apsupti automatais ginkluotų kariškių ir lojančių šunų. Girdėjosi šūkaliojimai „neatsilik“, „pasitempt“, „greičiau“, „lėčiau“, „sustot“, buvo ir grubių keiksmų – dažniausiai už mėginimus persimesti vienu kitu žodžiu.

Ilgoje kelionėje iki nepilnamečių kolonijos teko bent šešis kartus dalyvauti panašiuose perkėlimuose iš kameros į traukinio vagoną, iš vagono į kitą vagoną arba į kamerą specialiaame persiunčiamų kalinių kalėjime. Visi jie buvo panašūs: įtampa, šunys, riksmi. Sargyba šaukdavo ne tik ant kalinių, bet ir ant praeivių, jeigu šie užsižiopsoję prieidavo per arti. Stotyse visuomet triukšminga, daug žmonių, garvežių švilpukai, vagonų dundesys. Kartais tenka ilgokai pastovėti kažko laukiant. Kartais tenka bėgti paskui kokį nors „seržantą“ per bėgius, per balas ar anglių bei smėlio krūvas, saugantis, kad nesukluptum. Bėga ir visa ginkluota palyda, pikta ragindama ir keikdama atsiliekančius. Kažkaip instinktyviai stengiausi būti arčiau kolonos vidurio, kur galima jaustis šiek tiek saugiau; bent jau nuo šunų toliau... Kartą, atsiėmęs, kolonos priekyje kažkas suklupo – tai suklupo ir visi paskui einantys, o palydovų keiksmų kliuvo daugiausia paskutiniam...

Labai nemalonūs sodinimai į specialų, kalinių pervežimui skirtą vagoną. Visada raginimai: „Greičiau, greičiau!“, stumdymas, šunų lojimas visai šalia. Prie durų jau vagone atletiškas milicininkas garsiai skaičiuoja įeinančius, kaip kokias prekes, ir smarkiai stumia tolyn į koridoriaus gilumą. Ten kitas, panašus į pirmąjį, stumia į atidarytą vagono kupė, specialiai įrengtą kaliniams. Įspūdis toks, tarsi varytų ne žmones, o gyvulius. Ir visur keiksmi, grasinimai! Lengviau jauniems ir sveikiems, ir dar be sunkių maišų su manta: išoki į vagoną ir neri tolyn, kad negautum į kailį...

Tame pačiame vagone, tik skirtingose kupė, vežami ir vyrai, ir moterys. Teko stotyje laukti traukinio šalia nedidelės moterų kolonos. Atstumą tarp kolonų palaikė sargybiniai. Mėginimus susišaukti – kas ir iš kur važiuoja – griežtai nutraukdavo. Kaliniai su kalinėmis įsigudrindavo pasikalbėti, kai būdavo gretimose kupė.

Pirmą kartą atsidūrus tokioje kolonoje tikrai nejauku ir net baisoka, bet kai panaši situacija kartojasi, tai jau žinai pagrindines taisykles: stenkis neatsidurti kolonos gale ir priekyje; neužmink priekyje einančiam ant kojos; neužkliūk, kad nesukluptum; nekalbėk ir nieko neklausinėk; klausyk konvojaus

komandų; neatsilik, bet ir priekin nelįsk. Visa kita – jau laimės ir likimo dalykas.

Tokia buvo mano gyvenimo mokykla! Mėginu suskaičiuoti, keliuose kalėjimo vagonuose teko pasivažinėti: per porą mėnesių iki nepilnamečių kolonijos – net keturiuose! Kalinių vagonai – dar caro laikų išmislas, net jų pavadinimas išliko: „stolypinskij vagon“. Iš išorės jie beveik nesiskiria nuo įprastų keleivinių vagonų, net langai tokie patys, tik kalinių kupė langai iš vidaus atitverti grotomis. Kupė stumdomos durys taip pat iš grotų. Koridoriuje vaikščiojantis sargybinis nuolat stebi visus kalinius. Koridoriaus galuose – kupė sargybiniams ir tualetas.

Viskas daugmaž normalu, jeigu kaliniai nebūtų kartais sugrūsti į kupė taip, kad visi galėdavo tik sėdėti ant dviejų aukštų lentynų: apie kokį nors normalų poilsį tada nėra ko svajoti. Gerai, kad taip atsitiko tik vieną kartą. Paprastai į kupė sodindavo tik pagal sėdimas vietas apatinę lentyną, o ant viršutinės „il-sėtis“ lipdavo po vieną paeiliui.

Pirmoji kelionė „Stolypino vagone“ iš Karasuko į Slavgorodą nebuvo pati prasčiausia: kupė buvo pakankamai „erdvu“, o ir važiuom nelabai ilgai, bent man taip atrodė, nes buvau užmigęs, pabudau jau traukiniui sustojus. Ankstyvas rytas, saulė dar nepatekėjusi. Mus priima nauja ginkluota palyda su šunimis, suskaičiuoja, įspėja apie drausmę, ir pajudame Slavgorodo gatvėmis. Matosi, kad čia jau tikras miestas. Daug mūrinių namų, yra daugiaaukščių. Kalėjimas – net trijų aukštų caro laikų statybos mūrinis pastatas. Kamerų langai uždengti mediniais skydais, praleidžiančiais tik saulės šviesą iš viršaus; iš gatvės pusės lango visai nepamatysi, iš kameros – gatvės taip pat. Mūras aptrupėjęs, lyg būtų apšaudytas: gal tikrai revoliucijos laikų palikimas. Kameros, koridoriai, laiptai – viskas apleista, neremontuota gal 30 metų... Taip atrodė Slavgorodo įžymybė – kalėjimas, „aptarnaujantis“ didžiulį Kulundos stepių regioną. Kiemas aptvertas aukšta mūrine tvora su spygliuotom vielom viršuje ir sargybos bokšteliais kampuose; ten nuolat budėjo šautuvais ginkluoti sargybiniai.

Kalėjime mus sutiko draugiškai: įleidę į didelę kamerą, netrukus pavaišino karšta sriuba ir duona. Nespėjus susitvarkyti po kelionės, iš kameros po tris kalinius su daiktais išvesdavo ir jie jau negrįždavo. Netrukus pakvietė ir mane. Pasirodo, visus kruopščiai iškratė, apieškojo; reikėjo nusirengt, ištiest rankas, pritūpt, pakelt kojas, kad apžiūrėtų padus, net išsižiot – parodyt gerklę; drabužius kratė, čiupinėjo, lamdė. Įtartinus daiktus dėjo atskirai: sakė – patikrinsim ir grąžinsim. Krata tikrai buvo rimta: įtartina pasirodė net mano pūkinė pagalvėlė, kurią Mama perdavė teismo dieną, – pasiliko nuodugniau patikrinti...

Po to nusiprausėme pirtyje, o drabužius „iškepin“ dezinfekcijos patalpoje. Galiausiai įleido į nuolatinio buvimo kamerą. Čia mūsų jau „laukė“ senbuviai. Pagal senas kalėjimų taisykles, naujai atvykę privalo pasidalyti su senbuviais puse savo turto. Kameroje vadovauja labiausiai patyręs, turintis „stažą“ kalinys, dažnai tai „vor v zakone“ (kalėjimo žargonu tai aukščiausias laipsnis nusikaltėlių pasaulyje), lietuviškai būtų „įteisintas vagis“, „autoritetas“. Jam talkina žemesnio rango prisiplakėliai. Šioje kameroje „karaliavo“ azijietiški bruožų, pusnuogis, vidutinio amžiaus, su kiniška kepuraitė „kazokas“ (taip jis save vadino).

– Aš čia tvarką palaikau! Aš – „vor v zakone“! Kas nusižengs nustatytai tvarkai, turės reikalų su manim! O aš galiu ir akį kam nors išdurt, jeigu prireiks! – prisistatė kameros „atamanas“ ir iš karto pašiurpino atvykusius naujokus.

Atrodė jis tikrai baugiai: atletiškos išvaizdos, judrus, plepus; ant nugaros, rankų pilna tatuiruočių; žvilgsnis – skvarbus, grasinantis! Nesistebiu, kad visi jo bijojo, vengė konfliktų, o „klapčiukai“ pataikavo ir vykdė visus „kazoko“ nurodymus.

„Atamanas“ kiekvieną sutikdavo prie durų, paklausdavo, iš kur atvežtas, pagal kokį straipsnį teistas, kokiam terminui nuteistas, kelintą kartą „sėdi“. Išsiaiškindavo, ką turi, apčiupinėdavo kalinio maišą. Paaiškindavo, kad pusę maisto produktų reikės atiduoti kameros senbuviams, o pinigus laikinam saugojimui geriau atiduoti jam: jis grąžins, reikalui esant. Aplin-

kui visada sukiojosi „atamano“ pagalbininkai, pasiruošę įsikišti, jeigu kultų nesusipratimų...

Mano beveik tuščias maišelis su keliais drabužiais jo nesudomino. Susiradau laisvą vietą pirmame gultų aukšte ir įsitaisiau poilsio. Po kiek laiko pro atidarytą kameros durų langelį išgirdau savo sunkiai rusiškai ištariamą pavardę ir pamačiau įkišamą mano pagalvėlę – patikrino, nieko nerado ir nutarė grąžinti. Gaila, kad pagalvėlė manęs nepasiekė: „atamanas“ ją paėmė, paklausė: „Kas čia Katilius?“ Pasižiūrėjo į mane: „Tu iš kur? Iš Lietuvos? Lietuvis? Klausyk, aš ją laikinai paimsiu, nors ji ir labai maža. Kai gausiu didesnę – grąžinsiu!“ Ką aš galėjau atsakyti? Tikrai jo bijojau, negi kelsi triukšmą dėl pagalvėlės. Stiprūs vyrai jam neprieštaravo, o aš tik keturiolikametis paauglys...

Pagalvėlė liko „vagių“ pasaulio atstovui kaip priverstinė „dovanėlė“ nuo lietuvių tremtinio! Tiesa, jau pirmąją naktį buvau savo skriaudiko gėdingo pralaimėjimo liudininkas. Dalis turtingesnių atvykėlių iš Karasuko KPZ, tarp jų ir keli pažįstami iš Krasnozorsko, susibūrė į būrelį nepaklusniųjų „atamano“ diktatui; įsitaisė visi krūvoj antrame narų aukšte. Kaip viskas prasidėjo, nežinau, nes buvau užmigęs, kai kilo triukšmas. Bet kaip „atamanas“ gavo spyrių koja į galvą ir lėkė nuo gultų žemyn – mačiau savo akimis ir širdyje labai džiaugiausi. Pasipylė keiksmų ir grasinimų papliūpa, bet nepadėjo nei uolūs padėjėjai, nei grasinimai. Be to, atsidarė langelis duryse ir pasigirdo įspėjimas, kad liautųsi triukšmavę, o tai baus karceriu. Kuo baigėsi konfliktas, ar pavyko „su-kilėliams“ išlaikyti savo „nepriklausomybę“ nuo „vagių“ klanų tvarkos – nesužinojau. Tą naktį iki ryto buvo ramu, o kitą dieną mane perkėlė į kitą kamerą, kurioje buvo tik nepilnamečiai. ■

Jaudinantį dokumentą – paauglio dienoraščių iš klajonių po tremties ir įkalinimo vietas išleido *Gim-tasis žodis*, parengė Rasa Bačiulienė.

Petras Skarga (Piotr Skarga, 1536–1612) – jėzuitas, katalikų teologas, karaliaus Zigmanto III Vazos rūmų pamokslininkas, Vilniaus jėzuitų kolegijos vicerektorius (1574–1579), pirmasis Vilniaus universiteto rektorius (1579–1582). Keliolikos knygų (lotynų ir lenkų kalbomis), kuriose vyravo katalikų tikėjimo, Bažnyčios vienybės gynimo, kovos su reformacija temos, autorius. Beje, savo pirmuosius kūrinius: „Apie Dievo Bažnyčios vienybę...“ (*O jedności Kościoła Bożego...*, 1577); „Už Švenčiausiąją Eucharistiją...“ (*Pro Sacratissima Eucharistia...*, 1576); „Šventųjų gyvenimai“ (*Żywoty świętych*, 1579); „Septyni ramsčiai, kuriais laikosi katalikų mokslas“ (*Siedm filarów, na których stoi katolicka nauka...*, 1582) Skarga pirmąkart paskelbė būtent Vilniuje. Lietuvių skaitytojams jo veikalai iki šiol, galima sakyti, neprieinami – nė vienas neišleistas lietuviškai.

Politinės jo pažiūros geriausiai atskleidžia „Seimo pamokslai“ (*Kazania sejmowe*), pirmąkart paskelbti 1597 m. Krokuvoje, tome, pavadintame „Pamokslai sekmadieniui ir šventėms“ (*Kazania na niedzielę i święta*). Manoma, kad seimuose šių pamokslų Skarga nepasakė, tik parašė ir išspausdino. Čia pateikiamas pirmasis pamokslas, išverstas iš antrojo – 1600 m. – leidimo.

„Seimo pamoksluose“ politinės aktualijos įtaigia barokine retorika komentuojamos biblinių pranašysčių ir teologijos kontekste. Nors buvo parašyti daugiau negu prieš 400 metų, jie tebėra stulbinamai aktualūs, dabartinis parlamentas ir parlamentarai galėtų daug ko iš tų pamokslų pasimokyti.

Vertėjas

Petras SKARGA

SEIMO PAMOKSLAI

PIRMAS PAMOKSLAS

Pradedant seimo darbą šventomis mišiomis

Jei kuriam iš jūsų trūksta išminties, teprašo Dievą, kuris visiems dosniai duoda ir nepriekaištuoja, ir jam bus suteikta.

Jok 1, 5¹

Kas yra vyresnieji savo valdiniams. Suvažiavote Viešpaties vardu užbėgti už akių Karūnos² pavojams, kad tai, kas griūti pasviro, paremtumėte; kas pagadinta, pataisytumėte, kas sužeista pagydytumėte, kas atsimezgė, sumegztumėte. Ir kad būdami savo tautos, brolių ir narių galvos, miegančiųjų sargai ir neišmanėlių vadovai, tamsuolių žvakės ir vaikų tėvai, pagaltotumėte apie jų gerovę ir ramybę.

Nelengva rūpintis visų gerove. Kadangi tai nelenkvas darbas, kuriam atlikti reikia didelės Dievo dova-

nos, prašote Bažnyčios ir altoriaus pagalbos, ieškote Šventosios Dvasios malonės, kad suteiktų jums proto ir išminties gerai ir sėkmingai atlikti tokias pareigas. Pagonys irgi taip darė, kai pradėdavo savo seimus, – siekdami gerovės visiems, tardavosi su savo dievais per savo žynius. Nes įgimtas protas pats nutuokia, kad karalysčių ir valstybių valdymas, reikalų tvarkymas remiasi Dievo Apvaizda ir pagalba, vien žmogaus protas ir pastangos viskuo pasirūpinti negali. Daug daugiau dera jums, apšviestiems tikrojo Dievo žiniomis,

taip pagerbti savo Viešpatį Dievą ir taip sau padėti, kad nuo jo pradėtų pasitarimus, o jo kunigams su tais judėjų kariais sakytumėte:

„Melski už mus Viešpatį, savo Dievą [...], teparodo mums Viešpats, tavo Dievas, kuriuo keliu turėtume eiti, ką turėtume daryti! [...] Prisiekiamo, kad tiksliai vykdysime kiekvieną žodį, kurį Viešpats, tavo Dievas, atsiųs mums per tave. [...] Mes paklusime balsui Viešpaties, mūsų Dievo, pas kurį tave siunčiame, idant mums gerai klotųsi.“ Tad dabar dėl jūsų ir mūsų reikalų prašome Viešpaties Dievo, prisimindami tyriausią jo Sūnaus Kūno ir Kraujo auką, kad mus visus išklauses suteiktų gero patarimo Dvasią visai Dievo tautai, kurią aprėpia Karūna. Viena tik jums primename, kad ir patys prašytumėte ir dėl to nusiленktumėte, tada Viešpats Dievas išklaussys jūsų prašymą. Tą darome šiais apaštalo Jokūbo žodžiais: „Jei kuriam iš jūsų trūksta išminties, teprašo Dievą, kuris visiems dosniai duoda ir nepriekaištauja, ir jam bus suteikta.“³ **Jer 42, 2–3, 6.**

Galbūt keista, kodėl tas šv. apaštalas sako: „Jei kuriam iš jūsų trūksta išminties“. Bet kam jos netrūksta?

Išminties reikia visur. Ar kas ką gera be jos galėtų pradėti ir atlikti? Apie išmintį Saliamonas sako: „Ji galingai siekia nuo vieno žemės krašto iki kito ir veiksmingai viską valdo.“⁴ Nutariau, teigia jis, „parsivesti ją į namus kaip draugę, nes žinojau, kad ji gerai man patars ir padrąsins mane ištikus rūpesčiams bei širdgėlai“.⁵ „Per ją manimi minios gėrėsis ir būsiu gerbiamas seniūnų, nors esu tik jaunuolis. Teisme jie matys mano įžvalgumą, ir valdovų akyse būsiu nuostabus.“⁶ „Per ją tapsiu nemarus ir paliksiu palikuonims patvarų atminimą. Valdysiu žmones, ir man bus pavestos tautos. Nuožmūs didžiūnai, išgirdę apie mane, išsigąs manęs; žmonių sueigoje būsiu kilnus, o mūsųje – drąsus. Parėjęs namo, rasiu joje ramybę, nes su ja bendraujant negali jausti kartėlio, gyvenant su ja nėra širdgėlos, o veikiau tik linksmumas ir džiaugsmas.“⁷ **Išm 8, 1.**

„Ją mylėjau ir jos ieškojau nuo jaunystės; troškau padaryti ją savo nuotaka ir buvau sužavėtas jos

grožio.“⁸ „Ją vertinau labiau negu skeptrą ir sostą, o turtus, palyginti su ja, laikiau niekais.“⁹ „Mylėjau ją labiau už sveikatą ir grožį [...] drauge su ja atėjo man visa, kas gera.“¹⁰ **Išm 9¹¹.** Taip sakė Saliamonas. Iš to kiekvienas gali matyti, ką reiškia turėti išminties, ypač tokios, apie kurią čia tas išminčius sako: amžina ji ir nesukurta, kaip nuo jos uždegta žvakė kilęs ir tas kasdieninis mūsų protas, be kurio neįmanomas joks geras ir tinkamas dalykas. Tai kodėl tada šv. Jokūbas sako, neva galėtų atsirasti kažkas, kam jos nereikėtų?

Žmonės, kurie laiko save išmintingais, savo protu ir išmintimi pasikliauja. Tokie arba neprašo jos pas Viešpatį Dievą, arba prašo neuoliai.

Apie tokius pranašas sako: „Vargas tiems, kurie savo akyse yra išmintingi, kurie, savo pačių manymu, gudrūs!“ **Iz 5, 21.**

Ir išminčius sako: „Visa širdimi pasitikėk Viešpačiu ir nesiremik vien tik įžvalga savo.“ Ir apaštalas atkreipia dėmesį, kad niekas neapsimetinėjęs esąs išmintingas.¹² **Pat 3, 5. Rom 12, 16.**

Toks savęs vertinimas yra gryna kvailystė. Nes išminties pagrindas – nepasikliauti savo išmintimi.

Žemiška ir gyvuliška išmintis. Yra ir turinčių tokių išminties, kokią apaštalas¹³ aprašė kaip žemišką, gyvulišką ir demonišką. Ji žemiška, kai žmonės turi proto tik tam, kad gautų, išlaikytų ir daugintų laikinas pasaulietiškas gėrybes. Visas jų protas lieka žemėje, nesirūpindamas amžinybe ir ateitimi, neskatindamas savo amžininkų, kad menkesni sektų geresniais.

Politikų išmintis. Tik tokios [žemiškos] išminties turi tie šiandienos politikai, kurie didikus ir karalius ragina nesirūpinti religija, švento katalikų tikėjimo išsaugojimu ir gynimu, žmonių išganymu, esą nereikianieko dėl jo nedaryti, vien saugoti laikiną ramybę, savo valdinių gerą ir turtą, nepaisant išganyimo poreikių.

Tokia išmintis teisingai vadinama ne tik žemiška, bet ir gyvuliška.¹⁴ Nes ir gyvuliai iš prigimties rūpi-

nasį savo kūno geroje, dėl jos stengiasi, o siela jiems nerūpi, nes jos, amžinos ir protingos, jie neturi.

Toks protas vadinamas ir demonišku. Nes šėtonas dėl nieko daugiau nesistengia, tik nori, kad žmonės, kaip ir jis, netektų amžinųjų vertybių ir apie tai, kas laukia po mirties, visai negalvotų, tik tomis laikinomis, apčiuopiamomis gėrybėmis prisidžiaugę, dėl jų į nuodėmes įsipainioję, amžiams žūtų. Tokia pasaulietiška išmintis, visus savo gebėjimus paprastai panaudojanti vien žemiškosios gėrybės įgyti, virsta žmonių apgavystėmis, žala jiems, šito ir siekia nelaimei, kurie tam yra gabūs ir įgudę.

Neduok Dieve, kad tai taptų būdinga ir jums, garbingieji ponai, kad patys save laikydami išmintingais, išminties iš Viešpaties Dievo nepageidaudami, trokštumėte tik žemiškos, gyvuliškos ir demoniškos išminties. Visų jūsų vardu šaukiu Viešpačiui Dievui: „Reikia, labai reikia, kad Tavo dangiškoji išmintis, Viešpatie Dieve, mūsų protus apšviestų.“

Kad turėtumėte tiek proto ir talento, kaip jie, Raštuose minimi Etanas ir Hemenas, Chalkolas ir Dardas, ir jis, Ahitofelis, apie kurį sakoma: kas su juo tarėsi, buvo lyg iš Dievo žodį gavę. **1 Kar 5, 11. 2 Sam 16, 23.**

Antraip didelių pavojų, prie kokių artėja Karalystė, neišvengsite, ir tokioje žiaurioje jūros audroje, kaip sako Psalmė,¹⁵ jūsų išmintis bus sunaikinta. **Ps 106.**

Pavojai Karūnai. Didesnio jūsų nusižeminimo ir karštesnės maldos dėlei paminėsiu keletą iš tų pavojų, apie kuriuos jūs geriau už mane žinote.

Nesantaikos ir kivirčiai. Pirmiausia matome didelį žmonių širdžių skilimą ir vienybės, meilės, kaimyniškos santarvės suirimą, kurį lemia ne tik skirtingi tikėjimai ir eretiški mokslai, šėtono primesti tam, kad galėtų skaldyti ir supriešinti, bet ir luomų tarpusavio vaidai.

Nesąžiningumas. Didžiulė veidmainystė, nesąžiningumas tarp mūsų taip suvešėję, kad vienas kitu nepasitikime, vienas kitam nelinkime [gero] ir, siekdami sau naudos, vieni kitais bjaurimės, gudriai vieni kitus apgaudinėjame. Taigi pildosi pranašiškas raginimas:

„Būkite budrūs kiekvienas su savo kaimynu, nepasitikėkite nė vienu broliu! Kiekvienas brolis gudrauja [...] kiekvienas kaimynas skleidžia šmeižtus. Visi apgaudinėja vienas kitą, tiesos nesako. Savo liežuviais jie įgudo meluoti, elgiasi nedorai, nebegali gailėtis.“ **Jer 9, 4–5, 8.**

Išdavystės. Gal panašiai galėtų sakyti ir tas, kas mato mūsų reikalus.

Kaip kitaip galima pranašauti, jei ne įkandin pranašo skelbti: „Jų širdis melaginga, – dabar jie turi kentėti už savo kaltę.“ **Oz 10, 2.** O kas greičiausiai pražudo karalystes? Vien – kaip sako Viešpats Jėzus – kaimyniška jų nesantaika.¹⁶ **Lk 11, 17.**

Maištautojai ir niurnėtojai. Per daug priviso šioje Karalystėje labai blogų žmonių, paskanavusių *interregnum*,¹⁷ kai galėjo dėl Karalystės derėtis ir ieškoti sau naudos, mieląją tėvynę apgaudinėdami, be paliovos ją skaldydami, kur tik gali regzdami maištus ir sąmokslus, prieš Dievo tvarką murmeldami ir šmeižtus skleidžiami, skatindami riaušes ir naujoves. Neramūs, godūs, neteisingi, jie visur sėja nesantaiką, apie visų gerovę nė kiek negalvodami, o laivą,¹⁸ kuriuo visi plaukiame, taip įsiūbuodami, kad jis pradeda grimzti ir skęsta.

Tokie Makabėjų laikais buvo tie, kuriuos Raštas vadiną *viri iniqui*,¹⁹ **1 Mak 1, 7, 5.** Pas svetimus ponus lakstydami, jų kariuomenes į savo tėvynę atvedavo ir didelę sumaištį sukeldavo. Tokie buvo Simonas ir Jasonas,²⁰ ir kiti, daug darbo turėjo Judas Makabėjus, kol išrovė su šaknimis tuos, kurie apie taiką tėvynėje neleidžia nė pasvajoti. Tai nepaprastai kenksmingi žmonės, nes išeikvoję savo, į tai, kas svetima, dairo, o tėvynę pasmerkia suirutei ir pražūčiai, ieškodami išsigelbėjimo vien sau. Su tokiais daug vargsite, Viešpats Dievas nežino, kaip juos pataisysite, kad išsaugotumėte tėvynės vientisumą.

Drausmės ir klusnumo stygius. Išnyko šioje Karalystėje drausmė ir *disciplina*, o be jos tvarka, kurią Šventasis Raštas visur primygtinai siūlo, nėra įmanoma. Niekas valdžios nebijo, nei įstatymų, nei draudi-

mų nepaiso. Kai išnyksta Dievo baimė ir nebejaučiama gėdos, lieka tik viltis, kad sustabdyti blogį pavyks valdžios drausminimais. Kai nebesustabdo ir jie, Respublika žūsta taip pat, kaip suyra statinė, jeigu niekas nepakala atsipalaidavusių jos lankų.

Kvaila ir kūniška laisvė. Visi dangstosi bajoriškomis laisvėmis,²¹ visi po tuo apsiaustu slepia savo nusikaltimus, garbingą auksinę laisvę paversdami neklusnumu ir ištvirtimu. Siekiama tokios laisvės, kur klesti savivalė ir nebaudžiamumas, kur stipresnis engia silpnesnį, kur pažeidinėjami Dievo ir žmonių įstatymai, bet niekas nesutinka būti baudžiamas nei karaliaus, nei valdžios įstaigų.

Visi kaip Belialio sūnūs²² be jungo, be vadžių. **1 Sam 10, 27.** Pasak šv. Jobo,²³ žmonės, manantys, kad gimė laisvi kaip tas asilaitis, kuris apie apynasrį ir vadeles negalvoja, yra tušti ir išpuikę. **Job 11.** Tokius pristabdyti, geresnius ir griežtesnius įstatymus prieš juos taikant, dabar jau labai nelengva.

Karaliaus valdžios silpnėjimas. Karaliaus sosto autoritetas, o ypač galia ir valdžia, suvaržyta ir sumažėjusi dėl klastingai neprotingo žalingos laisvės plitimo, nusilpo, tad jau nebegalima sakyti:

„Kai karalius atsiseda į teismo sostą, jis gali išsijoti visa pikta savo akimis.“ Negalima sakyti nei taip: „Išmintingas karalius išsijoja nedorėlius ir kulia juos kuliamuoju ratu.“²⁴ Nei šitaip: „Karaliaus sukeltas klaidas yra kaip liūto riaumojimas; kas jį supykdo, savo gyvastį stato į pavojų.“²⁵ **Pat 20, 8.**

Nes dabar jau niekas nei karaliaus, nei teismų, nei bausmių nebijo. Kas užsimano, tas apie jį niurna,²⁶ kiekvienas jį moko, nori būti jo auklėtojas, bando pažeisti jo autoritetą. Kas dieną karaliaus valdžia mažėja, o žmonių drąsa ir pasipūtimas didėja. Ką daryti, kad galva²⁷ būtų stipri? Kaip užtikrinti gerą įstatymų vykdymą? Nei valdžios valdyti, nei jėgų bausti, nei pinigų neturėdamas,²⁸ net išmintingiausias Saliamonas su jokių pavojumi, gresiančiu visuomenei, nesusidorotų. O kai neliks galvos, kiti organai irgi kaipmat atsisakys.

Seimai nenaudingi. Kaip prastai seimuose jums sekasi ir kaip juos pataisyti reikėtų, patys geriau žinote. Aš sakau tik tai, ką mato visi.

Seimų nuostoliai. Lydimi didelio būrio važiuotų ir pėsčių,²⁹ susirenkate tarsi į karą, o ne tartis, ir eikvojate tai, iš ko net nemažą kariuomenę būtų galima išlaikyti. Taip ilgai čia sėdite, bet mažai ką nuveikiate. Anot pranašo, daug sėjote, bet mažai iškūlėte. **Ag 1, 6.** Skundžiatės mokesčiais valstybei, nors čia, esant šitokiai sumaiščiai, didesnių išlaidų patiriate. Jaunesni broliai³⁰ kartais viską sujaukia, sugadina, supainioja, o išsivažinėję ir kitus kursto būti neklusniais. Anksčiau seimo sprendimai būdavo nepajudinami ir šventi tarsi Dievo, dabar jie netenka galių, neturi autoriteto. Kokią naudą iš tokių išlaidų, seimo darbo ir savo vargo gaunate? Į ką kreipsitės po seimų ir į ką apeliuosite? Nes jau paniekinta viskas, kas užtikrina karaliaus autoritetą, jo patarimų svarumą ir gerųjų sūnų pritarimą.³¹ Teismų dekretai dar turi galią, o seimų galia menksta.

Todėl jauskite grėsmę tokios virš jūsų pakibusios Dievo bausmės – Viešpats leido sumaišyti jūsų protus ir pasitarimus taip, kad žiūrėdami nematote, norėdami ką nors nuveikti, nieko neveikiate. Ką dieną atliekate, tas naktį sugriūva, ir jokios palaimos iš jūsų patarimų ir seimų nėra. Nes nė vienas iš jų nieko ne-sugebės pataisyti, po kiekvieno gal dar labiau pašlis klusnumas, drausmė, teisingumas ir dievobaimingi įstatymai.

O blogiausia, kad nuo čia jau nebetoli ir iki labai didelio pavojaus. Turkų galia ir kardas kybo virš mūsų galvų, artima, kasmet vis artimesnė darosi to tirono kaimynystė, ir jis jau žvelgia pro mūsų vartus. Taika su juo nepatikima ir netvari. Kai tik jam pasitaikys patogus laikas, prispaus mus, tokiam karui nežinau, ar pasirengusius, ir, apsaugok Viešpatie, užkariaus savo vergovėn. Kokių lobių, kiek kareivių, kaip aprūpintų pilių ir maisto turite, patys geriau žinote. Totorius, prigimtinis priešas, stovi šalia mūsų, kas valandą laukdamas turkų įsakymų ir patogios progos mus pražudyti.

Iš tikrųjų dėl tokių opių ir sunkių, šių ir kitų, kurių neįvardijau, reikalų reikia didelės išminties, kad būtų išvengta pavojaus.

Igimta ir įgyta išmintis. Bet [reikia] ne tik tos [išminties], kurios žmonės įgyja miklindami protą, gavę gerą auklėjimą, skaitydami, kas parašyta apie Respubliką, ypač istoriją ir kitus mokymus, patarimus, bendraudami su išmintingais žmonėmis, lavindamiesi, prisiliedami prie daiktų, ilgus metus iki pat senatvės kaupdami patirtį.

Karalysčių valdymo išmintis, suteikta Šventosios Dvasios. Jums reikia siekti ir dangiškosios išminties, kurios turėjo Juozapas, valdydamas Egipto karalystę.

Apie jį Faraonas sakė: „Argi galėtume rasti kitą panašų į jį vyrą, taip apdovanotą Dievo dvasia? Kadangi Dievas tau visa tai nurodė, nėra kito tokio įžvalgaus ir išmintingo kaip tu. Tu būsi mano namų valdytojas, ir visi mano žmonės klausys tavo įsakymų. Vien tik sostu aš būsiu už tave viršesnis.“ **Pr 44, 38–40.**

Egipto didžiūnams tos išminties suteikė jis, Juozapas, kaip pasakys Psalmėje: „Viešpaties žodis jį bandė. Karalius liepė jį paleisti; tautų valdovas jį išlaisvino. Jis padarė jį savo namų viešpačiu ir visų turtų valdytoju, kad lavintų jo pareigūnus būti kaip jis ir mokytų didžiūnus išminties.“³² **Ps 104, 19–22.**

Tokios išminties valdyti žmones iš Dievo turėjo ir Mozė, kuris, kai bandė šių pareigų atsisakyti, išgirdo tokį žodį:

„Aš būsiu, – sako Viešpats Dievas, – su tavo burna ir su jo burna ir pamokysiu judu, ką daryti.“ **Iš 4, 15. Sk 11, 16–17, 24–25.**

Septyniasdešimčiai vyrų duota išmintis. Kai Mozei pasidarė sunku pačiam valdyti žmones, tos išminties kaip ugnies, kurios nemažėja, Viešpats Dievas paėmė iš Šventosios Dvasios ir suteikė jos septyniasdešimčiai vyrų, kurie ėmėsi šias pareigas vykdyti.

Pradėję eiti pareigas, valdininkai pranašauja, t. y. apie savo Viešpatį Dievą pasakoja stebuklus, šlovin-

dami jo gerumą ir išmintį: jis žmonių gerovę apmąsto, karaliai per jį karaliauja, o išmintingieji atsargiai ir teisingai tariasi, rūpindamiesi jiems patikėtais žmonėmis.

Tokios dangiškosios išminties ir jums, garbūs senatoriai, reikia. Nes žmogiškoji [išmintis] greitai pasiklys ir visko sužiūrėti, visko numatyti nepajėgs.

„Mirtingųjų svarstymai nieko verti, – sako išminčius, – ir mūsų sumanymai nepatikimi.“ **Išm 9, 14.** Bezaleliui, Oholijabui, kitiems amatininkams Dievo palapinės dykumoje ir teisiosios bažnyčios statybai, jos papuošimui ir kunigų apdarams prie altoriaus reikėjo Dievo Dvasios, taigi Viešpats Dievas sako:

„...pripildžiau jį dieviškos dvasios – nagingumo, išmonės ir visų amatų pažinimo.“ **Iš 31, 3.** Gerokai daugiau tos Dievo Dvasios reikia jums, kad Karalystė būtų pataisyta, širdys ir žmogiškosios dorybės sustiprintos, paleistuvystė, piktumas ir savivalė sustabdyti ir bet koks blogis, kurio ta Karalystė bijo, atitolintas.

Tad paklauskite šv. apaštalo patarimo³³ ir prašykite Viešpatį Dievą išminties Dvasios. Bet gerai prašykite. Nes jeigu blogai prašysite, kaip jis pats sako, nieko neišprašysite. Prašykite išmintingai ir apdairiai. Nes tas, kuris neapdairiai ir begėdiškai prašo, savo prašymui priešingus dalykus daro ir prie to, ko prašo, savo jėgomis, kurių gali turėti, neprisideda. Jeigu kas kvieštų pas save bičiulį, bet jį priimtų kaip priešą, argi turėtų gėdos kviesdamas, argi nestokotų nuoširdumo?

1. Nuodėmės yra priešingos išminčiai. Dievo išminties priešas yra nuodėmių sutepta širdis ir sąžinė. Išminčius sako:

„Juk išmintis niekad neis į piktavalę sielą nei gyvens nuodėmės pavergtame kūne.“ O kitas teigia, kad „jos nerandama patogiai gyvenančiųjų žemėje“.³⁴ **Išm 1, 4. Job 28, 13.**

Ir dar kitas: „Vynas yra užgaulus, svaigusis gėrimas mušeika, kas girtas nuo jų svirduliuoja, nėra išmintingas.“ **Pat 20, 1.** Psalmė moko: „Pagarbi Viešpaties baimė – išminties pradžia.“³⁵ Veltui sau išminties ti-

kėsis tas, kuris Viešpaties Dievo nebijo, yra nugrimzdęs į nuodėmes, ypač į paleistuvystę ir malonumus.

Taigi išmintį, sklindančią iš aukštybių, šv. Jokūbas vadina pirmiausia drovia ir tyra. **Jok 3, 17.** Nes niekas, paniręs į paleistuvystes ir kūniškus malonumus, negali būti išmintingas. Net pagonyš rašė, kad kūniški malonumai apima visus kūniškus pojūčius, atitraukdami protą nuo priedermės įžvelgti gėrį ir jį gerbti.

Sąžinės išvalymas. Kadangi išvengti nuodėmių sunku visiems, iš Jėzaus Kristaus malonės turime išpažinties sakramentą, per kurį jo kraujas, kaip moko šv. Jonas, apvalo mus nuo nuodėmių, jas atleidžia, o išminčiai skirtas indas, t. y. sąžinė, tampa švarus.

Senieji pirmiau atlikdavo išpažintį, tik po to tardavosi. Jeigu sektumėte senaisiais senatoriais, kaip geri sūnūs seka tėvais, ir tokiems sunkiems pasitarimams pasirengtumėte per sakramentus, greičiau sulauktumėte džiaugsmo iš jūsų seimų, atgailaudami už nuodėmes, priimdami švenčiausiąjį Kristaus kūną, kuriame yra dieviškumo ir Šventosios Dvasios dovanų. Nežinau, gal tai jau atlikote, o jeigu ne, skubėkite atlikti, nusižeminkite savo Dievui, jeigu trokštate gauti išminties, reikalingos pasitarimui dėl tėvynės gerovės.

2. Kurstantys neramumus negali būti išmintingi. Pasak to paties apaštalo, dieviškosios išminties priėmimas yra neramumų kurstymas: kas yra linkęs į nesutarimus, tas sėja nesantaiką tarp brolių. Tas negali nei Dievo Dvasios turėti, nei būti išmintingas.

Santaika ir vienybė yra kelias į išmintį. Taigi atkurkite tarp savęs šventą santaiką, santarvę ir vienybę. Išmeskite visas erezijas, nes bet kuri iš jų yra nesantikos motina. **Jok 3, 17.** Atleiskite vienas kitam, dovanokite už skriaudas tėvynei, kad dėl jūsų nesantaikos ji nežūtų ir kad galėtumėte su meile, su brolišku nuoširdumu spręsti jos reikalus.

Vaidai išminties nesuteikia. „Bet jeigu jūs savo širdyje puoselėjate kartų pavyduliavimą ir savanau-diškumą, – sako tas pats apaštalas, – tuomet nesigirkite ir nemeluokite tiesai. Tai nėra išmintis, nužengusi iš aukštybių, bet žemiškas, gyvuliškas ir demoniškas gudrumas.“³⁶ Dieve duok, jums visapusės ir nuoširdžios meilės tuose suvažiavimuose, o visus nesutarius nutolink!

3. Gera nuomonė apie save nerodo išminties. Yra dar vienas išminties priešas – perdėtai gera, be gėdos ir saiko, nuomonė apie save. Tokia paprastai būna tada, kai jaunesni vyresniems ir išmintingesniems nenusileidžia, jų neklauso.

Nuolankumas daro išmintingu. „Išmintingas žmogus, – sako Raštas, – jų [išmintingesnių už save] klausydamasis, mokysis, o protingas žmogus išmoks gebėjimo.“³⁷

Kur skleidžiasi išmintis ir *modestia*,³⁸ ten ir nuolankumas didesnis, ir kitų nuomonė gerbiama labiau negu savoji. Apaštalas primena: „Jūsų meilumas tebūna žinomas visiems.“³⁹ Išmintis, kaip sako šv. Jokūbas, savo sostines kurdina ten, kur vyrauja nuolankumas ir saikas.⁴⁰

Jauni ir nenuolankūs neturi proto. Šiandien atsirado jaunų žmonių, kurie, patys neišmanydami ir savo išpūstas mintis dėstydami, vyresniesiems ir daugiau išmanantiems nenusileidžia, kaip sakė Izaijas:

„Paaugliai įžūliai elgsis su senukais, niekšai – su garbiais asmenimis.“⁴¹ „Atsistosi prieš žilagalvį, – moko Raštas, – pagerbsi seną žmogų ir bijosi savo Dievo.“ **Iz 2, 3–5. Kun 19, 32.**

4. Užsispyrimas priešingas išminčiai. Užsispyrimas, kai žmogus geresnių teiginių nepaiso, savo nuomonės atsisakyti nenori, nors mato, kad kitas protu jį pranoksta, irgi yra išminties priešas. Nelengva, pasak šv. Jokūbo, *suadibilis*, įtikinti užsispyrėlį, kad paklustų teisingoms išvadoms, nes bet kokia kaina jis kietai ir atkakliai stengiasi pasiekti savo. Tai didelė kliūtis išminčiai.

5. Popularitas – išminties priešas. Yra ir kitas išminties priešas, kurį jūs vadinate *popularitas*:⁴² kai kas, siekdamas šlovės ir visuomenės palankumo, priitaria neapdairiems ir nenaudingems jos požiūriams, labiau ieškodamas žmonių bičiulystės negu tiesos.

Be to, Įstatymas moko: „Neseksi daugumos pavyzdžiu kaip dingstimi, darydamas pikta; nesiremsi dauguma, liudydamas byloje, nepažeisi teisingumo.“ **Iš 23, 2.** Išmintingas žmogus, kai jam kas nors geresnio įrodoma, savo pozicijos nesilaiko. Bet nepaiso ir asmenybių didumo, neseka paskui daugumą, jeigu neižvelgia tiesos. Neperša savo nuomonės, jeigu ko nors nežino, nesupranta arba savo protu nėra ištyręs. Tačiau nepalaiko ir svetimos nuomonės, jeigu nėra tikras, kad ji teisinga. Visada eina išvien su gerais ir geresniais, o ne su tais, kurių daugiau.

Aprašydamas tokią išmintį, šv. Jokūbas vadina ją *bonis consentientem*.⁴³ **Jok 3, 17.** Ji dedasi prie gėrio ir gerųjų, o ne prie lengvabūdžių, neramumus kurstančių, blogus dalykus darančių, nors jų ir yra daugiau.

6. Gailestingi poelgiai pelno išmintį. Kas yra žiaurus, o gailestingų gerų darbų nesiima, pas tą Dievo išmintis irgi neina.

Todėl Izaijas sako: „Paduodi alkstančiam duonos, palengvini varguolio gyvenimą, tada tavoji šviesa užtekės tamsoje, – tamsa bus tau šviesa kaip dienovidis.“ **Iz 58, 10.** Tamsa jis vadina nežinojimą ir proto užtemimą. Kas daro gerus darbus, tam Viešpats Dievas apšviečia protą, o kas žiaurus savo artimui, kas nėra gailestingas, to protas apaks ir gero patarimo jis sulauks. Todėl šv. Jokūbas sako, kad dieviškoji išmintis pilna gailestingumo ir gerų poelgių. Būkite gailestingi neturtingiems, liūdintiems ir tiems, kurie čia, seime, maldaus teisingumo, tada Viešpats Dievas apšvies jūsų protus.

7. Skuboti įtarimai yra išminties priešas. Išminčiai kliudo skubėjimas kaltinti, spėlionės ir nepagrįsti įtarimai. Yra žmonių, kitus smerkiančių dėl menkesnio kaltės požymio, ženklų ar užuominos. Apdairieji nei greitai patiki, nei tomis prielaidomis kliaujasi, kad

pasmerktų savo artimą. Vienus [faktus] gretindamas su kitais, laukia, kol kas nors tikra pasirodys. Kas to nepaiso, paklys tarp daugybės dalykų ir padaugins nereikalingų vaidų. Todėl šv. Jokūbas sako, kad Dievo duota išmintis nėra įtari.

8. Veidmainystė – išminties priešas. Dar viena didelė kliūtis išminčiai yra veidmainystė ir nenuoširdumas. Nes Raštas sako: „šventoji auklėjimo dvasia bėgs nuo apgaulės“, kuri tiesiu keliu neina. **Išm 1, 5.**

Išmintis, sklindanti iš aukštybių, išsiskiria, pasak šv. Jokūbo, dar ir tuo, kad ji yra nuoširdi. **Jok 3, 17.** „Vargas bailioms širdims ir nuleistoms rankoms, ir nusidėjėliui, einančiam dviem takais“. **Sir 2, 14.** Nes ir su tuo, ir su anuo jis iš esmės sutinka; ir tai giria, ką vienas daro ar sako, ir tai, ką antras priešingai veikia ar sako, bet abiem nėra palankus, nė su vienu nesielgia sąžiningai. Ir tą, ir aną pagiria, o pats mano, neva abu juos apgavo. Dedasi esąs protingas, bet iš tikrųjų yra piktavalis ir išdavikas.

„Kas elgiasi dorai, tas saugiai gyvena, o kas eina suktu keliu, tam blogai išeis“ – klastūnas paklius į spąstus, kuriuos paspendė kitiems. **Pat 10, 9.**

Veidmainystės daug prisisėjo. Veidmainiauti yra didelė kvailystė ir blogis, tarp jūsų plačiai pasklidęs. Dabar reta paprastų ir protingų žmonių, kurie elgiasi taip, kaip mūsų Viešpats teikėsi mokyti: kad nieko neapgaudinėtume, būdami paprasti ir sąžiningi, bet kad ir patys nesileistume apgaudinėjami, būdami išminčiai ir atsargūs.

Išmintis be paprastumo yra gudravimas ir blogis. Jobas tai apibūdina šiais žodžiais: „Tas žmogus buvo be priekaištų ir doras, buvo dievobaimingas ir šalinosi nuo pikto.“ **Job 1, 1.** Dieve duok, jums tokio paprastumo ir sąžiningumo, kokio senovėje jūsų tėvai laikėsi, atmesdami bet kokią dvideidiškumą, klaidą, abejingumą, labai trukdančius priimti išminties Dvasią, gadinančius žmonių bičiulystę, širdžių vienybę, kai vienas kitu nepasitiki, vienas kito saugosi, o sklandžiai kalbėdamiesi vienas kitą gaudo. Saugok nuo to, Dieve!

Igyta išmintis yra priedas prie dangiškosios. Antras būdas išprašyti išminties iš Dangaus ir ją gauti yra toks: darbu ir sumanumu mokytis valdyti žmones, tvarkyti visuomenei naudingus reikalus, paisant gerų patarimų. Nes įgimtą protą Viešpats Dievas davė tam, kad žmogus savo darbu jį turtintų, ir nenori nieko jam duoti, jeigu jis pats neįdėdą pastangų ir darbo.

Mokytis valdymo išminties. Kiekvieno amato reikia mokytis. Apie tai, kaip valdyti žmones, kaip siekti visuomenei naudos ir ją išsaugoti, primena Saliamonas, sakydamas:

„Jums tad, valdovai, skirti šie mano žodžiai, kad mokytumėtės išminties ir nenusižengtumėte.“⁴⁴ O žemiau: „Užtat jūs, tautų valdovai, jeigu jums malonūs jūsų sostai ir skeptrai, gerbkite išmintį, kad galėtumėte amžinai karaliauti.“⁴⁵ **Išm 6, 10.**

Net gyvulius valdyti reikia sumaniai, ką jau ir sakyti apie žmones.

Faraonas-karalius norėjo, kad jo gyvulius prižiūrėtų ne piemenys, o išminčiai, todėl sakė Juozapui: „Jeigu tu žinai tarp jų sumanių vyrų, paskirk juos vadovauti mano paties kaimenių priežiūrai.“ **Pr 49, 47, 6.**⁴⁶

Negi žmonės nėra brangesni už gyvulius? Kaip galima jų valdymą patikėti tokiems, kurie negabūs ir neišmintingi? Didelis menas valdyti žmones, ir kaip jo mokės tas, kuris nesimokė?

Išmintį ugdykite iš knygų ir skaitymo

Apie išmintingą žmogų Raštas sako: „Jis ištiria visų protėvių išmintį.“ Daugiausia galima pasisemti iš knygų ir skaitymo, iš įvykių, kurie iki mūsų buvo, tai yra iš istorijos. Juk Nazianzenas sako: „Garbingas dalykas turėti protą, pilną istorijos žinių, nes istorija yra į krūvą sukrauta išmintis ir į vieną vietą surinktas daugelio žmonių protas.“ **Sir 38, 1.**⁴⁷

Istorija naudinga valdymui. Kas jos nepažįsta ir nemyli, yra tarsi vaikas, nepažįstantis nei tėvo, nei motinos.

Ad Nicobolum de legendis historiis⁴⁸ **Politici libri**⁴⁹. Tą patį teigia ir kiti raštai, kuriuose kalbama

apie amatą ir policijas:⁵⁰ tiek pagoniškas, tiek krikščioniškas, tiek mūsiškes šventąsias.

Išmintis iš klausymo. Ne tik iš skaitymo, bet ir iš klausymo turime semtis išminties. Nes apie išminčių sakoma: „Jis brangina garsiųjų žmonių posakius [...] jis keliauja po svetimas šalis, kad patirtų, kas gera ir pikta kitur.“ **Sir 39, 2 ir 4.**

Daug mums padeda mokytojai ir bendravimas, pokalbiai su išmintingais žmonėmis. Raštas sako: „Aš, Išmintis, gyvenu kartu su protingumu ir įgyju sveiko proto išmanymą.“ Kas nesitaria, nebendrauja su išminčiais, jų neskaito ir nesiklauso iš kur galės įgauti proto ir būti išmintingas? **Pat 8, 12.**

Dėl išminties reikia stengtis. Veltui Viešpatį Dievą gundo tas, kuris prašo išminties, bet pats nesištemgia jos gauti. Net apaštalai, Šventosios Dvasios pilni, dalyvaudami *Conciliume*,⁵¹ pirmiau viską uoliai išsiaiškino ir įgimtu protu kūrė raštus, kaip jų palikuonys tą daro bažnytiniuose susirinkimuose. Paskui, pasikliaudami Šventąja Dvasia, Viešpačiui Dievui sakė: „Taip Šventajai Dvasiai ir mums patinka.“ **Apd 15, 28.**

Bet nėra kuo girtis, jei mažai esama mokytų, išsilavinusių, senų ir patyrusių žmonių, savo rankomis ilgai tvarkiusių Respublikos reikalus, į juos išgilinusių, su kuriais būtų galima tartis, kaip užtikrinti visuomenės gerovę. Nes šitas amatas nėra filosofija ar teologija, kurių galima išmokyti iš knygų, užsidaarius celėje. Žmonių valdymas yra kaip kirvis ar kūjis, kaip arklys ir kardas kariuomenei – jeigu prie jų nepriprasi, savo rankų nepridėsi, nieko neišmoksi. Išmintis valdyti žmones ugdoma ir įgyjama ne tik mąstant, bet ir veikiant – tai susiję su prisilietimu prie daiktų ir ilgamete patirtimi.

Yra dėl ko sielotis ir baimintis, kad Respublikos valdžia atsidūrė jaunų, nesąmoningų, neišsilavinusių žmonių rankose, nes tokie trukdo kitiems – išmintingesniems, labiau išsilavinusiems, vyresniems, ir darydami žalą Karūnai.

Maldos už išmintį. Atlikę tai, ką galime pagal savo jėgas, šaukimės Viešpaties Dievo, kas rytą kelkimės, prašydami dangaus išminties. Raštas irgi sako: „Jis mėgsta anksti keltis, norėdamas ieškoti Viešpaties, savo Kūrėjo, ir melstis Aukščiausiam. Tada, jeigu Viešpats – Visagalis – nori, jis bus pripildytas supratimo dvasios, – bers savo išminties žodžius ir šlovins Viešpatį malda. Viešpats parodys kelią, ką patarti ir ką žinoti, mąstant apie Dievo paslaptis.“⁵²

Jeigu stinga įgyto didžiojo Respublikos reikalų tvarkymo mokslo, tai tegu nepristinga maldos Viešpačiui Dievui ir meilės auksinei Tėvynei, meilės broliams, kurie jums patikėjo spręsti visus reikalus, ir įkarščio prieš tuos blogus ir klastingus brolius, kurie trukdo, ieškodami naudos tik sau. Viešpats Dievas galiausiai atlygins, jei Dievo bijodami, su juo sutardami, sąžiningai ir nuoširdžiai ieškosime jo malonės visų gerovei.

Duos jums, – sako šv. Jokūbas, – išminties Viešpats Dievas, tas, kuris žadėjo, kuris yra dosnus ir duodamas nepriekaištauja.⁵³

Ir kas abejos tokiu Viešpačiu, kuris garbingai tęsi savo pažadus? Psalmė sako: „Viešpats yra ištikimas visais savo žodžiais ir maloningas visais savo darbais?“⁵⁴
Ps 144, 13.

Jeigu pažadėjo, kaip gali netesėti? Negi būtų toks nepastovus ir nepatikimas, koks yra žmogus?

Jis dosnus ir niekas jo nepranoks, duoda daugiau, negu prašome, negu esame verti. Atsižvelgia į mūsų prašymus ir nuopelnus, ir galime nesibaiminti, kad jam neužteks kantrybės rūpintis mūsų reikalais.

Viešpats Dievas duodamas nepriekaištauja. Jis, kai ką nors duoda, nepriekaištauja už piktus darbus ir nusikaltimus, kaip darome mes, duodami ką nors to nevertiems. Sakome: esi tikras nenaudėlis, tą ir aną man padarei, mane išdavei ir apgavai, mano sveikatą sugadinai. Išbarę, priekaištais apipylę, nedaug tenuveikiame. Ne toks yra Viešpats Dievas: jis pamiršta nusižengimus ir piktumus, kuriuos esame jam padarę.

Karališkoji ir senatorių malda. Taigi smarkiai ir karštai maldaukime: padaryk tai, Viešpatie, suteik

mums išminties ne tiek dėl mūsų, kiek dėl tavo tautos, apie kurią galvojame, dėl daugelio šventų tavo tarnų ir nekaltųjų šioje Karalystėje. Dėl tavo šlovės, kuri šioje tavo žemėje įskiepyta ir kuri per tavo malonę ir apsaugą klestėjo daug šimtų metų, neleisk, kad ji užgestų, o šioji žemė prarastų tavo garbintojus ir tavo šventojo Įstatymo mokinius. Padaryk tai dėl visos krikščionybės, kuri taip sumažėjo, nusilpo ir baigiasi šios Karalystės šiaurėje.⁵⁵ Ispanija karais su kaimynais užsiėmusi; Prancūzija pusiau erezijų užkrėsta;⁵⁶ Vokietija žūva dėl savo daktarų⁵⁷ klaidų; anglų, danų, švedų karalystės graužia erezijos; Flandrija⁵⁸ ir kiti vokiečiai⁵⁹ sutrupė tavo šventąjį Įstatymą. Pas mus dar likę tau ištikimų tarnų, tad nepaleisk mūsų iš tavo globos ir suteik išminties, kaip nutolinti tuos pavojus, kurie pakibę virš mūsų galvų.

Tu žadėjai ir tarei per tavo tarną: „Spinduliuojanti ir neblėstanti yra išmintis, lengvai pastebima tų, kurie ją myli, ir surandama tų, kurie jos ieško. Ji skuba atskleisti save tiems, kurie jos trokšta. Kas anksti keliasi jos ieškoti, tas nepavargs, nes ras ją sėdinčią prie savo durų.“ **Išm 6, 12–14.** Garbiname aukščiausiąją išmintį Sūnaus tavo, Viešpaties mūsų. Tegu mums pasirodo ir pamoko, ką veikti ir kaip tartis dėl rūpesčių prislėgtos, kryčio link pasvirusios Karūnos. Jis su tavimi ir Šventąja Dvasia viešpatauja kaip vienas Dievas per amžių amžius. Amen. ■

Išvertė Kazys USCILA

Pirmame pamoksle cituojamų Šventojo Rašto knygų santrumpų

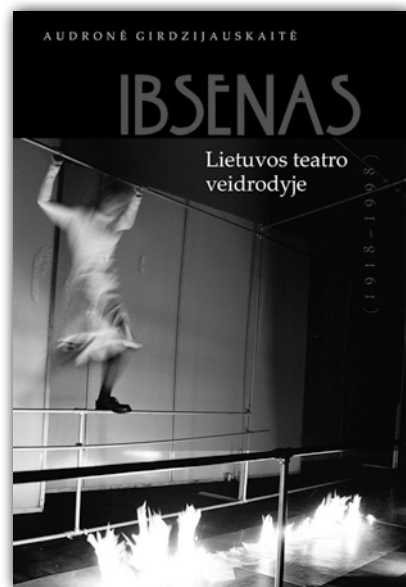
abėcėlinė rodyklė: Ag – Agėjo knyga, ST; Apd – Apaštalų darbai, NT; Fil – Laiškas filipiečiams, NT; Iš – Išėjimo knyga, ST; Išm – Išminties knyga, ST; Iz – Izaijo knyga, ST; Jer – Jeremijo knyga, ST; Job – Jobo knyga, ST; Jok – Jokūbo laiškas, NT; 1 Kar – Pirmoji Karalių knyga, ST; Kun – Kunigų knyga, ST; Lk – Evangelija pagal Luką, NT; 1 Mak – Pirmoji Makabėjų knyga, ST; NT – Naujasis Testamentas; Oz – Ozėjo knyga, ST; Pat – Patarlių knyga, ST; Pr – Pradžios knyga, ST; Ps – Psalmynas, ST; Rom – Laiškas romiečiams, NT; 2 Sam – Antroji Samuelio knyga, ST; ST – Senasis Testamentas; Sir – Siracido knyga, ST; Sk – Skaičių knyga, ST.

- ¹ „Iš aukštybių kilusi išmintis, – sako Jokūbas, – pirmiausia yra tyra, paskui taikinga.“Citatų iš Šventojo Rašto šaltinis: *Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas*, Lietuvos Katalikų Vyskupų Konferencija, 1998 m., vertė Antanas Rubšys ir Česlovas Kavaliauskas.
- ² Žodžiu „Karūna“ autorius vadina visą to meto valstybę, nors paprastai Karūna vadinama tik dalis Lenkijos karalystės, norint išskirti Lietuvą arba Prūsijos kunigaikštystę.
- ³ Jok 1, 5 (Jokūbo laiškas, NT).
- ⁴ Išm 8, 1 (Išminties knyga, ST).
- ⁵ Ten pat, 8, 9.
- ⁶ Ten pat, 10–11.
- ⁷ Ten pat, 13–16.
- ⁸ Gal autorius suklydo, nes cituoja iš Išm 8, o ne iš Išm 9.
- ⁹ Išm 8, 2.
- ¹⁰ Ten pat, 7, 8.
- ¹¹ Ten pat, 7, 10–11.
- ¹² „Nelaikykite savęs išmintingais“, – sako šv.Paulius laiške romiečiams, Rom.12, 16.
- ¹³ Skarga čia, ko gero, turi omenyje šv. *Jokūbo laiško* sakinį: Jok 3, 15.
- ¹⁴ Trečiame, 1610 m., leidime Skarga šią pastraipą pertvarkė.
- ¹⁵ Lietuviškame Rašto tekste apie buriuotojus audros metu kalbama Ps 107, 23–32.
- ¹⁶ „Kiekviena suskilusi karalystė bus sunaikinta, ir namai grius ant namų“ – Lk 11, 17 (Evangelija pagal Luką, NT).
- ¹⁷ *Interregnum* – tarpvaldis, kai monarchija lieka be karaliaus.
- ¹⁸ To meto politinėje ir religinėje publicistikoje valstybė dažnai lyginama su laivu (valtimi).
- ¹⁹ Neteisūs veikėjai.
- ²⁰ Judo Makabėjaus broliai, *1 Makabėjų knygos* herojai.
- ²¹ Opozicija primindavo karaliui savo bajoriškas privilegijas, į jas apeliavo ir kitatikiai, kontrreformacijos veiksmus, ribojančius religinę laisvę, vertinę kaip pasikėsinimą į bajorų teises.
- ²² Velnio sūnūs.
- ²³ „Tuščias vyras keliai į puikybę ir kaip laukinis asilaitis tariasi gimęs laisvas“ (Job 11, 12).
- ²⁴ Pat 20, 26 (Patarlių knyga, ST). Skargos tekste šios citatos pažodinis vertimas skambėtų taip: „Išblaško bedievius išmintingas karalius ir skliautus virš jų stato.“
- ²⁵ Ten pat, 20, 2.
- ²⁶ Karalius Žygimantas III 1589–1592 m., buvo smarkiai kritikuojamas už nepopuliarius jo vidaus ir užsienio politikos žingsnius.
- ²⁷ Valdžia, valdymas.
- ²⁸ Pinigų išde stigo ir todėl, kad seimai sunkiai priiminėjo mokesčių įstatymus, jie ne visur buvo vykdomi. 1597 m. seimas mokesčių apskritai nenustatė.
- ²⁹ XVI a. pabaigoje buvo įprasta važiuoti į seimus su ginkluotais būriais. Yra duomenų, kad įnirtingas unijos priešininkas Konstantinas Ostrogiškis į 1597 m. seimą atvyko su penkiais tūkstančiais karių.
- ³⁰ Bajorai, siekę lygybės, buvo vadinami jaunesniaisiais, senatoriai – vyresniaisiais broliais.
- ³¹ Skarga lyg pabrėžia, kad seimas gali tik pritarti sosto sprendimams.
- ³² Šventojo Rašto lietuviškame tekste šis fragmentas yra Ps 105, 19–22.
- ³³ Tai teksto iš *Šv. Jokūbo laiško* (4, 3) parafrazė: „Jūs prašote ir negaunate, nes negerai prašote – tik savo įnoriams patenkinti“.
- ³⁴ Taip šis fragmentas, atitinkantis teikiamą Skargos pamokslo tekstę, išverstas Juozapo Jono Skvirecko. Rubšio ir Kavaliausko išverstas jis skamba: „Kaip žmogui rasti į ją kelią, kad gyvųjų krašte jos nėra?“
- ³⁵ Ps 111, 10 (Psalmynas, ST).
- ³⁶ Jok 3, 14–15.
- ³⁷ Pat 1, 5.
- ³⁸ Kuklumas.
- ³⁹ Citata iš šv. Pauliaus *Laiško filipiečiams* (Fil 4, 5).
- ⁴⁰ *Šv. Jokūbo laiško* parafrazė.
- ⁴¹ Lietuviškame tekste ši frazė yra Iz 3, 5 (Izaijo knyga, ST).
- ⁴² Populiarumo siekimas.
- ⁴³ Sutampančia su teisiųjų nuomone.
- ⁴⁴ Lietuviškame tekste ši frazė yra Išm 6, 9.
- ⁴⁵ Išm 6, 21.
- ⁴⁶ Klaidinga nuoroda, turėtų būti Pr. 47, 6 (Pradžios knyga, ST).
- ⁴⁷ Lietuviškame tekste cituojamas fragmentas yra Sir 39, 1.
- ⁴⁸ Manoma, kad toks Gregorio iš Naziano tekstas neegzistuoja.
- ⁴⁹ Raštai apie policijas, t. y. valstybių santvarkas, jų valdymą.
- ⁵⁰ Valstybės santvarka ir valdymo būdas.
- ⁵¹ Bažnytiniam susirinkime (Jeruzalėje).
- ⁵² Sir 39, 5–8 (Siracido knyga, ST).
- ⁵³ Laisva *Jokūbo laiško* (Jok 1, 5) parafrazė.
- ⁵⁴ Lietuviškame tekste šis fragmentas yra Ps 145, 13.
- ⁵⁵ Skarga krikščionybę tapatino su katalikybe, ko gero, stačiatikių nelaikė tikrais krikščionimis.
- ⁵⁶ Prancūzijoje tuomet smarkiai plito kalvinizmas.
- ⁵⁷ Turimi omenyje teologijos daktarai, kurie Vokietijoje vadovavo reformacijai.
- ⁵⁸ Nyderlandai.
- ⁵⁹ Skarga čia, ko gero, turi omenyje Žemutinę Vokietiją (Fryziją, Bavariją ir kt.).

Rasa VASINAUSKAITĖ

GRĮŽIMAS ATSIGRĘŽIANT

*Audronė Girdzijauskaitė,
Ibsenas Lietuvos teatro veidrodyje (1918–1998),
Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla,
2013, p. 328.*

Audronės Girdzijauskaitės knyga, skirta lietuviškiems norvegų dramaturgo Henriko Ibseno (1828–1906) pjesių pastatymams, – tai kol kas vienintelė tokia studija, kai į Lietuvos teatro raidą bandoma pažvelgti per dramaturgijos prizmę. Reikia tikėtis, kad atsiras ir daugiau monografijų, narpliojančių režisieriaus ryšius su teksto autoriumi, pavyzdžiui, su Williamu Shakespeare'u, Antonu Čechovu, Augustu Strindbergu...

Iš tikrųjų gali kilti natūralus ir pagrįstas klausimas, kodėl nuo Ibseno, o ne nuo tų dramaturgų, kurie mūsų scenoje paliko gerokai ryškesnį pėdsaką, pradedamas šis (viliuosi) grįžimas prie autoriaus, o kartu ir prie aktoriaus, prie režisieriaus? Girdzijauskaitė, kuri jaučia Ibsenui ypatingą simpatiją ir ilgą laiką domėjosi jo pastatymais tiek Lietuvoje, tiek užsienyje, aišku, turėtų savo atsakymą. Mano manymu, su Ibsenu į lietuviškąją sceną įžengė modernioji drama,¹

tiesa, gerokai vėluodama (daugelyje Europos šalių jo pjesės buvo ypač populiarios XIX–XX a. sandūroje). Knygos autorė Ibseno novatoriškumo neakcentuoja, tačiau stengiasi suprasti ir įvertinti ne tik vadinamosios „naujosios dramos“ ypatumus, bet ir interpretacines režisūros galimybes tiek Valstybės teatre tarpukariu, tiek sovietmečiu, tiek po 1990-ųjų.

Taigi su Ibsenu galima sieti lietuvių teatro modernėjimą, tiesiogiai paveikusių ir režisūrą, ir vaidybą, ir scenografiją. Ona Pleirytė-Puidienė 3-iajame dešimtmetyje rašė, kad teatras, imdamasis statyti Oscaro Wilde'o komedijas, Ibseno dramas, kurioms reikia „*didelės intelektualinės kultūros ir aukšto visų dalyvių išsilavinimo*“, viso labo „*tepajėgia gražiai atpasakoti autorių mintis*“.² Kaip šis „atpasakojimas“ keitėsi, stiprėjant režisūrai, Girdzijauskaitė parodo, remdamasi kritikų recenzijomis, spektaklių dalyvių atsiminimais. Ibseno dramų įtaka, kuriantis įvairioms scenos

legends, neabejotina (prisiminkime Monikos Mironaitės ir Rūtos Staliliūnaitės Norą, Juozo Miltinio „Hedos Gabler“ versijas), kartu brendo ir pats teatras, vaduodamasis iš realistinės estetikos.

Pavieniai ar tarpusavyje susiję spektakliai analizuojami skyriuose „Pirmieji atspindžiai“, „Primadonų Noros“, „Šiaulių teatro „Noros“, „Juozo Miltinio „Hedų Gabler“ mįslė ir Strindbergo lygtys“, „Netolygūs žingsniai“, „Spektakliai paklydėliai“, „Iš prozinio realizmo – į poetinį realizmą“, „Nuo interpretacijos laisvės iki koncepcijos apynasrio“. Lietuvių teatro istorijos ibseniškasis punktyras baigiamas Gintaro Varno „Heda Gabler“, 1998-aisiais pastatyta Kauno dramos teatre.

Gaila, kad į knygą nepateko gerokai vėlesni, po 1998 m. sukurti spektakliai – Agniaus Jankevičiaus „Šmėklos“ Valstybiniame jaunimo teatre (2006), Gyčio Padegimo „Mažasis Ejolfas“ (2000) ir Sauliaus Varno „Kai mes mirę nubusim“ (2010) Panevėžyje, Sigitto Račio „Nora“ (2007) Šiauliuose, Yanos Ross „Meistras Solnesas“ (2009) ir Jono Vaitkaus „Visuomenės priešas“ (2011) Nacionaliniame dramos, Ramūno Cicėno „Helgelando karžygiai“ (2012) Vilniaus mažajame teatre, Valentino Masalskio „Pero Giunto sugrįžimas“ (2008) Vilniaus „Lėlėje“ ir kt. Jie praplėstų lietuviškąją ibseniadą, nes jau yra akivaizdžiai pasikeitęs santykis tiek su norvegų dramaturgu, tiek su scenine tikrove. Tiesa, autorė užsimena, kad tai „*neilgai scenoje išsilaikę spektakliai, atspindėję tam tikrą dabartinio lietuviškojo teatro nuosmukį ir patvirtinę nuomonę, kad režisierių ambicijos dažnai yra didesnės už gebėjimus*“.³ Kad ir kaip būtų, knyga „Ibsenas Lietuvos teatro veidrodyje“ yra duoklė ir nepelnytai primirštam dramaturgui, ir lietuvių teatrui, kurį jis „ramiai“, bet užtikrintai egzaminavo, ragindamas imtis tokių pat skausmingų savęs paieškų, kokias patyrė jo laikų herojai.

Erika Fischer-Lichte „Europos dramos ir teatro istorijoje“ rašo, kad Ibseno pjesės XIX a. pabaigoje apnuogino socialinę įtampą, kuri ardo iš pažiūros sėkmingos ir laimingos šeimos pamatus, o laisvą, nepriklausomą asmenybę neišvengiamai išstumia už

visuomenės ribų. Šiuo atžvilgiu Ibseno dramos gal net mažiau „prikaustytos“ prie praeities negu Strindbergo pjesės ir lengvai gali keliauti iš šalies į šalį per visus istorinius laikotarpius, nes sprogstamasis jų užtaisas yra universalus – tai nepakeliama kasdienybės našta.⁴ Neatsitiktinai pastarąjį dešimtmetį daugelis užsienio režisierių, aktualizuodami šeimos, visuomenės problemas, grįžta prie Ibseno dramų. Ibseniškasis realizmas su gera alegorinio simbolizmo doze savo gilumu, universalumu ir skverbimusi į žmogaus pasąmonę gerokai lenkia šiuolaikinę socialinę dramą. Girdzijauskaitės monografija ne tik apibrėžia lietuvišką Ibseno interpretavimo tradiciją, bet ir atveria platų istorinį kultūrinį kontekstą, be kurio neišsivers nė vienas lietuvių režisierius, imdamasis norvegų klasiko dramų.

Skyriuje „Pirmieji atspindžiai“ apžvelgiamas 1920–1937 m. laikotarpis. Be abejo, greta Juozo Vaičkaus „Šmėklų“ (1920), Konstantino Glinskio „Hedos Gabler“ (1921) išsiskiria Boriso Dauguviečio „Helgelando kovotojai“ (1925), „Visuomenės šulai“ (1926) ir „Visuomenės priešas“ (1937). Aktualūs, su tarpukario Lietuvos tikrove rezonavę spektakliai patrauklūs vaidybos ansambliškumui, „norvegiška“ scenografijos dvasia. Pasak Girdzijauskaitės, statydamas „Visuomenės priešą“ teatras, „*ligi tol nelinkęs deklaruoti savo idėjinių pozicijų, dabar norom nenorom, gal visai nesąmoningai, renkasi demokratinę platformą*“.⁵ Tiesa, ano meto kritikai rašė, kad Konstantino Glinskio vaidinamas Stokmanas neteko „*kovingos dvasios*“ – daktaro niekinama minia, apšaukusi jį „visuomenės priešu“, visai neatrodė jam priešiška. Anot autorės, šiose scenose Glinskis „*grumdavosi pats su savimi, pats sau vaidino, o jam priešiški visuomenės atstovai buvo gerokai sušaržuoti (grimu, elgsena)*. Režisieriaus nenukreipti jokia linkme ir nekontroliuojami, jie neįsitraukdavo į pjesės problematiką, vaidino „apskritai“, be to, neretai scenoje žaidė ir linksminosi“.⁶

Šiek tiek gaila, kad knygoje neparyškintos spektaklio atsiradimo aplinkybės, neanalizuojamas platesnis jo rezonansas. Žinoma, gali būti, kad Dauguviečio „Visuomenės priešas“, skirtas Glinskio

benefisui,⁷ net ir neturėjo „kovingų“ aspiracijų – labiau padėjo skleisti vaidybą negu idėjoms (net Stokmano monologas mitingo scenoje, anot Leono Kalvelio, nebuvo pakankamai kryptingas⁸). Tačiau, palyginti su kitais spektakliais (Čechovo „Vyšnių sodu“, Igno Šeiniiaus „Diplomatais“, Schillerio „Marija Stiuart“), Dauguviečio pastatytais 1937 m., „Visuomenės priešas“ skamba gerokai aktualiau. Ypač atsižvelgiant į itin karštas diskusijas dėl repertuaro, stiprėjant poreikiui, kad keistųsi tiek teatras, tiek dramaturgija (minėtini ginčai, ar prasminga turėti Repertuaro komisiją, į juos aktyviai įsitraukė Balys Sruoga, 1937 m. parašęs straipsnį „Futbolas, dvasios sterilizacija ar kūryba“, taip pat jaunasis Miltinis⁹), juolab kad buvo aktyviai palaikoma tautiškai moderni tiek visuomenės, tiek valstybės raidos kryptis. Dauguviečio spektaklyje pamažu ryškėjo visuomenės ir tautos refleksija, „*bent jau pirmieji jos požymiai, pasukus į šalį nuo mūsų dramaturgijai būdingų romantinių-neoromantinių tendencijų ir ėmusių visapusiškai analizuoti tikrovę*“.¹⁰

Knygos pabaigoje detalai analizuojami Jono Vaitkaus „Lėlių namai“ (1995), deja, sąsają tarp Dauguviečio ir šio režisieriaus „Visuomenės priešas“ (2011) versijų neieškoma – laikai, be abejo, kiti ir kitokie, tačiau konfliktą sukėlusios aplinkybės turi labai daug panašumų, tad paralelės tarp šių spektaklių galėtų būti ypač įdomios.

Teatrologės dėmesio centre atsiduria „šeimyninės“, „intymiosios“ Ibseno dramos su išpūdingais moterų paveikslais – Onos Rymaitės (1925), Monikos Mironaitės (1942, 1959), Julijos Gascevičiūtės (1953), Rūtos Staliliūnaitės (1972), Aušros Keliuotytės (1988) ir Dalios Overaitės (1995) įkūnyta Nora, Eugenijos Šulgaitės (1957), Dalios Melėnaitės (1972), Jūratės Onaitytės (1998) Heda Gabler, Galinos Jackeivičiūtės (1961) ir Eugenijos Pleškytės (1980) Fru Alving. Šių spektaklių analizė, papildyta (ne)meninėmis istorijomis, atveria režisierių, aktorių tarpusavio ryšius, įgaudama net detektyvinės intrigos atspalvį, pavyzdžiui, kai bandoma įminti pirmosios žiūrovus pakerėjusios Mironaitės Noros paslaptį ar kai spren-

džiamas dviejų Miltinio „Hedos Gabler“ pastatymų autorystės rebusas. Knygą praturtina Girdzijauskaitės pokalbiai su spektaklių kūrėjais. Pavyzdžiui, keli Mironaitės sakiniai nepaprastai tiksliai nusako jos įkūnyto vaidmens esmę: „*Sėdėdavom su Torvaldu prie stalo, apšviesti iš apačios, paskui Nora likdavo viena: veidas ramus, o ašaros rieda. Ramiai pereidavau į kitą tonaciją, į kitą judesį, būseną – taip atsidavau suaugęs, subrendęs žmogus*“.¹¹ Arba štai toks Staliliūnaitės prisipažinimas: „*Sunku buvo dirbt, kol Mironaitės Nora gyva žmonių atmintyje. Prašiau jos palaiminimo ir sulaukiau... Bet Monika mano Noros nepriėmė visiškai. Mačiau ją sėdint su geltonų tulpių puokšte, kurią ji man po spektaklio įteikė akmeniniu veidu*“.¹² Kodėl viena primadona nepriėmė jos „vaidmenį“ vaidinusios kito laiko ir kito teatro primadonos? Girdzijauskaitės manymu, kalti režisūros trūkumai, kurie Staliliūnaitę pavertė Mironaitės antrininke... Moteriškieji Ibseno dramų vaidmenys knygoje gerokai persveria vyriškuosius, iš kurių išskiriamas Regimanto Adomaičio suvaidintas Jonas Gabrielius Borkmanas (1981, rež. Henrikas Vancevičius) ir Juozo Budraičio Statytojas Solnesas (1980, rež. Jonas Vaitkus).

Chronologine seka dėliojami spektakliai leidžia įvertinti lietuvių interpretacinės režisūros laisvėjimą. Tačiau pernelyg „novatoriška“, Ibseno dramų stuburą laužanti režisūra ne atveria, o atvirkščiai – susklaidžia esmines jų temas, motyvus, net užgniaučia aktoriaus individualybę. Šis paradoksas tarsi koduotas pačios Ibseno dramaturgijos, nes „modernios dramos tėvas“ išlaikė tai, kas būdinga aktoriniam, net ikirežisūriniam teatrui. Peterio Szondi žodžiais tariant, senoji forma („gerai padaryta pjesė“) ėgavo naują turinį – tapo sąmonės drama.¹³ Ibseno modernumas pasireiškia tuo, kad dramatinė kolizija, įtemptianti konflikto spyruoklę ir varanti veiksmą pirmyn, čia suspenduojama ir nuo veikėjų tarpusavio santykių nukreipiama į vidinį jų pasaulį. Vidinis, intymus veikėjo sąmonės gyvenimas, vadinamoji „kita scena“ stiprėjo sulig kiekviena pjesė, paskutiniai jo kūriniai virto „subjektyvumo“ ar net „epilogo

dramomis“.¹⁴ Veikėjai išeina į sceną, kad „suvaidentų“ dramos atomazgą, katastrofą, neatsiejamą nuo praeities, kuri graužia jų sąmonę ir psichiką, dabarties gyvenimą paženklindama mirtimi. Namai ir šeimos židiny, tokie svarbūs Ibsenui, veikiami neperprantamų, fatališkų jėgų, vietoj saugumo ir laimės salos virsta kapu. Jeanas-Pierre'as Sarrazacas vadina Ibseno veikėjus „mažaisiais oidipais“, kokie visi esame vidiniame savo pasaulyje. Lietuvos scenai tokie „mažieji oidipai“ 6–9-uoju dešimtmečiais buvo itin reikalingi, nes atsvėrė daugelio kitų spektaklių ir veikėjų paviršinį psichologiskumą ar poetinį deklaratyvumą, priešpriešindami jiems intensyvų, gilų, dramatišką vidinį gyvenimą, persmelktą nepakeliamos vienatvės, nerealizuotų troškimų... Publika dėmesį tiesiog prikaustantys Ibseno herojai, ypač herojės, atvėrė tokius kūrybinius ir net asmeninius aktorių bruožus, kad skaitydami apie juos Girdzijauskaitės knygoje jaučiamės apimti stiprios artisto kaip kūrėjo nostalgijos. Beje, autorė nostalgiskai analizuoja ir matytus šiuolaikinius užsienio spektaklius – paveikios, tikslios, švarios („išgryninto veiksmo ir atviros emocijos“) Ibseno interpretacijos drąsiai apnuogina gilią ir dramatišką socialines neurozes, kamuojančias žmoniją XX a. ir XXI a. sandūroje. Šiuo atžvilgiu skirtumas tarp lietuviškų ir užsienio pastatymų akivaizdus – mūsų režisieriai, visą dėmesį sutelkę į spektaklio koncepciją, apleidžia atlikimą, o tai sudėtinga veikėjo būties ir buities, dvasios ir kūno sąryšių sritis, kurios kruopšti analizė ir talentinga realizacija užtikrina išorinę ir vidinę sceninio herojaus pilnatvę.

Paskutiniai knygos skyriai skirti aukščiausią „interpretacinę“ gaidą pasiekusiems 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių spektakliams – tai Vaitkaus „Statytojas Solnesas“ (1980), „Lėlių namai“ (1995), Gintaro Varno „Heda Gabler“ (1998). Dabar į juos žvelgiama apibendrintai, aptariama ir tai, kas anksčiau buvo praleista, nuojautos tikslinamos pokalbiuose su aktoriais, refleksijos pagrindžiamos platesniu Ibseno kūrybos tyrimų kontekstu. Tai leidžia autorei savaip „perskaityti“ ir įvertinti kiekvieną knygoje

aptariamą spektaklį, susiejant jį su lietuvių teatro reformatorių ir mažiau žinomų kūrėjų (pvz., Juozo Monkevičiaus) biografijos faktais. Tad monografija „Ibsenas Lietuvos teatro veidrodyje“ nėra vien teatrologinė studija. Prieš skaitytojų akis atsiveria toks paslaptingas teatro ir toks gilus Ibseno pjesių pasaulis, kad, perfrazuojant Vsevolodą Mejerholdą, net galima pasijusti taip, tarsi atsidūrus ant „amerikietiško kalnelio“.

P. S. Lietuviškų Ibseno pastatymų sąrašas, pavadtųjų rodyklė, santraukos anglų ir norvegų (!) kalbomis ne tik dramaturgą priartina prie mūsų, bet ir lietuvių teatrą – prie klasiko gimtinės. ■

¹ Žr.: J.-P. Sarrazac, *Poétique du drame moderne. De Henrik Ibsen à Bernard-Marie Koltès*. Paris: Seuil, 2012; P. Szondi, *Théorie du drame moderne*. Paris: Circé, 2006 (1956); A. Suleiman, *Henrik Ibsen: The Father of modern drama* (Pdf version, 2011, www.pdfactory.com; London: Dr. Azher Suleiman, 1901); M. Egan, *Henrik Ibsen: The Critical Heritage*. London: Routledge, 1972 (1991; Kobo edition: eBook, 2013). 2 Cit.: A. Girdzijauskaitė, *Ibsenas Lietuvos teatro veidrodyje (1918–1998)*, Vilnius: LRSL, 2013, p. 35.

³ Ten pat, p. 20.

⁴ E. Fischer-Lichte, *History of European Drama and Theatre* (transl. by J. Riley). London, New York: Routledge, 2002, p. 244.

⁵ A. Girdzijauskaitė, *Ibsenas Lietuvos teatro veidrodyje*, p. 46.

⁶ Petro Zulono, Stasio Petraičio, Kazimieros Kymantaitės atsiminimai, A. Girdzijauskaitės užrašyti 1972 m. Žr.: Ten pat, p. 49.

⁷ Spektaklis buvo skirtas Glinskio kūrybos 30-mečiui; Glinskis tada jau sirgo, vaidindavo retai, Tomas Stokmanas – paskutinis jo vaidmuo. Aktorius mirė 1938 m.

⁸ A. Girdzijauskaitė, *Ibsenas Lietuvos teatro veidrodyje*, p. 48.

⁹ Žr.: G. Mareckaitė, Repertuaro klausimu. *Lietuvių teatro istorija. Antroji knyga 1935–1940*. Vilnius: KFMI, 2002, p. 10–13.

¹⁰ Ten pat, p. 10.

¹¹ Iš pokalbio su Monika Mironaite 1980 m., žr.: A. Girdzijauskaitė, *Ibsenas Lietuvos teatro veidrodyje*, p. 75.

¹² Iš pokalbio su Rūta Staliliūnaite 1979 m., žr.: Ten pat, p. 80.

¹³ Žr.: J.-P. Sarrazac, *Théâtres intimes*. Paris: Actes Sud, 1989. <http://www.acte2deux.com/?p=4237> (žiūrėta 2014-06-03).

¹⁴ Ten pat.

DRAKONO DANTYS

Tysodamas paauskuotame išvaškuotame Kremliaus kabinete, drakonas tol griežė dantį ant Amerikos, kol vienas po kito – nuo iltinių iki krūminių – visi jie ėmė ir išbyrėjo. Stūgauja sunkus politinis ligonis, negalėdamas sukramtyti susimedžioto grobio, žvėrišką alkį malšina, siurbčiodamas buljoną ir vis labiau niršdamas, kad šis prėskas nuoviras neturi nieko bendra su buljonizmu – senais gerais merkantilizmo laikais, kai aukso ir sidabro (kitaip dujų ir naftos) neišsenkamos atsargos garantavo nenutrūkstamą valstybės klestėjimą... Išėitį iš padėties surado žmogus, artimas imperatoriui, – Putino Rasputinas (dar žinomas kaip Duginas). Naktį per pilnatį liepė išbyrėjusius dantis pasėti ties visais pasieniais, iš jų išaugsianti galinga kariuomenė, kuri užganėdins net ir didžiausią imperinį apetitą. Kaip išminčius tarė, taip *samodūras* (patvaldys) nedelsdamas padarė, mat nenutuokė, kokia yra mito apie drakono dantų pasėlius pabaiga... Kad pridengtų savo manevrus pasieniuose, Putinas Raudonasai pasitelkė meno kūrėjų sunkiąją artileriją – Gazmanovas su Kobzonu pliekė iš popso pabūklų. Valerija apšaudė priešus lyrinėmis „Katiušomis“. Stevenas Seagalas pakaitomis su Gerard'u Depardieu suvaidino Maskvos sukirpimo Rembo. Rėmas Tuminas pagal užsakymą pastatė

„Tris seseris“, nuo Baltijos krantų ilgesingai šaukiančias „*В Москву! В Москву!*“

Sutvarkęs reikalus namuose (ne tik savuose), Putinas Raudonasai ramus išskrido į Kubą, kur pravirkdė patį Raulį Castro, mat nurašė 90 proc. Laisvės salos skolų mainais už pažadą, kad Havana nedislokuos branduolinio ginklo kosmose. Be to, pasirašė visiškai slaptą susitarimą dėl vyriškosios lyties asmenų sveikatos apsaugos (CŽV iškart puolė į paniką – sveiki rusai su kubiečiais, veikdami sutartinai, bus daug pavojingesni negu pasiligoję).

Globalaus masto sutarčių fone Lietuvos politikų veiksmai beregint nublanksta. Juk net mūsų Hamletovas vietoj „Būti ar nebūti“ įkyriai teiraujasi: „Iškepti ar išvirti?“ Kitaip tariant, iš visų spręstinių klausimų jam svarbiausias yra omletas. Globaliai mąsto tik svajonių humoristas Juozas, kuris, žvelgdamas Rytų pusėn, drąsiai ir garsiai pareiškė: „Jeigu jūs įvesit į Europą kariuomenę, mes įvesim į Rusiją eurą.“ Sako, pats Duginas persigando, jau nekalbant apie Žirinovskį, – šis buvo praradęs šovinistinį žadą kokias dvi minutes, net pametė sąrašą tų priešų, kuriuos žadėjo *разбомбить* pirmiausia.

Štai ką turėtume siūlyti į eurokomisarus! Svajonių humoristas Juozas, būdamas akylas, ausylas, nagingas,

o dažnai ir pagiringas sielų inžinierius, jokioje pusiau-
kelėje niekada nesustos, antai jis jau padarė tokią pa-
matinę išvadą: „Rusas – toks pat žmogus kaip ir mes.
Tik dar nesusiformavęs, dar tebeieško savęs kitose šaly-
se. Jam padėtume, jeigu nuolat pastatytume į vietą.“

Argi Andriukaitis bus pajėgus diagnozuoti ką nors
panašaus? Be to, viską, ko jis pridirba, būtinai rei-
kia perdirbti. Pavyzdžiui, beveik dvejus metus labai
energingai kovojo su gydytojais, bet jo vieton stoju-
si ministrė nusprendė verčiau kovoti su pacientais
(bandys įteisinti eutanaziją).

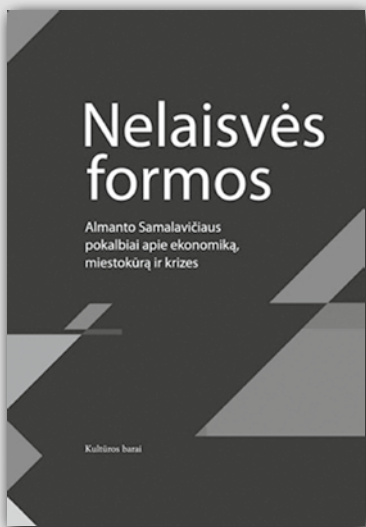
Pokyčių esama ir kitose sferose, vienas iš tokių
ypač nudžiugino Viktorą U.: jeigu EP ir vėl atims
jo neliečiamybę, o tūpiems lietuviams pavyks darbo
partijos garbės pirmininką patupdyti už grotų, yra
vilčių, kad bent jau įkalinimo vietą galės pasirinkti
jis pats. Viena iš patraukliausių – Milano *San Vittore*
(Šv. Viktoro!) belangė, nes ten, pasirodo, chroniškai
rengiamos puotos, kuriose, pasak dalyvių, netrūksta
nei prašmatnių vaišių, nei alkoholio, nei dailiosios
lyties atstovių. Kirsdamas blynelius su ikrais, užsi-
gerdamas *Русский стандарт* stiklinėmis, glėbes-

čiuodamas blondinę grotų blizgintoją, žiūrėk, ir at-
sėdės partorgas jam skirtą bausmės laiką...

Svajonėmis apie nesibaigiančią puotą gyvena ne
tik teisiamieji, bet ir pretendentai į teisuolius (mora-
linius, intelektualinius). Koks nusivylimas apėmė šį
visuomenės flangą, kai paaiškėjo, kad Lietuvos Dalia
ir vėl nekels inauguracinio baliaus! Portalai tiesiog
skendo krokodilų ir kitų aštriadančių ašarose. Kaipgi
neapgailestausi dėl tokio Prezidentės neapdairumo!
Juk frakai „išprosyti“, batai išblizginti, liežuviai paplo-
ninti – viskas išklėmėms parengta! Leonidas Donietis
ar Doniškis (spėju pagal Nevskio atitikmenis) jau net
įsivaizdavo, kaip vidurnaktį skriedamas Prezidentū-
ros laiptais žemyn pameta krištolinį, t. y. išblizgintą,
pusbatį, o tada pasaka prasideda iš naujo su visais in-
tektualiniais svaigaus kilimo aukštyn padariniais...

Bet ne viskas būna taip, kaip kam nors norisi. Antai
Putinui jo Rasputinas irgi nepaaiškino, kad iš drakono
dantų išauginta kariuomenė užpuolė patį drakoną... ■

Tiesiai iš *San Vittore* belangės
Krescencija ŠURKUTĖ

Nelaisvės formos: Alanto Samalavičiaus pokalbiai apie ekonomiką,
miestokūrą ir krizes. Vilnius: *Kultūros barai*, 2014, p. 284.

Knygos autorius su tarptautiniu mastu gerai žinomais, pripažintais, nekon-
vencionaliais, savitą požiūrį į dabarties realijas turinčiais mąstytojais, akademi-
kais, įvairių sričių ekspertais – ekonomistais, sociologais, filosofais, urbanistais,
estetikais, architektais, architektūros teoretikais, klimato kaitos analitikais, ra-
šytojais kalbasi apie tai, kaip derėtų spręsti aktualiausias dabarties problemas,
kad išsivaduosime iš modernybės mitų, apraizgusių šiuolaikinį pasaulį, nelais-
vės. Pašnekovai aptaria, prie kokios civilizacinės aklavietės esame priartėję, kaip
svarbu atkurti darnų santykį su gamta ir urbanistine aplinka.

Šiuos pašnekesius Almantas Samalavičius rengė trejetą metų, jie ne tik
atskleidžia plačią dabarties ekonominių, socialinių negandų panoramą, bet
ir siūlo, kaip jas įveikti.

Aktualių pokalbių ciklas ir toliau tęsiamas *Kultūros barų* žurnale, kitąmet
bus išleista antra knygos dalis.

Ieškokite „Nelaisvės formų“ knygynuose ir įsitikinsite, kad su skaitančiais, mąstančiais, ieškančiais atsakymų į
svarbiausius nūdienos klausimus skaitomasi! ■

KULTŪROS BARAI

2014. 7/8 (595/596)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART
editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Alfonas VAIŠVILA. *Constitutional Court: Between Legal and Contraband Legislation.* Citizens' right to just court is implemented not only through the meaning of written textual norms but also according to the meaning that the courts provide while explaining legal norms. As far as explanations of courts, especially constitutional ones are obligatory even to parliaments, the orientation of judges today becomes more important than members of parliament, philosophers, sociologists or even the nation itself: according to what values contemporary Western society (including Lithuanian) should live are decided these days by the courts (page 2).

Urban Control in the Context of Neo-imperial Geopolitics. Urban geographer and urban sociologist Steven Flusty in conversation with Almantas Samalavičius discusses the tendencies and paradoxes of contemporary urban planning that still bears the marks of the mental legacy of Hausmannisation. Though the visions of Le Corbusier's Radiant City and F.L. Wright's Broadacres are already dead, it does not mean that qualitatively new attitude towards urban planning has come into being. Thus one should not insist that urban planning has become more modest, perhaps it would be more adequate to claim that what happened is that technocrats who supervised modern urban planning projects were succeeded by plutocrats who took over the control of the planning without much consideration on their impacts upon the world, environment and ecological balance (page 9).

Ramūnas TRIMAKAS. *In Obvious Context. Finis Ucrainae, exitus Europae.* Russia is turning over its head to stage a world war. The structure of world security was dismantled and the world in which we lived recently has vanished. It all started not in Ukraine, however, the future of Europe is being decided in Ukraine. Fortunately, Ukrainians turned out to be real Europeans refusing to serve the whims of oppressors (page 16).

Jungles of Lithuanian Show Business. Minister of culture Šarūnas Birutis replies to questions of Kazimieras Šiaulytis and provides his ministry's view of Lithuanian pop music (page 21).

Alfridas PAJUODIS. *Cultural Civic Values and the House of Nation.* The goal of this text is to reveal the connection between civic values, politics of systemic parties and idea of the House of Nation (page 24).

Jonas JUŠKAITIS. Poems (page 26).

There was no Place for Devil in the Anthology of Lithuanian Literature. The head of the U.K. publishing house *Dedalus* Eric Lane is interviewed by Viktorija Ivanova. Michael Dirda, the recipient of Pulitzer prize and book critic to The Washington Times has described *Dedalus* as a leading publisher that focuses on the decadent literature of Europe's junction of centuries. Last year *Dedalus* published an anthology of Lithuanian prose of the XXth and XX1st centuries, titled The *Dedalus* Book of Lithuanian Literature, edited by Almantas Samalavičius, presented through prose works of nineteen Lithuanian writers. The publisher Eric Lane spoke to Veronika Ivanova on his goals to present the best European writing to the English speaking world and how this particular anthology differs from the previous collections of Austrian, Finnish, Polish or Estonian literatures published by *Dedalus* (page 28).

Kęstutis ŠAPOKA. *Fifteen Tonns of Glory.* About the Retrospective of Mindaugas Navakas „Glory Was Within the Arm's Reach“ in the National Gallery (page 31).

Zecharia PLAVIN. *Space Between the Sounds.* About Pupils – Strong, Weak and Others. From my youth I felt a necessity to understand profession of a pianist and its all stages. First – the study years, later – career of professional musician while solving (successfully or not) problems associated with public performance and searching for emotionally comfortable state. Pedagogue should be concerned not with present level of pupil but with his possibilities to grow and master the art. Such an attitude enables to give up fear for particular student, status of the teacher and musical institution (page 34).

Jonas JURKŪNAS. *About the Magic of Acoustmatics.* The author suggests to discuss the source of musical sounds. The musical instrument is the source of instrumental

music, the source of vocal or religious music can be detected likewise easily. However, everything is more difficult these days as far as evolution in sounds and computer technologies suggests fast innovations. Acoustmatics like voice without image and body or phantom voice still provokes feelings of unease. Continued from no. 6 (page 40).

Stasys EIDRIGEVIIČIUS. *Turkish Splinter in the Foot of One Hundred-headed.* The artist's essay on travels and exhibitions (page 47).

Vaidas JAUNIŠKIS. *About the Sacred Imperfection.* Rodrigo García and Romeo Castellucci: an indirect two-part piece. Rhetorical question: what has urged two recipients of the prestigious „New European theater realities“ prize to approach themes focused on the same icon of Christianity? (page 52).

Donatien GRAU. *Why the first martyrs weren't performance artists.* The performance art of the 1960s and '70s transformed acting into religion: pain, blood and semen – they were doing it for real, writes Donatien Grau. The younger generation of performance artists are rejecting this heritage: their return to narrative is a way out of the mind-body dualism (page 60).

Kristina STANČIENĖ. *A close Look at Lithuanian History.* On three-part art-work Žalgiris Battle 1410 by Bronius Leonavičius (page 64).

Julijus LOZORAITIS. *Characters are Still Looking for the Author.* About the Lithuanian Footprint of director Anatolij Vasiljev. Reminiscences about the Russian theater reformer Anatolij Vasiljev and his peak of theoretical ideas and work, his most famous plays: Serso of Viktor Slavkin (1985) and „Six Characters are Looking for the Author“ of Luigi Pirandello (1987). The method of Vasiljev and his influence on Lithuanian theater should be scrutinized, suggests the author (page 66).

Otokar BŘEZINA. *The Dream of a Superman.* Otokar Březina (1868-1929) - Chekh poet symbolist, thinker and mystic who found an adequate form for his poetry. He wrote five books of poetry and two collections of essays. His poems from the books „Builders of the Temple“ (1899) are presented. His „Dream of a Superman“ is considered the highest achievement of his life work and was published posthumously in 1909 (page 72).

Kęstutis SKRUPSKELIS. *How We Were Liberating Vilnius.* The Association for the Liberation of Vilnius constantly proclaimed: the occupation of the capital threatens all Lithuanian peoples. Thus it might be said that multiculturalism of Vilnius is not the invention of present-day cosmopolitans who reject narrow nationalism. Multicultural aspects of Vilnius were stressed by the state authorities and public activists – Vilnius had to be liberated because it was a multicultural city and variety of its population was threatened by Polish policy. A hypothesis might be made: during several occupations we forgot the fact that Lithuania was created not on the basis of narrow nationalism. Continued from no. 6 (page 76).

Vladas SIRUTAVIČIUS. *The Problem of Polish Autonomy. Spring-Summer 1990.* Historian analyses situation in Eastern Lithuania after elections to local councils in the spring of 1990 and how the situation with so-called Polish autonomy developed (page 81).

The Man of Underground Culture. In Memoriam Juozas Rapiestis (1948–2013) (page 87).

Markas PETUCHAUSKAS. *Tragic Fate of a Talented Woman.* Returns of Litvaks. 3. When we speak about the main creators of Ghetto theater – writers, playwrights, directors it is impossible not to mention the famous singer Liuba Levicka. It is difficult to imagine prewar artistic Vilnius and ghetto period without this female artist (page 89).

Algimantas KATILIUS. *Notes of an Exiled.* Excerpts from the diary (page 92).

Petras SKARGA. *Sermons of Seym.* Petras Skarga (Piotr Skarga, 1536-1612) – Jesuit, Catholic theologian, the preacher of king Sigismund III Vasa, the vice-rector of Vilnius' Jesuit collegium (1574-1579), the first rector of Vilnius University (1579-1582). An author of more than a dozen of books in Latin and Polish on the themes of Catholic faith, the defence of unity of the Church, fight against Reformation. His political views are represented best by his Sermons of Seym (Kazania sejmowe) that were first published in 1597 in Cracow. Even these sermons were written more than four hundred years ago they are extremely topical these days and contemporary members of the parliament could learn a lot while reading them (page 95).

Rasa VASINAUSKAITĖ. *Comeback Turning Back.* Review of the book by Audronė Girdziauskaitė „Ibsenas Lietuvos teatro veidrodyje“ (1918-1998) (Ibsen in the Mirror of the Lithuanian Theater) (page 105).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Dragon's Teeth.* Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 109).

Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):

Richard HEINBERG, Almantas SAMALAVIČIUS

Boom or bust time for critical thinking? (En) (Lt)

A conversation with Richard Heinberg

Following the massive bailouts, stimulus spending and quantitative easing of recent years, everyone breathed a sigh of relief and went back to sleep, says Richard Heinberg. But the coming global energy crisis will likely provide the jolt that wakes everyone up again

Arthur W HUNT III, Almantas SAMALAVIČIUS

Technology and consumership (En) (Lt)

A conversation with Arthur W. Hunt III

Today's media, combined with the latest portable devices, have pushed serious public discourse into the background and hauled triviality to the fore, according to media theorist Arthur W Hunt. And the Jeffersonian notion of citizenship has given way to modern consumership.

Antanas ŠILEIKA

Long ago and far away: Big stories from small countries (En) (Lt)

Baltic stories in a global context

What's different about a place is what's interesting, writes Canadian novelist Antanas Sileika. A proposition that raises all manner of difficulties, as well as presenting unique opportunities, when writing fiction based on Baltic history aimed at a North American audience.

Tomas KAVALIUSKAS, Tatiana ZHURZHENKO

Post-Orange Ukraine: Lost years? (En) (Lt)

A conversation with Tatiana Zhurzhenko

In an interview conducted before Euromaidan commenced, Tatiana Zhurzhenko discusses the intricacies of regional tensions surrounding Ukraine, taking into consideration questions of memory, language and a putative civic, liberal Ukrainian nationalism.

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

Bo ISENBERG

Critique and crisis (En) (Lt)

Reinhart Koselleck's thesis of the genesis of modernity

The modern consciousness as crisis: Reinhart Koselleck's study of the origins of critique in the Enlightenment and its role in the revolutionary developments of the late eighteenth century is a work of historical hermeneutics whose relevance remains undiminished.

Nicholas BRADBURY, Almantas SAMALAVIČIUS

The freedom of the fox in the chicken run (En) (Lt)

A conversation with novelist Nicholas Bradbury

Nicholas Bradbury made his literary debut this year with the novel „Market Farm“, a reworking of George Orwell's „Animal Farm“ for the free market era. He talks here about influences for his satirical take on the current financial crisis and potential grounds for hope for the future.

Almantas SAMALAVIČIUS, Immanuel WALLERSTEIN

New world-system? (En) (Lt)

A conversation with Immanuel Wallerstein

At some point, there is a tilt; there always is. Then we shall settle down into our new historical system. Wallerstein foresees one of two possibilities: more hierarchy, exploitation and polarization; or a system that has never yet existed, based on relative democracy and relative equality.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas Kultūros barų 2014 m.

projektui „Kultūros krizė ar krizės

kultūra?“ skyrė 50 000 litų, projektui

„Kultūra: raidos kryptys ir horizontai“ –

152 700 litų finansinę paramą

**Problemos ir idėjos, Praeities dabartis,
Kūryba ir kūrėjai, Apie knygas**

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

eurozine

Spaudė akcinė bendrovė Spauda, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 3000 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Romeo Castellucci. „Apie Dievo sūnaus veido koncepciją“. Spektaklio scena

Dmitrijaus Matvejevo nuotrauka

„Rodrigo GARCÍA“. Golgota Picnic. Spektaklio scena

David Ruano nuotrauka

Retorinis klausimas: kas paskatino abu prestižiškiausios „Europos naujų teatro realybių“ premijos laureatus beveik tuo pat metu imtis temų, kurių epicentre – tiek konceptualiai, tiek išoriškai – atsiduria pagrindinė krikščionybės ikona? – svarsto Vaidas Jauniškis straipsnyje „Apie šventą netobulumą“, **Rodrigo García ir Romeo Castellucci: netiesioginis diptichas**. Skaitkite p. 52

Kaina – 4,99 Lt / 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2014. Nr. 7/8 (595/596), (1–112)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009